

KULTURNI PROBLEMI SLOVENSKE UMETNOSTI

RAJKO LOŽAR

I

O krog srede osemnajstega stoletja so nastala poslednja dela baročnega slikarstva na Slovenskem in velika doba našega udejstvovanja v umetnosti se je nagnila k zatonu. Stili Metzingerjevega slikanja, ki moremo pri njem razvoj tega dogajanja še najnatančneje zasledovati, nam kažejo, kako se je pod rokami docela nevodilnih »baročnih« mojestrov stari koncept postopoma organsko razkrajal in umikal novejšim težnjam, ne da bi bile te spremembe recimo ravno pri njem kot pri našem glavnem baročnem slikarju pripeljale do kakih stvarnih podlag ali celo izrazov novega stilskega hotenja. Isto dejstvo opazamo bolj ali manj izrazito tudi pri ostalih naših tedanjih mojstrih, tako pri Ilovšku, Bergantu in Cebeju, in ga v precejšnji meri pojasnjuje značaj njihove umetnosti.

Delo teh ljudi, ki so prvič v zgodovini naše umetnosti podali dobi tako izrazit in zaključen stilski izraz časa, je »barok«, vendar ne barok kot stilska aktualnost v zmislu fundiranja in ostvaritve osnov in znakov novega stilskega pojava, ko le-ta nastaja takorekoč s postankom poedinih slik ali umetnin na splošno, nego barok v zmislu aktualnega »stila«, vsesplošnega in vsakdanjega umetniško-formalnega izraza. Ob času naših mojstrov se je v ostali Evropi iz izdelanega sistema baročne umetnosti tam, kjer le-ta ni oplodila nikakih splošno razvojno-važnih tvorb, razvila gmota manierističnega slikarstva, h kateremu bomo morali pač prišteti tudi svoje, čeprav krije v sebi dovolj izrednih vrednot. S poedinimi deli naših slikarjev baročnega časa je tedaj pač nastajal naš, slovenski fenomen baročnega stila, ki je za nas razvojno sicer važen, niso pa naši umetniki ž njimi fundirali takih stilskih faktičnosti, da bi mogli svoje baročno slikarstvo uvrstiti kakorkoli med katerokoli evropsko družbo prave baročne umetnosti. Ob času omenjenih štirih slikarjev in njihovih trabantov je baročni stil v evropskih deželah že davno prekoračeno stilsko spoznanje in mi smo tedaj najmanj za 50 let za njimi. V prvi polovici 18. stol. se drugod ob polnem razcvetu rokokojske umetnosti že polagajo temelji klasicizma in tako ravno v nemški Avstriji (Oeser), dočim se naša umetnost tedaj nahaja nekako med dvema stoloma, na eni strani jo obvladuje veliki baročni manierizem, ki se je bil medtem že razmahnil v pravo pristno ljudsko umetnost, na drugi strani pa pronicajo vanjo tudi nekatere prvine novega pojmovanja (na pr. tip krajine), ki pa do njih naši mojstri niso znali zavzeti prav nikakega razmerja, ker so jim dotekale tudi te zvečine iz istih manierističnih virov in ne iz lastnega spoznanja. In tako je razumljivo, da ti naši stvarno vendar le

»pobaročni« slikarji, ki so pričeli svoje šolanje in delo v času razmaha baročnega manirizma, sicer utegnejo očitovati tu in tam strnjen »razvoj« baročne slikarske koncepcije¹, ki ga moramo pač pravilneje smatrati kot koeksistenco različnih form tedanje problematike, da pa so nastavki novega stila v njihovi umetnosti baš zbog istega manirizma docela brez takih in enakih skupnosti. To, kar je bilo nekoč spontana in nezavedna borba, neposredno ustvarjanje iz danih polaritet — barok —, je postalo tu vsebina med drugimi vsebinami, do katere je dobil umetnik zavestno, predmetno razmerje — bistveno vprašanje naše baročne umetnosti je le, kako stoji njen umetnik napram problemu in pojavi »barok«, ne pa recimo napram pojavi »narava« i. t. d. In na drugi strani je tudi ono, kar je v njihovi sodobnosti zopet postajalo takšna borba — naturalizem, že vdiralo tu in tam v njihova dela iz istotakega razmerja, to je: tukaj iz delne afirmacije. Seveda pa ni čudno in je edino odtod razumljivo, da je ta eklekticizem s svojo bogato umetniško preostalino postavil ne samo ideal naše cerkvene, nego tudi naše ljudske umetnosti sploh, kakršne naš narod ni poslej v tolikšni vrednosti nikdar več dosegel, ki se je pa k njej do danes stalno povračal.

Potrebo po taki umetnosti je v drugi polovici 18. stol. zadovoljeval k nam povabljeni nemško-avstrijski mojster Johann Martin Schmidt, im. Kremser-Schmidt², mož eklekticističnih talentov, ki niti pri nas niti v svoji domovini ne pomeni toliko, kolikor je bil plodovit. Pričel je v baroku, ki ga je počasi prepeljal v avstrijsko, polbaročno, polrokokojsko formo brez izrazitih posebnosti³, proti koncu življenja se čutijo v njegovem delu vplivi dunajskega klasicizma (mitologiziranje, literarna vsebina, klasicistični akti itd., prim. tudi slike iz Strahlove zbirke v Narodni galeriji), ki pa niso prišli preko »približevalnostnih vrednot« (Feulner). Za razvoj naše umetnosti je Schmidt važen le kot ohranjevalec onega v pobaročni dobi izdelanega ideala ljudske in cerkvene umetnosti, kajti na eni strani je vendar podajal roko naši veliki baročni tradiciji, na drugi je pa po Leopoldu Layerju, ki je stopil z njegovim delom v najožjo zvezo, podal podlage naše v pravem zmislu ljudske nabožne umetnosti okrog začetka 19. stol. Vendar kljub temu Schmidtov vpliv na splošno za našo umetnost ni bil dober, konservativni značaj njegovega dela, ki je imelo vso kvaliteto stare tradicije v sebi in ki je le-to oddalo tudi sledečemu umetniškemu delovanju na Slovenskem, je bil za naš domači razvoj prej zadrževalen in kvaren, nego bodrilen. To dejstvo občutimo toliko jačje, ker ni v onem času doma nobenega drugega resnega tekmeča — Janša dela na Dunaju brez zveze z domovino in je povsem drugače usmerjen, tudi Kavčič je za domači razvoj tedaj izgubljen, Potočnik pa, ki je bil edini zaposlen s podobnimi naročili, je sam še ves v tirih baročnih konceptov in spominov in ne more slutnjam novega tako do živega, kakor bi morda rad. Tako se kljub sporadičnemu pojavljanju novih teženj in spoznanj v delu vseh ime-

¹ St. Vurnik, K razvoju in stilu Metzingerjeve umetnosti, ZUZ IX, 1929, 65 sl.

² Fr. Stele, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, 70.

³ Feulner, Skulptur u. Malerei des 18. Jahrh. in Deutschland, 235 sl. Haberditzl, Das Barockmuseum in Wien, 126 sl.

novanih mojstrov, kljub novemu koloritu Potočnika ter njegovemu realizmu, kljub klasicizmu Herrleina in kljub, ali morda baš zaradi realizma Layerja, vzdržuje preko vsega tega časa še v baroku nastali tip naše umetnosti kot njen edini tip, segajoč odtod kot živa rešitev celo v sedanost. In ko se v 1. pol. 19. stol. vrši v evropski umetnosti čudovita borba za novi stil monumentalnega slikarstva, reši Langus s fresko na Šmarni gori to nalogo še popolnoma v zmislu stare baročne monumentalne ideje — taka je tedaj moč protireformacijske umetnostne in pač tudi verske tradicije. Baročna tako ni samo misel šmarnogorske centralne kompozicije, nego je tudi ta tip prirejenosti krajine v kompoziciji rešilo že naše baročno slikarstvo in ga ni Langus nikamor z mesta premaknil. Slabotno romantično čuvstvo, prihajajoče do izraza v nekatereh formah in koloritu krajine, spričo reakcionarne celote ne pride v poštev⁴.

II

Naša razmotrivanja nimajo namena, voditi k umetnostnozgodovinskim zaključkom, nego so usmerjena duhovno- in kulturnoznanstveno in ta dva vidika moramo med seboj dobro razlikovati. Očrtavajuč na kratko razvoj naše umetnosti, smo videli, da je protireformacija vprav položila temelje naše umetnostne kulture, pa najbrž tudi temelje naše današnje duhovnosti in kulture sploh. S svojo nenadkriljivo likovno koncepcijo ni samo postavila ideala narodne umetnosti, nego je z nepremagljivo močjo tradicije in tradicionalnega gledanja ta svoj ideal vsilila tudi dobam, katerim je bil barok časovno že davno minula preteklost. Ako s to gotovo prav osnovno dobo naše zgodovine primerjamo reformacijo, opazimo, da skoro nimamo kaj primerjati, čeprav je skoro gotovo, da tudi od tam potekajo neke struje naše kesnejše, to je novejše kulturne delavnosti in saj ni nobenega dvoma, da smo ta protestantizem v naši zgodovini že ponovno doživljali, zdaj kot kulturno skepso in liberalizem, zdaj kot kulturni naturalizem in materializem. In morda se je njen element izživil podtalno tudi v naši kesnejši umetnosti, čeprav imamo jako malo umetnostnega gradiva odondod, da bi o tem mogli dobro razpravljati. Toda premoč naše protireformacije je preočita in ostane tudi kljub tem in takim spoznanjem, njen vpliv na naš kesnejši razvoj je presvojstven, da se ne bi vprašali, kateri so oni notranji razlogi, ki so našo baročno umetnost usposobili za takšno funkcijo v naši celotni umetnostni kulturi. To vprašanje pa nikakor ne zadeva strukture protireformacije ali baročne umetnosti na splošno, nego baš nasprotno strukturo našega duha, one v našem duhovnem značaju in recimo v našem umetniškem oblikovanju tičočee razloge, zaradi katerih se je mogla na tleh protireformacijske miselnosti ustvariti taka zarodkov in prihodnosti polna, skozi in skozi tradicijsko vezana realnost našega umetniškega oblikovanja in naziranja. Naravno je, da tej studiji, ki je s tega vidika gotovo prva svoje vrste pri nas, ne bo mogoče odgovoriti v celoti in

⁴ Značilno je, da kaže prav to »romantično« metamorfozo baročne kompozicijske ideje tudi Jakopičev dekor v mestni stanovanjski hiši na Ahacljevi cesti v Ljubljani.

tudi ne tako, da bi bilo vsem prav, vendar se poskusimo približati vsaj glavnim izmed teh razlogov, to je domnevno glavnim zakonom in podlagam. Mi si jih zamišljamo sledeče.

Naš barok je umetnost figure. Ako apliciramo ta izvenestetski in docela predumetniški vidik snovnostnih tipov in shem na naše baročno slikarstvo, se nam le-to razodene kot čista umetnost figuralnega gledanja, pojmovanja in oblikovanja, ki se razodeva i pri posamezni figuri i pri legendi i pri dramatični sceni itd. Kolikor umetnosti poznam naokoli, nikjer ni človeška figura tako izključen gospodar umetniške miselnosti in ustvarjalnosti kot ravno v naši, slovenska umetnost baročnega časa je ena sama visoka pesem človeške osebe in njene slave. In čeprav je barok na splošno bolj ali manj figuralno usmerjen stil, je vendar slep, kdor ne vidi prevalence izključno osebnostnega momenta pri nas. Krajina nima v našem tedanjem cerkvenem slikarstvu nikakršne vloge, a kolikor je je, je faktično nerazumljena. Toda isti pojav opazamo tudi v svetni umetnosti, kjer se na pr. genre nikdar ne uveljavi, kjer sploh ni tihožitij ali mrtvih prirod in kjer stoji krajina na istem zadnjem mestu. Pač pa je tudi tu vsepovsod in edina figura ter njeno svetniško poveljevanje in mi temu poudarjanju osebe, tudi osebnosti, ki ni nikak »antropos« stare antike ali renesančnega pojmovanja, nego »persona«, oseba, postavljena v neki hierarhični red vrednot in funkcij, v neko tako ali drugače, a vselej vrednostno določeno skupnost, ki nikakor ne mora in celo ne sme a priori biti katolicizem ali podobno, temu skozi in skozi osebnostno orientiranemu svetovnemu nazoru, izraženemu v svetu našega baročnega slikarstva, ne moremo reči drugače ko perzonalizem⁵. S tem smo sicer porabili za ta stari svet naših očetov zelo nov izraz, vendar upamo, da ga bomo lahko v kratkem tudi utemeljili.

To sociološki vezano, vrednostno-redovito pojmovanje življenja kot osebe, »persona«, in osebe kot edinega življenja, se pa že v baročni dobi javi na tisti svojstveni način, ki ga moremo edino pričakovati. Ako pogledamo, kako se figuralni moment v okviru tedanje umetnosti oblikuje in ako se zaenkrat zgolj umetnostnozgodovinski vprašamo, kako je s studijem nature in resničnosti v našem baročnem slikarstvu, kako s tisto mejo med manirizmom prevzetih tipov in oznak na eni ter živim in neposrednim opazovanjem — ustvarjanjem na drugi strani, tedaj bo za večino našega baročnega inventarja obveljalo, da zanj takega studija in ustvarjanja ni. Seveda je res: barok kot manira in šola je silen sistem, najsilnejših in najnasilnejših eden, toda v početku in principu je bil barok, kakor smo zgoraj dejali, stilska aktualnost, samo in edino novo razmerje umetnika do narave, do resničnosti, do iracionalnosti, bil je novo doživetje. V našem baročnem slikarstvu tega ni, tudi v mejah snovne določenosti tedanja cerkvena umetnost skoroda beži pred naturo in kljub skromnemu realističnemu predmetu tedanje svetno slikarstvo nature ne pozna. In držimo si te stvari vselej jasno pred očmi, kajti bolj reakcionarna nego cerkvena je v teh stvareh tedanja svetna umetnost, a obe zajemljeta

⁵ W. Stern, Person u. Sache, H. Schmidt, Philosoph. Wörterbuch, 1931. Prim. tudi F. Veber, Filozofija, 1930.

ne iz narave in neposredne umetniške resničnosti, nego iz kulture in tradicionalnega tipa, njuna resničnost ni iracionalna, nego že na ta ali oni način racionalizirana, fiksirana, urejena, to se pravi spoznana resničnost.

Opirajoč se na naša uvodna razmotrivanja o idealnem, to je vezanostno-nujnem značaju baročnega likovnega koncepta v naših kesnejših umetnostnih dobah bi pa morali zlasti v teh dveh med seboj funkcijsko zavisnih smereh zaslediti primere te identitete in tradicije v imenovanih kesnejših obdobjih in pogledimo zdaj, ali je ta domneva stvarno upravičena in tudi potrdila zmožna.

V slikarstvu 2. pol. 18. stol. ne najdemo ničesar, kar bi gori dognanim spoznanjem nasprotovalo, Janez Potočnik hodi v tirih 1. pol. stol. in pot nam prekriža edini Lovro Janša, ki se ga hočemo lotiti dalje spodaj. V široko razmahnjenem obratu Layerjeve šole proti koncu stoletja je važno in ustvarljivo edino figuralno slikarstvo, ki se večinoma hrani s primernimi usedlinami pobaroka, a kjer hodi samostojna pota, sega to slikarstvo v kvalitete kmečkih realizmov. Layer je cerkvena delavnica in z umetniškimi problemi nima zveze. Nato sledi naša romantika, da, in baš ta romantika je še prav posebno zgovoren dokaz za naše ugotovitve. Edina faktičnost našega romantičnega slikarstva je oseba, to pot ne oseba iz verske, nego iz družabne skupnosti, družba kot oseba. Razen družabnega portreta naš romantični slikar ne pozna niti enega predmeta na svetu in čeprav je baš nemška romantika tudi filozofski izključnemu perzonalizmu blizu, je vendar poleg portreta izdelala še nekaj drugega — romantično krajino. Ta osebna struktura je torej pri nas še v celi prvi polovici 19. stol., ki je pretežno posvetnosnovno usmerjena, še popolnoma živa in ne trpi poleg sebe nikake druge linije, da, ni sposobna gledati na svet drugače nego skozi formo človeške osebe. Okrog srede stoletja doživi ta enostranska in pri tem tudi zelo površna orientacija slaboten intermezzo v slikarstvu Karingerja in Pernharta, dveh krajinarjev, ki mu sledi zopet mogočen pohod figuralnega slikanja pri Janezu Wolfu, Šubicu in ostalih, kar je konec koncev edino razumljivo in nujno, kajti ti ljudje prihajajo kakor Langus iz naroda, iz plasti ljudstva, kjer je figuralni element eden najosnovnejših in najširših izrazov. Ta borba se nadaljuje v polpreteklem času tudi v Groharju⁶ in v bistvu je to borba med figuro in krajino, med prastaro mitološko osnovo personifikacije in kesnejšo osnovo racionalistične razlage, med ustvarjanjem iz subjektivno-osebnošnih dispozicij na eni in objektivno-stvarnih na drugi strani. Ob času omenjenih tako dualistično razklanih stilov se je ta objektivna stvarnost imenovala zdaj tako zdaj drugače, ob Wolfovem na pr. program nove monumentalnosti, ob času Šubicev realizem in ob Groharjevem času impresionizem. Kjerkoli se v svetovni umetnosti vrši umetnostni razvoj na sličnih podlagah, povsod doživljamo enake pojave in forme, tako je Nemčija morala dobiti svojega Maréesa in Corintha in tako je primat modernega slikarstva morala prevzeti Francija, ki je skušala razlagati osebnost kot zgolj sinkopo takih naturalnih in stvarnih elementov.

⁶ Prim. moj članek o Groharju, »Slovenec«, 1926, 173, 175.

Nič manj točno pa se v poteku sledečih dob ne razodeva dejstvo tradicijskega in posrednega ustvarjanja. Janez Potočnik riše in študira po antičnih in drugih originalih⁷ in če bi bil ta nadarjeni umetnik nepohabljen, bi bil začetek 19. stol. pri nas drugačen. Layerjeva šola je z mojstrom vred tudi s te strani epigonsko-diletantska. Tudi glavni mojster naše romantike, Matej Langus, študira ob antikah in renesansi namesto ob naravi in kjer ga svetli zgledi zapuste, ker jih ne more rabiti, je jako neokreten in se približuje genreu kmetjskih stilov. Enako zadrego pa očituje ves inventar naših romantikov in potem zlasti risarsko gradivo Wolfa ter Šubicev. Preveč, preveč risb in risanja vsepovsod, preveč studij in osnutkov in premalo resničnega studija in intuicije. In to dejstvo — ali ni spet danes resnica — s šolo zapuste našega umetnika edini dobri duhovi. Glede na našo umetnost pobarocene dobe moramo reči, da je tega pač kriva neizšolanost slikarjev, čemur je bilo vzrok, da nismo nikdar imeli samostojne dobre umetniške šole, vendar zaradi tega še ne smemo znižati zahtev, ki jih stavimo na dela, in to tem manj, čim bolj opažamo iste pojave tudi v dobro, celo predobro šolanih primerih iz neposredne sedanjosti.

Iz perzonalistično usmerjene in poudarjene strukture našega duha je pa razumljiv tudi naš Prešeren in prav za prav noben dokaz tako ne potrjuje pravila kot ta genialna izjema. Njegova osebno-osebnostno strukturirana romantika se ne razliva v nejasni kaos nemške romantike, tudi ne v demonizem ruske, nego teži k nadosebnim, a še vedno osebno fundiranim oblikam narodne, človeške in religiozne skupnosti, tudi k »osebi« v najvišji potenci — Prešernova umetnost nam zapušča kot oporoko idejo, pravico in dolžnost reda, v osebno-organiki zasidrane skupnosti in duha, ki pa nam jo je oblikovati tako neposredno iz faktičnosti nature, resničnosti in historičnega dogajanja, kakor je to storil Prešeren, naša upodabljalna umetnost pa na pr. nikoli⁸. In spričo drugače ustvarjajoče sodobnosti in preteklosti je bilo veliko dejanje, ki ga je zapustil ta meteor narodu in ki se je ob njem vestno učil Prešernovi strukturi sorodni Franc Levstik, ustvarjajoč ga ponovno v svoji sodobnosti. Vendar bi baš Levstik zaslužil s tega vidika kdaj globljo analizo, ki bi pokazala, v čem je prava veličina tega stvarno že na liniji naturalizma stoječega moža. V slovstvu novejšje dobe se nahaja v krogu odločno perzonalističnega gledanja in tradicijskega doživljanja ter oblikovanja delo Ivana Preglja, kljub vsem efemernim ugovorom vendar veliko delo, značilno delo, zajeto iz one tradicijske kulturne zavesti, ki misli in oblikuje bolj v stilu historizma nego iracionalizma in ki je baš zaradi tega historističnega rekreiranja ideje nekdanjih osebno-organiki skupnosti kot nobeno drugo zmožno predstavljati duha prvih dveh desetletij 20. stol. H krogu takih personalistično utemeljenih stilov in tendenc pa se nagiblje tudi povestnost Finžgarjeva, dosledno izobražujoč tip ljudskega slovstvenega dela z vsemi vrlinami in napakami tega težavnega in pri nas nekako normiranega početja.

⁷ Iz. Cankar, Potočnikove risbe, ZUZ IV, 1924.

⁸ Kakor večkrat kesneje, tako na pr. tudi v naši upodabljalni umetnosti revolucijskih dob ni najti nikakršnih sledov in usedlin časa, nego živita snov in forma v času odmaknjenem svetu čistega veselja nad upodabljanjem.

Verujoč zelo trdno v to osnovo naše duhovnosti in kulturne tvornosti in zavedajoč se nepopolnosti svojih izvajanj, ki veličini problema morda res niso kos, naj ob koncu tega poglavja omenim, da bi gledali življenje in zgodovino preenostavno, ko bi skušali prenašati orisani shema neposredno na konkretne primere. Duhovno dogajanje poteka vendar v tolikšni bujnosti in mnogovrstnosti, v tolikšni prepletenosti vplivov, stilov in idej, da bi brezpogojna sistemizacija pod enim samim vidikom sliko bolj kvarila ko spopolnjevala. Sicer pa opazimo v naši kulturi zelo zgodaj drugo silo, ki jo moramo upoštevati — naturalizem, ki deloma preplaščujoč prvo, deloma sama poraja svoje vrednote, in poleg nje bo treba upoštevati še katero nadaljnjo, čeprav je težko verjetno, da bi bila za splošni razvoj enako fundamentalna kot ti dve.

III

Ako abstrahiramo svet naše reformacije (gl. zgoraj), predstavlja prvo zavestno naturalistično usmerjeno hotenje naše starejše preteklosti grafično delo Valvasorjevega kroga, kjer nahajamo na eni strani v zbirateljskih dispozicijah Valvasorja samega odločen obrat od italijanizma k nordijskim, zlasti nizozemskim strujam, kar se pravi k umetnosti bolj ali manj uveljavljajočega se naturalizma, na drugi strani pa v samostojnem delu Valvasorjevih grafikov za topografije slovenskih dežel najodločnejšo preutež naturalističnega mišljenja⁹. Od Valvasorja zbrana zbirka tujih mojstrov za nas ni neposredno važna, dasi bi zaslužila, da se objavi, zato pa ne moremo pogrešati dela domačih grafikov in med njimi Valvasorja samega, ki se je nekajkrat uspešno poizkusil v tej stroki. Topografskega gradiva na splošno ne smemo presoјati z umetniškimi merili, ker estetski značaj dela skoro povsod trpi zaradi težnje po objektivni pravilnosti in resničnosti historio- in topografskim vidikom služečih upodobitev, toda kljub temu je to grafično delo za našo starejšo spomeniško kulturo enako važen spomenik, kakor Valvasorjevo literarno delo za tedanjo znanstveno kulturo. Nastalo je zvečine v času, iz katerega nimamo nikakšnih vrednih umetniških spomenikov in nam zanj, to je nekako za 17. stol., tvori tudi podlago raziskavanja, in nastalo je iz duha, ki je bil do dna vdan naravoslovju in enciklopediji. Dasi je gradivo, ki ni služilo za topografska dela, zaenkrat še fragmentarno objavljeno in ne moremo prav nič reči o umetniški vrednosti v njem zbranih listov, se vendar zdi, da se ne motimo preveč, ako kljub pravkar navedenim pomislekom domnevamo v teh upodobitvah krajev in pokrajin tudi kos naše grafike, — težnja po upodabljanju, četudi le deskriptivnem, je morala biti v teh ljudeh in v Valvasorju samem vendar izredno močna! In tudi če brezpogojno ne mora biti tako, eno se tu vendar očituje z vso jasnostjo in nujnostjo in tega ni več mogoče spremeniti: Element naturalizma, čeprav še ves obdan od humanističnega znanstvenega interesa in prepleten z usedlinami izginjajočega srednjega veka, si je tu izdejstvoval svoj izraz v grafiki, ki je s tem postala nosilka prav določenega

⁹ Fr. Stele, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. Glasnik muz. društva za Slov. IX, 1928, 5 sl.

pogleda na svet. Njen opisujoči in naštevajoči značaj je brez dvoma ugajal strukturi duha, ki se je brez meje potapljal v podrobnostih narave, historije in življenja in pri tem docela neosebnem razmerju izgubljal sam sebe v prav takšnem neosebnem, stvarnem pogledu na lastni jaz. Nerešeno ostane le neizbežno in odgovorno vprašanje, ali in v koliko smemo v tem in takem »risanju« zares domnevati tudi en aprioren način našega »umetniškega« oblikovanja, eno osnovo naše »umetnosti«, to je: ali se tudi kdaj v sledečem razvoju ta dva elementa med seboj vežeta, in nazadnje, ali se naš naturalizem tudi v tvorbah kasnejših dob javlja slično ali enako. Preden pa si poiščemo na ta vprašanja odgovora pri umetnosti sledečih dob, naj pripomnimo, da grafika nikakor ne mora biti nosilec naturalističnega nazora, kakor tudi slikarstvo ni nujno navezano na idealizem ali na personalistični izraz, ki smo ga zgoraj očrtali.

Ako preidemo slabotni naturalistični element v Bergantovi umetnosti, ki se je pač tudi razvil pod nizozemskimi vplivi, je na poti k moderni dobi prvi mejnik naturalizma delo Lovra Janše, enega izmed treh bratov Janša¹⁰. Ta umetnik, čigar monografije še čakamo in zdi se, da zaman, je bil v zgodovini našega umetništva prvi specialno izšolani krajinar, a po svojem notranjem nagnjenju je tudi naš prvi povsem zavestno ustvarjajoči naturalist. Ako bomo kdaj sestavljali genealogijo našemu impresionističnemu krajinarstvu, ne bomo mogli mimo Lovra Janše. Učil se je bistveno pri Nizozemcih, ki so ob njegovem času obvladovali duha naprednejših dunajskih profesorjev in s katerimi je razen v galerijah gotovo prišel v stik potem svojega učitelja Johanna Christiana Branda, ki je svojo rokokojsko krajino izpeljal iz še zelo od nizozemskega koncepta odvisnega slikanja očeta Hilfgotta Branda.¹¹ Toda učenec je bil verjetno večji in doslednejši naturalist nego učitelj, mnogo manj nagnjen k rokokojskemu fabuliranju o naravi in mnogo bolj k stvarnemu, skoro mrtvoneinteresiranemu ugotavljanju in zasledovanju naravnih form — vsaj takega ga kaže naša slika pril. 21, 1, ki je za to njegovo grafiko značilna. V Janševih krajinah ni skoro nikakih figur in scen in zlasti nič takih, ki bi s svojim početjem in dejanjem kakorkoli postavljale v nespremenljivi okvir nature in življenja nekaj enkratnega, dinamičnega, nasprotno — kmetič na njegovih listih vozi seno že od pamtiveka, odkar pomnimo tudi, da raste drevo in teče voda in njegovi ljudje se ogledujejo v vodi kakor znamenje v modrem nebu, nespremenljivo, popolnoma samopozabljeno in prav za prav nič zanimivo. In vendar, koliko lepote v tej suhoparni metodi, koliko dela za oko, ki ga pritegne nase zdaj ta zdaj oni detajl in vselej skoro samo po eden, brez vednosti in tudi brez vrednosti za drugega, samo nov detajl.

Iz tega in takega gledanja, ki je tu ustvarjalo umetnine, sta pa popolnoma razumljiva i nevarnost i bližina topografije, kamor je Janša potem z vsemi silami zavil, deloma sam, deloma s svojimi kolegi, tudi z Ljubljancanom Schützom, popisujoč in predstavljajoč nam nove krajine, stare vedute in podobno, in skoro se nam tu nujno vsiljuje primera s starimi kranjskimi topografi iz 17. stol. Ali ni ta naturalistični pol našega duha, tam realiziran

¹⁰ V. Steska, Slovenska umetnost I, 147 sl.

¹¹ Feulner, n. n. m. 168, 188. Haberditzl, n. n. m. C sl.

v povsem predumetniški grafični tvorbi, pri Janši našel svojo vnanjeobjektivno fundirano umetniško obliko in nato zapadel onim starim, deskriptivnim in notranje povsem neorganiziranim, nepolarnim ter neumetniškim osnovam naše manieristične grafike?

V romantičnem intermezzu nima naše slikarstvo niti krajine niti grafike, nego vegetira med najraznovrstnejšimi vplivi (Kogovškovi portreti, pril. 21, 4, močno spominjajo na nemški romantični portret kakega J. Oldacha) in izrazi romantične forme, tako slika Langus poleg čistih razpoloženjskih romantičnih podob (pril. 21, 1) istočasno prave realizme (pril. 21, 2), in edino pri Stroyu (pril. 21, 3) in Tomincu imamo v tem zmislu zavednejšo orientacijo k naturalizmu. Vendar je romantika osnovno drugam usmerjena. Pač pa nudi zopet zanimivo sliko delo Kurza v. Goldenstein, pri nas aklimatiziranega tujca, delo, ki sploh nima umetniških vrednot, ker je nastajalo iz neke vrste domoljubja, katero se je na eni strani zgolj iz snovnostnih vidikov poglobljalo v našo zemljo, na drugi pa iz prav istih nagibov kronično beležilo v slikah aktualne dogodke. Šele z Antonom Karingerjem in Markom Pernhartom stopimo zopet na tla, ki smo jih bili zapustili z Janšo, to je na tla konsekventnega naturalizma. Podoba kot je Triglav je po vsej svoji strukturi tudi na las slična Janševim grafikam (pril. 22, 2). V risarski zapuščini Karingerjevi imamo lep dokaz, kako je sredi stoletja pač že pod vplivom zapada tudi pri nas jela nastopati modernejša smer naturalističnega opazovanja narave, ne da bi bilo to delo, vsaj kolikor ga poznamo, rodilo kako takó izrazito umetnino, kot so Janševe grafike. Čas pač ni bil brez romantike in če vidimo te heroično-figuralno zamišljene skice drevja, gozdov ter alp v Karingerjevih listih, nam pač postane jasen napor umetnika za čisti izraz njegovih teženj. V Karingerjevem gradivu iz balkanskih dežel, v skicah etnološko zanimivih, a zanj gotovo zaradi nepokvarjenosti nature privlačnih snovi pa moramo videti zopet nekako novodobno aberacijo izraza v starega naravoslovno-enciklopedičnega duha.

Mnogo manj umetnika je bil Marko Pernhart, specialist za krajinarstvo, ki je delal večinoma v olju, znan je njegov Triglav. Raznovrstnost barvnih stilov v njegovih delih priča, da so mu bili vsi bolj ali manj priročni in da problema barve ni poznal, nego da ga je privlačevalo še vedno živo romantično občutje narurne veličasti in da je po tej poti prišel tudi do svoje panoramatike. Enkrat na sledu tem čuvstvenim vsebinam narurnega dogajanja in oblikovnega bogastva, ki ga je skladno z močno strujo svoje dobe iskal v Alpah, se v upodabljanju enega in istega panoramskega motiva ni več znal omejiti in metodično opredeliti in je s svojim turističnim umetništvom ponovno izpričal, da se je našega naturalizma v 17. stol. zelo nujno in logično polastila takorekoč znanstvena Valvasorjeva delavnica, saj nam je ta naturalistična blodnja očitno ležala v krvi.

V drugi polovici 19. stol. ni izrazitih talentov na tej črti vse do impresionizma, ki privede to naturalistično osnovo do izrednega razmaha v slikarstvu, ter do poimpresionizma, kjer se zopet sreča z njo naša grafika v delu Jakca in Piona. O impresionističnem slikarstvu računi še niso sklenjeni in zdi se, da še ni prišel čas, da bi o tem lahko svobodno govorili, vendar impresionistično

dejanje ni bilo nič manj značilno in pomembno kakor nekdanj Janševa grafika. Tudi v impresionizmu imamo eno samo brezmejno pogrezanje v naravo in v bogastvo njenih luči in barv, njenih zgolj optičnih nastrojenj in prav kakor nekoč črta na Janševi risbi, tako se zdaj barvna lisa na sliki impresionista množi in množi, plodi kakor narava preko ploskve v enem samem toku slikarskega gledanja in ni temu nikakih meja¹². In zares, tako ni bila ideja narave v naši umetnosti še nikdar izražena, v impresionističnem slikarstvu je stopila njena realnost neposredno transponirana na platno, se je konkretizirala in umetnik je stopil popolnoma v ozadje. In če je imel Janša še vedno čas dovršiti svoje izrezke iz neskončnega dogajanja in mu dati neke meje, to impresionistu iz začetka 20. stol. ni več mogoče, zakaj tudi najmanjši del takega izrezka je tu postal nov, velik obsežek nerazumljivo finega življenja novih delov in delcev, brezštevilnih delov in delcev in slika je na ta ali oni način morala ostati nedovršena. Pri tem pa je postal umetnik vse preveč neviden, vse preveč očit le iz grafologije teksta in kolikor je postal bolj osebnosten njegov rokopis, toliko je bilo tega premalo v organizaciji in strukturi njegovega likovnega sveta: ta svet je prenehal vsebovati nasprotja in je postal le mehanično naturalno dogajanje.

Mladi rod je to čutil, toda ni prinesel rešitve in kolikor je bilo zanj prej preveč nature, toliko je zdaj hotel zamujeno popraviti s »preveč duše«, ki je bila samo znotraj javljajoča se natura. Bilo je, kakor da je ona plodnost vnanje nature naenkrat prešla v človeško notranjost in kakor da se je človek šele tedaj zavedel samega sebe, ko bi se bil moral zavedati stvarno le nekega dogajanja v sebi, ki z duhovnostjo še ni imelo nikake skupnosti. Kakor prej po labirintih narave, tako nas je zdaj umetnik vodil po labirintih duše, odkrivajoč nam vedno nove duševne kraje in prostorja, vedno nove poglede in predstavljajoč jih tako neposredno kot prej naravno dogajanje v čutne oblike lika. In zares, tako ni bila ideja duše v naši umetnosti še nikdar izražena, v psihologistični grafiki našega poimpresionizma — kajti njena faktična podlaga je naturalistični psihologizem — je stopila njena realnost neposredno transponirana v sliko, se je konkretizirala, a umetnik je zopet stopil popolnoma v ozadje. Postal je služabnik ideje duše, nikar služabnik duhovnosti, in ta duša se mu je javljala plodno na isti način kot prej natura, in je bolj ali manj jasno k njej tudi vodila. Bil je to premočrten in raven svet, brez polarnosti in konflikta, v primeri z umetniškimi borbami perzonalistično usmerjenih mojstrov, recimo Wolfa, Šubicev in Groharja, naravnost izglajen in okreten, netragičen in virtuozen in mnogokdaj baš zaradi domnevnega konflikta literarno prazen. Ta in ona teh potez velja bogato tudi za naš impresionizem.

Ako se zdaj ozremo na naturalizme naših starejših dob, vidimo, da je med njimi in modernimi več sličnosti nego razlik in čeprav so si spomeniki konec koncev med seboj neprimerljivi, so vendar v vseh postali jasni konstitutivni znaki, ki kažejo zares na eno svojstvo našega duha, javljajočega

¹² Prim. mojo studijo o Jakopiču, DiS 1929, 171 sl.

se v umetnosti. Najprej je značilno, da ta naturalistična komponenta ustvarja takorekoč v popolni izoliranosti in deloma celo odtujenosti od ostale struje in prav za prav tudi od pravih plasti naroda — to vidimo pri Janši in impresionistih nič manj kakor pri njihovih naslednikih; skoro bi lahko dejali, da ustvarja ta struja baš v afrontu zoper večino in bi mogli tudi njene nosilce sociološko podrobneje označiti ter omejiti od ostalega dela celote, saj se za izvestne oddelke vsiljuje dejstvo, da nosijo to strujo mesta in meščanski element. Druga značilnost je gotovo to, da se skoro redoma vežeta naturalistični izraz in grafika, za kar nam ravno Janša in povojni rod dajeta najlepše primere; a tudi pri Karingerju ima risba zelo važno vlogo. Kot tretjo značilnost bi mogli navesti nevarnost naturalističnih dispozicij za umetniško kvaliteto, ki se javlja recimo v preložitvi odnosno spremembi oblikovanja. Videli smo, kako so se vsi naši naturalisti ob določenem hipu zapustili in postali ali topografi kot Janša, ali potopisci kot Karinger in značilno v moderni dobi B. Jakac, ali panoramatiki kot Pernhart itd., in ako s tega vidika še enkrat premotrino delo Valvasorjevega kroga, ga bomo sedaj pač presojali kot nujno in neslučajnostno tvorbo docela konstitutivnega značaja. Med temi nevarnostmi in enostranostmi bi bilo končno kot četrto značilnost navesti nepolarnost našega naturalizma, ki se izraža v nezmožnosti organizacije in rekreacije iz notranjega konflikta in problematike, zaradi česar opažamo v naših naturalističnih smereh kot stalnost, da princip neomejene, odprte forme v teku razvoja polagoma degenerira. Tako je bilo s primitivnim naturalizmom 17. stol., ki je mogel kopičiti zgolj predmetnost, tako je Janša zgolj sešteval umetniški detajl in prešel v pokrajinski opis, tako je s Karingerjem in Pernhartom, za katerega sploh ni bilo ploskovne, to je kvantitativne meje, tako je z impresionizmom, ki je zatomiziral in razkrojil organizem barve, ne da bi ga kakorkoli nanovo ostvaril in tako je povojna grafika kakega Jakca in Piona obstala brez zaključka in smeri sredi neskončnosti do dna razoblikovanih psiholoških podlag lika in ustvarjanja. Naj so stvari kakršnekoli, priznati je treba, da je naš, slovenski fenomen čistega umetništva, dosledno in čudno usodnostno brez slehernih vezi s perzonalistično strukturirano nasprotno stranjo, zvođenel na naturalističnosti svojih osnov in da narodu ni dal tega, kar mu je bil dati dolžan. Zlasti na pr. ni mogel niti ni umel dovesti novih umetniških prvin v stari svet našega tradicijskega ustvarjanja, čigar osnovni dualizem je če že ne zanikal, pa mu vsaj odrekal možnost »umetniške« tvorbe.

IV

Slovstveni program naturalizma je kot prvi postavil sredi 19. stol. ne docela temu svetu pripadajoči Franc Levstik in ga izdelal v majhno slovstveno akademijo. Po njej pripada zlasti Jurčičevo delo tej smeri. Ta klasifikacija bo težko prešla brez ugovorov, saj smo se po dosedanji slovstvenozgodovinski praksi že navadili gledati te stvari z docela drugačnimi očmi. Vendar bo to osnovno strukturo zelo težko zanikati, seveda bo pa treba za pravilno razumevanje izdelati in upoštevati tudi vse druge elemente, s katerimi se je ta natura-

lizem združeval, pri Levstiku na pr. ravno one slovstvenosociološko važne osebnostne in organizatorne prvine, ki so šele napravile iz tega moža tudi pomembnika naše kulture. V nadaljnjem razvoju opažamo v našem slovstvu enostransko naraščanje zgolj naturalističnih prvin in to v najrazličnejših zmislih, zgolj šablonske naturalizme je recimo ustvarjal Kersnik, dočim je »kmečka« povest naturalističen slovstven tip zase, tip, ki je vlačil deželo v literaturo kot nekako eksotično provinco z rojenimi divjaki in potem zato, da je nad tem rustikalnim življenjem razkazoval cirkus svojih naturalistično-prosvetljenjskih eksperimentov. Mi se s to ideologijo naše stare trške in mestne gospode, ki poraja danes klavrne cvetove v svojih potomcih in ki šari zdaj v našem slovstvu pod najbolj pisanimi in tendenčnimi vidiki najnasprotnejših si ideoloških nazorov, vendar v skritem bratstvu po rojstvu, tu ne moremo natančneje pečati, a upanje je morda upravičeno, da bomo tudi te arhive kdaj odprli.

V silni reakciji na to povodenj naturalističnega racionalizma je nastalo delo Ivana Cankarja, ki ga moramo tudi prištevati semkaj, ki pa je kajpada s pravkar orisanim nazorom docela neprimerljivo glede svojih spoznanj in vrednot. Cankarjev naturalistični idealizem je sistem borbe zoper naturalistični racionalizem in prosvetljenstvo ter zoper vse, kar je nastopalo v zvezi ž njima in ako je bila pri nas kdaj kaka borba uspešna, ta, ki jo je bojeval Ivan Cankar zoper izpačenega in izprijenega duha, čigar idejo je tudi on sam zastopal, je bila popolnoma gotovo. Delo, ki ga je s tem izvršil za naš narod in kulturo, je ogromno in se ga danes sploh še ne moremo zavedati, saj se neposredno javlja šele v epigonih in izbrancih, ki je namesto njih že pred desetletji govoril — njihove edine odrešilne besede. Značilno pa je, da si ga danes lasti tudi oni del ljudi, kateremu je bil ta umetnik za svojih živih dni napovedal nespravljivo vojno. Za razumevanje njegove celotne osebnosti moramo upoštevati tudi njegovo delo v celoti, za pravilno sliko njegove umetnosti pa bo treba izločiti marsikaj, o čemer še danes sodimo, da nujno spada vanjo in da je umetnost, čeprav pri natančnejšem pogledu ni. Kajti zelo pogosto nahajamo Cankarjevo oblikovanje preloženo na druge podlage, kjer nikakor nima več opravka z umetniškimi stvarmi in nič manj tudi njegovo gledanje ne trpi zaradi one zgoraj omenjene nepolarnosti, ki povzroča, da se čisto umetniški koncepti izčrpavajo sami v sebi.

Za Cankarjem najdemo le še pri Jušu Kozaku enako izrazit, a na drugih ravninah stoječ naturalističen izraz. Ono, kar je poizkušal storiti Finžgar za rešitev naše povesti iz meščanskega in kmetskega sveta na podlagi svojega perzonalistično-tradicijskega gledanja, je Juš Kozak skušal napraviti s pomočjo osnov naturalizma, namreč ta svet pripeljati bližje neki duhovnosti in ga tako notranje polarizirati. Mimo rahlih in zgolj po površju idočih poizkusov, zanesti recimo v tipologijo povesti sodobnejšo, tudi kulturno problematiko, prihaja tu zlasti v pošteev njegov največji prozni tekst Šentpeter in to ne zato, ker je spomin nanj še zelo živ, nego ker je zelo značilen. V tej povesti rodu, kar je že samo po sebi poudarka vredno, saj dosleden naturalizem mora graditi na enotah kakor je rod, je mnogo sličnosti z našim impresionističnim slikarstvom.

tudi J. Kozak ne ustvarja odnosno ne pride do ustvaritve zaključenih form, nego se mu, kakor smo zgoraj dejali, celote pod roko drobe, porajajoč nove in istotako plodne celote. Vsak del njegovega sveta nosi na ta način v sebi nešteto možnosti in zametkov novih delov in logično temu ustvarjanju — atomiziranju ne more biti konca. In kakor je v impresionistični sliki luč tista tvorna sila, tako je v J. Kozakovem konceptu kri, duh rodu, ki stvarja te neskončne emanacije, in idejo tega, to z mozaikom neskončnih in kompozicionalno nevezanih delov konkretizirano ter iz njega z izredno močjo rastočo idejo naturne sile je J. Kozak z neoromantično - naturalističnim motivom »mater« le parafraziral, nikakor pa ne morda bistveno fundiral. Vendar baš ta motiv dovolj jasno označuje strukturo njegovega sveta v povesti, dasi bi mogel brez škode za vrednost romana tudi odpasti, ker ga je J. Kozak prislonil nanj preveč mehanično.

Kakor pri Cankarju, manjka tudi J. Kozaku pravih kompozicionalnih enot, ploskev in linij v drugem, konstitutivnem zmislu in manjka prodora v neko drugo resničnostno okrožje, ki bi bilo in moralo biti več nego samo resničnost naturalističnega idealizma. Naravno je, da za tako višje okrožje ne smatramo resničnosti naših perzonalistično fundiranih umetnostnih in umetniških organizmov ter stilov, ko pa le-ti sami nimajo onega, kar velja preko časov in narodov, čeprav ni nobenega dvoma, da jim dajemo prvenstvo. Kajti po vsej svoji strukturi so te struje in grupe ravno s svojim realizmom in dualizmom faktični, tudi umetniški resničnosti mnogo bližje nego monistični naturalizem in ako to komu ni prav, ne pomeni samo, da si v teh osnovnih stvareh ni na jasnem, nego tudi, da ne ve, v čem je fundirana vsa prava in največja umetnost človeštva in v čem tudi faktična umetnost slovenskih mojstrov. In morda nam bo tisto celotnostno, čeprav fragmentarno, a pod nobenim pogojem enostransko umetnostno kulturo kdaj naklonila prihodnost.

V

Barok, rokoko, klasicizem, romantika, realizem in podobni izrazi svetovne umetnostne razdelitve so za našo umetnost bolj ali manj pojmi brez vsebine in avtor prvega poskusa njene zgodovine pravi, da imamo v celem le troje mejnikov ter tudi troje osnovnih doživetij in sicer gotiko, barok in slovenstvo¹³, izmed katerih se mu na pr. slovenstvo pričinja nekako pri Langusu in pada recimo krog Layerjevega dela celotno pred ta datum. Ostale stilske meddobe in skupine so po imenovanem avtorju — saj se drugi v tem zmislu s to problematiko doslej ni pečal — le nianse, prehodnega značaja. A kakorkoli sta Steletova razdelitev in interpretacija naše umetnosti prvi zares notranje-zmiselni poskus, razumeti naše umetniško oblikovanje iz naših, slovenskih, zakonov in osnov, se vendar s to trojico periodnih oznak in njihovim naziranjem ne moremo strinjati¹⁴ in ako si še enkrat prikličemo v spomin smer in

¹³ Fr. Stele, Oris, 5.

¹⁴ Prim. tudi Zbornik za zgod. umetn., 1924, 160 (F. Mesesnel).

strukturo naših razmišljanj, bo pač za vsakogar utemeljena tudi ta razlika v stališčih.

Naša studija, ki skuša ugotoviti osnovne posebnosti in zakonitosti slovenske umetnosti, je gotovo že v toliko nepopolna, kolikor se nič ne ozira na gotiko in skoro nič na renesanso v naši umetnosti, ali dejstvo je, da kljub številno ohranjenemu umetniškemu in nadalje slovstvenemu gradivu še vedno nimamo prave podlage za sliko tedanjega duhovnega in kulturnega razvoja, razen tega pa zlasti raziskavanje najvažnejše renesančne stvari, slovstvene kulture, nikakor neče priti preko meja navadnega zgodovinskega dela. A tak pritisk spomeniško manj ali celo nerazsvetljenih in nepodprtih razvojev in obdobj se pozna tudi v periodizaciji Fr. Steleta, v kateri nahajamo slovenstvo kot konstitutiven element šele na pričetku 19. stol., iz česar bi 1. sledilo, da niti spomeniško gradivo baroka in klasicizma ni zadostno močno, da bi nosilo možnost poskusa take sintetične studije in slike, in da je torej res šele romantika, ki nam jo da, 2. pa kontradiktornost pojma »slovenstvo« in možnosti ugotovitve njegovih podlag. V tem pogledu pa moramo tu postaviti nekaj principiellnih opomb, ki sicer izvirajo kot zaključki iz naših izvajanj, ki jih je pa dobro posebej formulirati.

Povsem v skladu z našim stališčem moramo smatrati Steletov nastavek slovenstva na začetek 19. stol. ne samo v metodičnem, ampak tudi v historičnem pogledu za nepravilen in to bodisi kot poskus ugotavljanja našega bistva, bodisi kot stilsko oznako. Najprej v metodičnem pogledu. Čeprav do danes nimamo še nikake sintetične znanstvene interpretacije in formulacije bistva slovenstva, nikakih sistematično izdelanih njegovih konstitutivnih znakov, s pomočjo katerih bi mogli črto za črto izdelati slovensko podobo tudi — po Steletu — »pedslovenske« umetnosti — materialistično-naravoslovno fundiranih definicij in interpretacij slovenstva iz 19. stol. menda pač ne bomo jemali več resno —, mora vendar nekje biti metodološka možnost »slovenstva« kot substitutivnega principa. In ako tudi nočemo te možnosti kar na lepem fundirati v spoznanju posebnih svojstev slovenskega duha, kakor smo jih na podlagi umetnosti izdelali v gornjih poglavjih, ki pa nedvomno kažejo na nekaj prvotnega, nam to možnost vendar dajejo dejstva, ki so povsem preprosta, a za nas reke vrste prva in poslednja resničnost, resnice, ki jih Vebrova filozofija imenuje »faktične«, drugi pa na pr. »predlogične«, praktične¹⁵, in take resnice so, da mi svojega baroka ne moremo zamenjati z italijanskim, da Janše ne moremo imenovati avstrijskega umetnika, da naših romantikov ne moremo spraviti prav nikamor, da Wolf ni nemški nazarenec in Jakopič ne francoski impresionist. Vse to je marveč naše, več kot naše, je slovensko, z vsemi svojimi odlikami in napakami je vse to samo in edino slovensko. S tega vidika pa moramo torej »slovenstvo« kot pojem in oznako ne morda razširiti, nego vsemu našemu razglabljanju substituirati, podložiti kot čisto nujno načelno-metodološko osnovo, saj sicer ne bi imeli niti najmanjše možnosti in upravičenosti, sploh kaj nazvati »slovensko« — to se pravi, sneti ga moramo kot

¹⁵ A. Messer, Einführung in die Philosophie und Pädagogik. 1931, 49.

pojav z začetka 19. stol., da ga edino pravilno postavimo na začetek naših stoletij in to tembolj, ker stoji na onem začetku 19. stol. zgolj po historičnem nesporazumljenju, ki ga bomo še označili. V skladu s tem je pa seveda edino pravilno tako historično delo, ki upošteva tudi vse historične dobe, v katerih se je ali bi se mogel karakter slovenskega duha javljati in povsem naravno smo zasidrali s te strani svoja razmišljanja kolikor globoko v preteklosti smo mogli, s čimer pa nikakor ne izključujemo možnosti, da bo čez čas tudi to postalo netočno. Kajti na isti način bi bili že danes pritegnili tudi reformacijo v krog teh problemov in raziskavanj podlag našega umetnostnega dela in splošne kulture in ako bo kdaj prejela svoje mesto v njihovem zboru, gotovo ne bo stala daleč proč od naturalističnih in individualističnih pokretov, če ni morda tudi za našo upodabljačo umetnost ravno v njej iskati onega, kar smo pomotoma poiskali šele v topografskem manirizmu 17. stoletja.

Kar pa nas deloma upravičuje, govoriti o začetku 19. stol. kot o nekakem začetku slovenstva, je stvarno nekaj popolnoma drugega, namreč dejstvo, da se je tedaj zavest pripadnosti k narodni celoti prebudila tudi v tistem njegovem delu, ki bi jo tudi utegnil v teku enega samega stoletja prilikam na ljubo zopet zapraviti in ki je ž njo vselej precej čudno ravnal, namreč v mestih in njihovi gospodi, v meščanstvu. Tu in samo tu smemo govoriti o slovenskem poglavju kot o posebnem novem nastavku naše socialne in narodne zgodovine, medtem ko moramo istočasno »slovenstvo« kot stilsko oznako umetnostne periode okrog 1800 in sl. popolnoma v zmislu naših izvajanj zopet zanikati kot nepravilno. Prešeren in Čop se nista snela iz zraka, kar še dandanes misli naša uradna veda, nego imamo tudi za njuno delo iskati razlage in korenin v starodavni kulturi in tradiciji naroda — vprašajmo se, kdaj bi bila bolj mogla nastati Prešernova umetnost, ali ob veličastnih spominih na našo baročno umetnost, ali pa po meščansko-filistroznem slikanju Prešernove sodobnosti? In zbirajoč k sebi kroge dotedanje narodne kulture, sta razgibavala okrog sebe valove nove, zavestnejše in višje usmerjene duhovnosti. In še manj moremo seveda Slovencu M. Langusu pustiti zaslugo, ko da je — in to posebno v umetnosti — pričel kaj novega — kajti sploh nič se ne pričinja z Langusom, on prihaja iz naroda in zapada narodni umetnosti in sredi 19. stol. se ž njim le zaključuje slovenski barok. Pač pa se je ob času njegovega rojstva in pred njim pri nas zares nekaj pričelo in je to bila portretna umetnost našega meščana¹⁶, naše družbe, kar smo vse zgoraj omenili. V tej umetnosti se je naravno udejstvoval tudi Langus, in sicer kot eden naših najplodovitejših mojstrov tedanje dobe, ki je, kot smo zgoraj orisali, izmed umetniških nalog poznala le portret. Toda kakor zanikamo recimo grštvo Partenona kot vidik njegove estetske presoje, moramo tudi zanikati »Slovenstvo« našega romantičnega portreta kot tako merilo in sicer zato, da metodološko in načelno napravimo prosto pot našemu spoznanju faktičnih slovenskih osnov, iz katerih je nastal med drugim tudi ta portretni stil.

Namen te studije je bil, dognati, ali je sploh mogoče priti k spoznanju našega, slovenskega, načina in približno pregledati pota, ki k temu spoznanju

¹⁶ Prim. R. Ložar, Slikar Franjo Stiplovšek, DiS, 1930, 235 sl.

vodijo. Pri tem se je pokazalo, da moramo, ako hočemo dalje, najprej odpraviti »slovenstvo« kot stilsko posebnost ali takorekoč pritiklino samo izvestne periode naše umetnosti in posredno celotne kulture. To smo storili, da bi mogli tembolj zmiselno poiskati posebnosti slovenskega stila v umetnosti in posredno tudi v ostalem kulturnem ustvarjanju, to se pravi, poiskati one posebne zakone in podlage, ki našo umetnost razlikujejo od drugih umetnosti in ki eksistirajo v njej poleg za vse narode in čase, za vsa umetniška itd. oblikovanja veljavnih zakonov in zakonitosti. Saj smo vendar prepričani, da bi nam šele eksaktno in popolno raziskavanje v tej seveda ne več umetnostno-, nego duhovno- in kulturnokritični smeri podarilo edino pravo in resnično sliko ter spoznanje slovenstva in zakonov njegovega duha. Kolikor je take stvari človeku mogoče obravnavati »neprofesionalno« poleg docela drugačnega dnevnega posla, sem skušal v tem spisu izdelati profil dveh takih, po mojem mnenju najvažnejših zakonitosti našega umetnostnega sveta. Imenoval sem ju perzonalistični in naturalistični nazor ali element, pri čemer mi perzonalizem pomeni ono obliko mišljenja, ki v vsaki skupnosti in organizmu vidi neke vrste »osebo« in za katerega razpada svet v nekakšno hierarhijo takih oseb, rastočih od osebe po edinca preko oseb družina, narod, država, človeštvo, cerkev k največji osebnostni vrednoti, Bogu, naturalizem pa ono mišljenje, ki smatra naturo za edini princip in ki po njem tudi duh tvori del te nature. Kot prvo jasno perzonalistično usmerjeno formulacijo smatram našo t. zv. baročno umetnost, katere manifestični značaj pokaže tudi prvič kulturno-tradicijski način ustvarjanja in skušam to linijo zasledovati tekom nadaljnjega razvoja, ki jo kaže bolj kot katerakoli druga umetnost tja v najnovejši čas. Dualistična razklanost v delu modernih mojstrov nam nato jame naznačevati konflikt, ki se bije med to smerjo in med naturalizmom, ki se je po naših izvajanjih prvič določno izrazil v naturalistični grafiki 17. stol. Iz dela sledečih diskontinuitetnih naturalističnih dob se jasno očituje dejstvo, da predstavlja ravno naš naturalizem mnogo bolj nego prva struja ugodna tla, za popolno preložitve smeri in zmanjšanje kvalitete. Primeri iz slovstva poskušajo pojasniti njegovo večinoma identično problematiko.

S tem seveda predmeta nismo izčrpali, nego bolj pokazali način in potrebo takega raziskavanja. Kajti zdi se, da je že prišel čas, pričeti s tem delom, vprašanje je le, če imamo za to tudi ljudi, to se pravi ljudi, ki so jim ti problemi postali dejansko žgoči problemi njihovega lastnega obstoja in duha. Ako jih nimamo, teh in takih ljudi, ki bi lahko dajali mladini, kar je potrebno, kako naj potem pričakujemo zboljšanja, kako vrednejših in celotnejših tvorb, nego so bile one v preteklosti, in — kako si potem sploh še zamišljamo resnično kulturo, ko je ta vendar najsubtilnejši izraz resničnih osebnosti?

OD SEDMIH DO POLNOČI

FRANCE BEVK

Ob sedmih so ji aretirali sina. To je s hišno preiskavo vred trajalo pičlo uro. Medtem ko so agenti brskali med začrnelo opravo, je sin stal blede ob steni in pogledoval na mater, ki je vsa majhna drhtela za vrati. Saj ni mislila na sinovo krivdo, čutila je z njim tako globoko, kot še nikoli prej v življenju. Dvakrat se ji je fant hotel približati, kot da bi ji rad nekaj povedal, a vsakokrat ga je zadržal pogled krivoglednega rdečelasca, ki je tiščal roke v žepih in sršil obrvi. Šele ko so mu uklenili krčevito stisnjene roke, se je opotekel do nje, da se poslovijo. Z vsem telesom se je oslonil na njene usehle prsi in nagnil usta na njeno lice. Kristina je medlela, zaplakala bi bila, a to niso bili trenutki za solze. Iz črne omotice, iz podmolklega šuma je slišala šepetajoče besede: »To izročite Cirilu, nikomur drugemu...« Šele tedaj je razumela, zakaj sinove ustnice tako dolgo počivajo na njenem licu. Njegova zvezana desnica je iskala v njeno, jo stiskala, a na njeni dlani je ostalo nekaj raskavega. Tedaj je skoraj pozabila, da ji jemljejo sina. Stisnila je pest in jo skrila pod predpasnik. Zavest neumljivega, važnega naročila ji je ko plamen gorel po telesu. Komaj je čakala, da so njihovi koraki umolkneli na stopnicah.

Sesedla se je na stol. V tistem trenutku se je znova z vso bridkostjo zavedela svoje izgube. Na starost ni imela drugega razen sina, ob misli nanj ji je potekal čas od jutra do večera. Zdaj se je njeno življenje nenadoma prelomilo. Stisnilo jo je za srce in ji je zaključalo v glavi. Mislila je, da bo znorela.

Odprla je dlan, ki jo je dotlej tako tiščala, da se ji je vsa svetila od znoja. Na roki je ležal v kroglico zmečkan papir. Gledala ga je s strahom, a obenem s spoštovanjem, z nekako pobožnostjo ga je izravnila. Bil je z drobno pisavo popisan na obeh straneh. Katera skrivnost je v teh črkah? Saj je znala brati le molitvenik, pisane besede bi ne znala razvozlati, a saj bi morda tudi prav ne bilo... Prestrašila se je nečesa, znova zmečkala papir v kroglico in jo zavezala v vogal rute, ki si ga je zataknila za jopico.

Koliko časa je še sedela in so pisane predstave in težke misli vstajale iz globine večera, iz zamolklega šuma ulice, ki je prihajal skozi okno? Čutila je, da je njen duh daleč, daleč. Plavala je na motnih valovih polzavesti, v mraku neke pijanosti, ki se je ni mogla otresti. Ne, ne bi mogla vsega razumeti, če bi tudi sto let razmišljala. A čemu naj bi tudi razmišljala in razumevala? Tičala je v rokah neke nerazumljive usode, ki se ji ni mogla upirati. Morala jo je ubogati in ji slediti ko začarana.

Dvignila se je, si ogrnila velik pled in stopila na ulico. Sključena, v lahkih, izhojenih čevljih je tako tekla, da je prehitevala redke ljudi. Njene oči so bile mrzlične, jok je silil iz njih. Kdo bi mogel vedeti, kako divje ji bije srce in kako težko zadržuje vzdihe, da bi se z njimi ne izdala! Vsak hip bi lahko

planili iz nje, se spremenili v grozen krik. Vozel papirja na prsih jo je žgal ko kepa sesirjene krvi.

Ciril? Dà, Ciril Durjava, visok blondinec, ki je večkrat prihajal k njenemu sinu. Dve ulici na desno, nato na levo... Cesta, drevored, nova ulica... Dva vogala starinskih hiš sta jo vodila v ozko zagato. Bila je temna, vlažna, duh po kislobi je udarjal od sten. Le majhno okence, ki je gledalo iz črnkastih zidov na cesto, je drobilo svojo svetlobo na vlažnih ploščah. V kotu se je dvigala ozka, visoka hiša.

Kdo? Ciril Durjava? Nekdo, ki ga je bila vprašala po njem, ji je s prstom pokazal na hišo. Nato jo je zgrabil za zapestje in jo vodil nekaj korakov. Imela je tako grozen občutek, da bi bila zavpila, a jo je stisnilo za grlo in je ni hotelo popustiti. Zadela je z nogo ob stopnice, tedaj je bila že sama. Pognala se je kvišku, ko da nosi breme na plečih, stopila je v temno vežo.

Opotekla se je, kot da že dolgo ni ničesar zaužila. Izza vrat, izpod katerih je lezel trak svetlobe, so prihajale pridušene besede. Vstopila je. Pred njenimi očmi je plavala petrolejka, tri ženske, miza, stoli, ognjišče. Vse v žarečem plesu, ki ga je zdaj pa zdaj zagrinjal mrak. Durjava? Saj ni razumela, kaj so govorile. Le pet besed je ujela in kazalec starejše ženske.

»Durjava je na drugi strani.«

Tako? O, saj bi lahko vedela! Naj oprostijo. Blesk oči se je potopil v temo, odprla so se neka vrata, pred njo je stal visok moški. Tedaj je znova zaplaval pred njenimi očmi, se zamajalo, kot da se posipljejo hiše. V polzavesti je prosila: »Samo še trenutek...« Nerazločno, a divje šumenje v glavi je potihnilo, omahnila je na tla.

Neštevilne roke so jo dvignile, kot bi jo hotele znova položiti na motne valove. Tako čudno, bolešno so se oklepale njenega telesa. Saj ni imela moči. Čutila je mokroto v ustih, duh po kisu ji je udaril v nosnice. Pogledala je. Veke so ji bile težke, težke. Neka misel se ji je ko iskra vžgala v prvem hipu jasne zavesti. Po kaj je prišla? Dà, že ve. Hotela se je pognati kvišku, roke in noge so ji bile ko mrtve.

O, da bi le ne umrla! V njenih ušesih je šumelo in sikalo. Slišala je: »Durjava!« Saj to ime je ona nosila na ustnicah. Zdelo se ji je, da ga je nekdo zarjovel iz njenih prsi. A ona je bila ko zvezana, z vsemi silami je hotela pretrgati vezi. Planila je kvišku in obstala. Zibala se je skozi mračno prostranstvo, a vsi v meglo zaviti ljudje so hiteli za njo.

»Ali naj koga pokličemo?« se je moški obraz nagnil do nje.

»Ni treba,« je zašepetala in si popravila ustnice, ko da jo žeja.

V tistem trenutku se je razklala tema pred njenimi očmi, vrnila se ji je jasna zavest. Eno roko je držala na čelu, a drugo na prsih. Okno je bilo odprto, a njo je dušilo. Luč je gorela, a nji se je zdelo, da izpod pochrnelega senčnika vstajajo le mračne sence in se plazijo po stenah. V ozki sobici je bila sama s fantom, ki je tiščal roke v žepih in sočutno gledal nanjo.

»Jaz sem Kristina, Nande je moj sin...«

Znova je začutila moč v telesu.

»Kaj dela? Že dolgo ga ni bilo pri nas.«

Kaj dela? Šele v tistem hipu je opazila, da je fant rjavolas. V strahu je odprla usta, roko si je položila na lice.

»Kdo ste vi?« je jeknila. »Jaz iščem Cirila Durjavo...«

»To je moj brat. Ni ga doma. Kaj se je zgodilo?«

»Nande... odpeljali so ga...« se je z roko zgrabila za posteljo. Solza ji je pritekla na lice.

Fant ni nehal strmeti.

»Kdaj?«

Povedala je vse. Le ono o papirju je zamolčala, dasi je njena roka že segala po vozlu rute. Ne, ne, samo njemu, Cirilu Durjavi, nikomur drugemu. Pretrgane besede, ki jih je govorila med solzami, so padale ko težke, deževne kaplje.

»Pa kako, da ste se zatekli prav k nam?«

Njena roka je znova sama od sebe segla na prsi, a je tam obstala.

»Kje bi našla Cirila? Z njim bi rada govorila.«

»Ne vem. On hodi svoja pota. Povedal mu bom, da ste ga iskali. Ali boste doma?«

Kristina mu ni odgovorila. Njene zmedene misli so bile drugje. Nekaj hipov je bilo vse tiho. Roka ji je zdrknila s prsi, pozabila je na vse drugo, pred njo je stal Nande.

»Ali ga bodo izpustili?« je zaječala.

Mladeničeve oči so se pomračile. Hodil je med dvema posteljama, slednjič se je ustavil pred Kristino.

»Če ne dobijo dokaza, če bo molčal, čez nekaj dni. Sicer bodo zaprli tudi Cirila... in še koga drugega...«

V ženinih očeh je zablestel ostekleneli sijaj. Sredi vrtinca, v katerega je nenadoma zašla, je plesal Durjava, sto glasov je odmevalo iz njega. Zamahnila je z rokama in razbila temne kolobarje, ki so jo obdajali, v tisoč koscev.

»Kaj ste delali? Moj Bog, čemu ste ga zapeljali v to?«

»Vi bi tega ne razumeli,« je legla fantova roka na njeno ramo.

Ne, ona tega ne razume. Ona sploh ničesar več ne more razumeti. V tistem hipu je znova začutila voz na prsih. Morda je prav v njem zadrgnjena usoda njenega sina. Kje je Ciril? Ne, ona ga ni mogla čakati. Ona ni mogla več prestatjati na mestu. Doma ga bo čakala vso noč do jutra...

Sredi ulice se je premislila. Skrb za sina je bila tako močna, da ji je zaobrnila korak. Postala je pred sivim poslopjem na širokem trgu. Na ulicah je bilo le malo ljudi. Visoko z oddaljenega zvonika je bila ura. Iz kavarne so udarjali glasovi radija. V Berlinu ali v Parizu nekje so veselo igrali. Koncert v kaki veliki kavarni, v kateri gori na stotine luči. Do Kristininih ušes so prihajali ti glasovi ko zamolklo, grozeče renčanje steklih psov. Nikjer ni bilo lestencev, v njeni glavi se je pretakala tema, iz katere se je le z muko trgala.

Sivo poslopje je bilo zaprto, dvigalo se je ko mračen, zaklet grad. Le skozi temnico v pritličju je padal ozek trak svetlobe. Sličen je bil dolgi, brušeni igli.

Plaho se je približala špranji in pogledala skozi. A videti ni bilo ničesar, le svetla igla je rezala njene prsi. Iz notranjosti so prodirali zamolkli glasovi, ki so bili tako daljni, tako nerazločni, ko da prihajajo izpod cestnega tlaka. Trepetajoča je pritisnila uho na temnice. Svetla črta se je dvignila pred njo, ji švignila čez obraz, kot bi se bil dvignil grozeči prst. Preplašila se je, a se vendar ni zganila. Glas za oknom je postal močnejši, tuje besede so trkale na temnice. Saj jih ni razumela. A pridejo trenutki v življenju, ko človek razume še ptičje petje, nemi govor mrtvih stvari. Tako je tistega večera Kristina vse razumela. Sprva se je prestrašila, da so se ji zašibila kolena, a nato se je vzravнала, zbrala vse moči. »Ne govori!« so ji šepetale mrzlične ustnice. »Tako je prav, da molčiš! Ne razumem vsega, a jaz bi molčala... Tako je bolje zate... tako je bolje za vse... Reši se! Jaz sem tu, tvoja mati!« Bosede mla-deniča, s katerim je govorila pred pol ure, pred uro, so rasle ko gora pred njo. Stisnila je ustnice, stisnila veke, pesti, vse mišice so se ji napele. Biló ji je, kakor da dviga neznansko težo, pod katero skoraj omaguje, a ona jo mora zmagati. Pomôči je hotela sinu, skozi steno mu je hotela vlití vso moč svojega telesa in duhá. Drhtela je ko trepetlika.

Tedajci so se vrata poslopja odprla, senca je stopila na prag. Zazehala je in se ozrla po trgu. Nenadoma je obstrmela, se zazibala, obstala pred Kristino.

»Kaj delate tu?«

Ženska je bila ko okamenela. Roke so ji padle ob telesu, ustnice so prenehale šepetati, odprla je pol priprte veke.

»Mislila sem... sina bi rada videla, ki so mi ga zaprli.«

»Kako se imenuje?«

Povedala je ime.

Senca jo je prebadala z očmi, molčala, se zganila, a zopet obstala. Čez nekaj trenutkov so se v godbo, ki je zvenela iz Berlina ali Pariza, mešale besede:

»Tu ne smete postajati. Pojdite proč... domov... Jutri pridite.«

Kristina je položila roko na prsi. Ali je res kaj hudega storila! Saj jo je prignala le skrb za sina... Pod roko je začutila papir. Kaj je storila! In ji je bilo, kakor da bo tuja roka zdaj zdaj segla po njeni, jo odtrgala s prsi in ji razvezala vozél rute. Jeknila je, kot da jo je zbadlo v srce in z naglimi koraki stopila čez trg, mimo kavarne, zašla v temno, dolgo ulico.

Ali ne hodi senca za njo? Ali ne sliši korakov po pločniku? O, saj so le njeni koraki! Ne, ne! Z občutkom pijanosti se je opotekala skozi črn somrak ulic. Ni videla luči, ki so padale iz kavaren, ne stražnikov, ki so postopali po trgih. Ozrla se je vsa preplašena. Ob hišah se je plazila senca. Pohitela je. Pred njo so se odpirali mrakovi in luči. Z zvonika je znova bilo ure. Od sedmih že štiri ure. Od rojstva ni toliko doživela. Če je bilo vse njeno življenje skrivnost ko papir, ki ga je nosila na srcu, taka muka ni bilo. Imela je občutek, da jo bo zdaj zdaj pogoltnila črna zver, ki je od vsepovsod, še z neba odpirala svoje žrelo. Bala se je, strašno se je bala. Ne za sina, za nekaj nedopovedljivega. O, da bi koga srečala! Zakaj si je to želela? Njene oči so napeto požirale

trakove senc in luči. Pred njo ni bilo nikogar. Za njo je pel korak. Sto korakov, tisoč korakov. Odmevali so od vseh hiš, a ona se še ozreti ni več upala.

Omotica, v katero je bila pogreznjena že od sedme ure, se je zgostila. Strah, pred katerim je bežala, ji je bil tedaj tako neznano blizu, da je že čutila spolzko roko na ramenu, strupeno sapo, ki ji je dihala za vrat. Ni več odtrgala rok od svojih prsi. Naj se zgodi, kar se hoče. Nasproti ji je prišel pijanec, ki je zapel. Sredi hripave pesmi se je tik za njo porodil drug glas. Zakašljaj je, kot da jo srdito opominja. Ne, ne! Pijanec je izginil, ulica je bila samotna in prazna, sami trakovi senc in luči. Kristina je tekla.

»Česa se bojiš, neumnica?« se je prelomil hreščeč glas prav nad njo.

Kristina se ni ozrla, zgrabila je vozel, zamižala, stisnila ramena. Ne, ne, preden izdahne dušo. Imela je občutek padanja. Smisla besed, ki so zateglo pele nad njo, se motale, kot da jo zadržavajo, ni več razumela.

»Pustite to!« je krčevito stiskala pest.

Saj ni bilo glasu z njenih ustnic. Okrog nje se je zgrinjala vedno hujša tema, njena glava je počivala na nečem mrzlem. Zdaj ji ni bilo več treba hiteti. Letela je zemlja, a z njo ona v tako naglem diru, da ji je jemalo zavest. Ni se ustavila niti za sekundo.

»Kaj imaš, ali si kaj ukradla?«

»Pustite to!«

Nato je vse izginilo. Le iskra zavesti ji je ostala: »Ne morejo mi vzeti.« Zaigralo je v nji, smejala se je v srcu. Le telo ji je bilo težko. Vsa teža tistega večera in celega življenja je ležala na nji. Preveč je bilo zanjo. Počivati mora. Že davno bi bila morala počivati. Vedno bolj se ji je dozdevalo, da leži pod njo ledenomrzla blazina. Nekdo stoji poleg nje, jo vprašuje. Hotela mu je odgovoriti, a ni mogla... Biló ji je vroče, hkrati je mrzel veter pihal preko nje. Prišle so ji kratke sanje, prav kratke. Bile so ko iskra, ki v hipu ugasne. Pod temnim obokom nebá in zvezd se je izobličila glava, ki se je nagnila nad njo. Kdo je? Jaz. Znova je plavala skozi mrak in vročino. Z ropotom se je podiralo pod njo, nanjo se je pogreznilo nekaj svetlega, se ji zapičilo v srce. Vendar je ni bolelo. »Ali je bolje?« Besede so zvene le v nji kot v veliki, obokani kleti. Napela je vse moči. »Ti si, Nande? Niso mi vzeli. Tu tiščim...« Nastal je šum, kot bi padala voda čez kolesa. Velik gobec se je nagnil nad njeno mrzlo čelo in jo je obvohtaval s svojo ledeno sapo. Hotela se je dvigniti, pahniti vse od sebe, a je bila ko prikovana. Osmero rok jo je zgrabilo in odtrgalo z vso silo. Tega se je zavedela le v medli iskri zavesti. Nato se je znova pogreznila v temo, v brezčutje.

Novo, delno prebujenje. Nastalo je valovanje. Zvezana na rokah in na nogah se je borila v belih valovih, bala se je, da se ne zaduši v njih. Kje je? Kaj se godi z njo? Saj se ni mogla zavedeti, kako je z njo. Ne, ne, to ni prava pot. Z muko se je trgala iz nezavesti. Plavala je nekam v medlo luč. Če pride do nje, bo dobro. A luč se ji je v tresljajih odmikala, ni je mogla doseči.

Valovanje je prenehalo, luč se je ustavila. Žarka svetloba se je razlila čez njo. Vzpela se je, da bi se rešila iz belih plamenov. Oster duh ji je udaril

v nosnice, vezi so se rahljale. Postale so ko pajčevina, le zganiti bi se bilo treba, pa bi se pretrgale. Zaslišala je znan glas, a ni mogla odpreti oči. Ali ne leži živa v grobu? V grozi se je zganila, skozi trepalnice ji je lila svetloba, vedno večja, odprla je oči.

Ležala je na postelji. Bele stene ozke sobe. Na vratih je stalo dekle v beli halji, s potlačenim nosom in smejočim se obrazom. Gledalo je nekam k oknu in govorilo.

»Nič se ne zavé, a ruto tišči, kot bi ji bila prirasla. Hudega menda ne bo.«

»Kje sem?« je jeknila Kristina.

»V bolnici,« se je postrežnica zdrznila in jo strmé pogledala. »Hvala bodi Bogu! Strašno dolgo se niste zavedli.«

»Kako je?« je stopil k nji Ciril Durjava.

Prej je stal ob oknu, Kristina ga je šele tedaj uzrla. Skoraj bi se bila znova pogreznila v mrak, v šumeče valove, a se je z vsemi močmi obdržala na površju. Ne, zdaj še ne, še ne! Zrla ga je v obraz, ki se ji je skrbeče smehljal. Njen spomin je hkrati preletel vse, kar je doživela tistega večera. Domislila se je in se prestrašila, iskala je z obema rokama na prsih. Kje je? Ni se zavedala, da je še pravkar tiščala v pesti. Našla je, dala fantu in mrzlično zašepetala:

»To je dal za vas. O, kako sem se bala! Vse je dobro... zdaj je vse dobro...«

Durjava se je ozrl po postrežnici, ki je razumela in odšla. Nato je s tresočima se rokama odvezal voz, razgrnil papir in ga naglo preletel z očmi. Na mračnih licih se mu je pojavil tih nasmeh. Stopil je k umivalniku in sežgal list. Pepel je sesul v vodo, ki jo je premešal.

Kristina je opazovala vsako njegovo kretnjo. Ko je papir zогlenel, se ji je izvil dolg vzdih iz prsi. Zdelo se ji je, da je s tem vse hudo prestano, tudi za sina se ni več bala. Zdaj se lahko odpočije. Zdaj lahko tudi zboli, umre.

»Pa kako ste me našli?« je tiho vprašala.

»Po vsem mestu sem vas iskal,« se je Durjava zdramil iz težkih misli in dvignil oči od pepelnate vode. Stopil je do žene, jo pobožal po čelu, po licih: »Dobro ste storili... Nande je vrl fant...«

»Kajne, da res?« se je preprosto, z nasmehom izvilo iz nje.

Saj ni nič razumela in bi ne umela, če bi ji Bog dal sto let življenja. In vendar se je zavedala, da je njen sin vrl fant. V tistem hipu jo je prevzel tak ponos in sreča, da je občutila, kakor da vsa plava v topli, žarki svetlobi. Solze so se ji udrle po licih.

Z bližnjega zvonika je udarilo polnoči.

PESMI NI VEČ

MIHAEL KRANJEC

Večer je bil hladen in meglen, kot so pač jesenski večeri. Vas je tonila po malem v mrak in redke luči so kazale hiše, raztresene ob dolgi cesti. Daleč nekje je nekdo zavriskal, skoraj še otroško, in nato se je oglasil pes. Toda tudi to je zamrlo.

Marko je obstal pri prelazu ob cesti, med vrati in plotom, se ozrl gor po kolniku in nato še tja, odkoder je bil prišel vrisk. To je storil Marko kot gospodar, ki pregleda, če je vse v redu in se končno ozre še po nebu za vremenom. Še je obstal za trenutek ob prelazu. Pred njim je stal njegov dom, za kolnikom obrnjen proti polju, kamor je prešla vas. Visok je bil njegov dom in ponosen. Koče na levo in desno so čepele kot piščanci med grmovjem. In kadar je kdo rekel: »Lep dom imaš, Marko,« ga je vselej obšel zanos. Vrt se je na ono stran razširil v Pasiko in celo v hrastov gozd.

A samo za hip se je Marko ozrl po svojem domu. Potem pa je šel in zavlekel kola na skedenj in postavil škafo s posteljnjo v pojeto, da ne bo v napotje. Pri tem je rahlo požvižgaval, kar je delal vedno, če ni bilo nič nujnega in če je bil dobre volje. Razpoloženje se pri njem ni pogosto menjavalo, kakor se spreminja pri nas vreme: teden dni in še več se pripravlja k dežju in se prav tako počasi jasni.

Matilda je medtem kuhala in ropot loncev in prasket ognja, ki ga je Marko ujel, kadar je šel mimo prikleta, mu je vedno prijetno del. Pri tem ni prenehal žvižgati, morda zato, da bi mu Matilda dejala:

»Kako pa žvižgate, Marko?! Katera pesem pa naj bi to bila?«

Marko je ljubil pesem zaradi Matilde in je žvižgal, ker je vedel, da ga bo potem vprašala.

»Katera pesem?« je tedaj po navadi zardel. »Saj si jo ti prej pela.«

»Te pa že nisem pela,« je rekla Matilda in se zasmejala široko. Ta smeh ga je spravil skoraj v zadrego, da se je umaknil, dasi ga je ljubil.

Matilda je bila njegova dekla. Pa tega ni on nikoli rekel in mogoče niti sama ni mislila na to. Kot otroka jo je sprejel z njeno materjo, ko jima je pogorela kočja na drugi strani ceste. Nove nista mogli takoj postaviti, pa je mati tudi kmalu umrla. Matilda ni mogla misliti na dom, bila je še otrok. In tudi hudó ji ni bilo pri Marku. Ko je dorasla, mu je bila gospodinja, ker Marko ni bil oženjen. Res, da jo je plačeval kot deklo, pa je bilo to bolj radi navade. Ob vsem tem si je lahko kupovala obleko, česar ji ni vračunal. Celo silil jo je. Matilda je morala hoditi oblečena kot najbolj bogata dekleta v vasi. Zato, ker ni bila njegova dekla, ker je bila del njegovega doma; kot na priliko Pasika zadaj, ali kot njegove njive. Matilda ni nikoli postajala kot dekla, temveč je našla vedno in povsod dela. In Marko je bil srečen; zaradi njenega smeha, zaradi njene pesmi.

Njen smeh je bil širok in odkritosrčen. Kot da komaj čaka prilike, da bi se nasmejala. Usta so vedno pripravljena, malce široka od vednega sme-

janja, pa prav zato lepa. Tudi govorila je na glas. Če je obstala ob plotu pri sosedovih, jo je bilo slišati po vsej ulici. Kadar je bila sama, pa je pela. Matilda ni bila nikoli jokava in zamišljena. In zato jo je Marko imel rad in je čakal na njen smeh.

Dalje Marko ni prišel v svojih mislih. In ko mu je nekdo tiste jeseni rekel, naj se vendar poroči z Matildo, je bil ves presenečen in osupel. O tem Marko ni nikoli premišljeval, ker je bila Matilda zanj še otrok. To je, Matilda je prišla k njemu kot otrok in on ni nikoli mislil, da je odrasla otroštvu. Marko je bil kmet in njegove misli niso imele časa, da bi se ozrle po njej kot po nečem, kar je treba šele navezati na dom.

A samo za čas ga je presenetil ta nasvet. Občutil je, da je vmes vendar nekaj, na kar ni nikoli prej mislil; da je Matilda, ki mu je bila prej tako blizu, vendarle le odmaknjena. Vse to ga je včasih vznemirilo in zavedel se je, da Matilde nenadoma lahko ni več, da pride nekoč in mu poreče:

»Marko, jaz pojdem.«

Gledal bo in ne bo mogel razumeti.

»Matilda —, kam pojdeš, zakaj —?«

»Poročila se bom.«

O —! Ne, o tem se Marko ni upal misliti. In življenje bi bilo šlo mirno naprej, da se ni Matilda sama spremenila.

Matilda ni več pela in se ni smejala, komaj se je včasih nasmehnila. In če je Marko žvižgal, ga ni povprašala, katero pesem žvižga.

Res da je delala kot prej, z isto skrbjo, vendar je Marko čutil, da nečesa ni v hiši, da ni tistega, kar jo je prej polnilo. Vendar ga je njeno delo uspavalo, da je pozabljal in na večer lahko mirno rekel:

»Danes sva pa delala; trudna si, Matilda.«

A Marko je bil kmet in je prav tako dejal živini, ko je zapiral na hlevu vrata in se ozrl po govedu.

»No — le lepo počivajte. Danes smo delali, jutri pa ne bo toliko.«

Do drugih misli Marko ni prišel, ker je bilo vedno dovolj dela. Ni bilo časa za kaj drugega; zvečer je človek truden, leže in zaspi brez sanj in brez sanj se zbudi v jutro.

Tako je občutil tudi tistega jesenskega večera v sebi neko zadovoljnost. Zato, ker je bil truden in je bilo delo opravljeno. Tri dni sta mikala repo, samá. Popoldne je je navozil domov lep kup, Matilda pa je lupila, ker sta hotela, da zvečer ribajo in bo tako hitreje šlo.

Po takem delu je bil Marko vedno zadovoljen. Ko je navozil skoraj polno klet krompirja, ali poln skedenj koruze, je prišel na večer vedno k Matildi v kuhinjo, si ožl roke ob plamenu in dejal:

»Zimós pa ne bomo stradali.«

Saj ni bilo nikoli sile pri hiši in ni bilo mogoče vsega porabiti, kar sta pridelala. Toda pozimi prihajajo sosedje skoraj iz vse ulice: če bi dal korčič krompirja; za težake mu bodo prišli k delu. Prihajajo po kvašeno repo in zelje. Pa odženi vse te ljudi! Kaj naj poginejo z otroki vred?! Od česa pa naj sicer živé. Končno pridejo pomagat k vsakemu delu in niso slabi težaki. Tudi

niso prihajali njega prosit, vsaj malenkosti ne. Vse to je dajala Matilda. A kot dobra gospodinja, ki ni razsipna in ne preskopa.

Tako je šlo življenje mirno naprej in se ne bi ustavilo niti tistega večera. Morda bi kdaj pozneje Matilda stopila pred Marka in mu rekla:

»Marko, omožila se bom —.«

Morda bi bil Marko zajokal ob tem, ko bi bil sam, toda pesem bi šla brez njegove krivde od hiše.

Stopil je z dvorišča v priklet in se naslonil ob vrata. Iz kuhinje je padal rahel odsvit petrolejke, sence so se lovile po stenah.

Matilda je delala sklonjena in se ni ozrla. Gledal jo je s prijetnim občutjem zadovoljnega gospodarja, ki je prehitel ženo in se zdaj odpravlja v sobo. Tako mimogrede se je ustavil, da spregovori z njo katerokoli, še tako brezpomembno besedo. Matilda se je obrnila do ognjišča in njen obraz je razsvetlil močan soj iz peči. Saj ni bila več otrok, za kar jo je imel, in zato ga je zadnje čase vedno obšla misel ob taki priliki: »Če bi bila Matilda moja žena.«

Kakor pa je bila ta misel lepa, se Marko ni ustavljal ob njej, temveč je dejal:

»Opravil sem, hvala Bogu.« Tako jo je vedno pozdravljal in ona ni takoj odgovorila. Šele čez čas je menila:

»Tako bo večerja. Pojdite, prižgite luč v sobi in razgrnite namiznico.« Marko je še obstal. Tačas je udaril zvon Zdravomarijo in Marko je rekel polglasno: »Bog nam pomagaj.«

Odkril se je, napravil velik križ na čelo, prsi in ramena in odšel v sobo. V sobi je bila že skoraj noč, pritipal se je do mize in prižgal luč. Med molitvijo je pregrinjal namiznico in nato stojé domolil še blagoslov pred jedjo.

Obstal je na sredi sobe, šel z dlanjo po laseh, ki so mu neurejeno padali na čelo in si obrisal oči, ki so mu bile skoraj vedno vlažne.

Soba je bila prostorna. Dve postelji sta stali, ena za drugo. Na eni je spal sam, dočim je bila druga prazna, odkar mu je umrla mati. Kljub temu je bila vedno lepo pogrnjena. Ta soba je bila Marku lep svet in ni čutil nikake praznine v njej. Kako tudi, ko jo je polnila Matildina pesem, njen smeh, njena vesela beseda.

A zadnje čase ni bilo pesmi in se je Marku zdelo, da manjka nečesa važnega. Ko se je pred dnevi vrnil od soseda, kjer je bil vedno tak krič, da ni bilo slišati »grmečega Boga«, kot je vedno sam trdil, je v svoji sobi dognal, da prav tega kričanja ni, da ni otrok.

»Odprite,« ga je premotila Matilda. Skočil je k durim in jih odprl, da je nesla vročo skledo na mizo. Matilda se je vračala v kuhinjo, da pohrani ogenj in da še opravi, kar je treba.

Usedel se je na stol, kjer je nekoč sedel oče, zdaj pa je bilo to njegovo mesto. Odprl je miznico, vzel iz nje dve žlici in jih obrisal z dlanjo. Svojo je položil predse, Matildino pa na drugo stran, kjer je sedela. Čakal je vedno nanjo, z malo sklonjeno glavo, kakor da misli. Vse slike, ki so se mu porajale, so brzele mimo njega, ne da bi se ustavljal pri njih. Slišal je, ko je Matilda zaprla na kuhinji vrata, priprla na prikletu in stopila v hišo.

»Kaj pa ne jeste,« je dejala, dasi je vedela, da jo vedno čaka.

Ni odgovoril, temveč je začel zajemati in pihati v žlico.

Pri jedi sta molčala. Včasih je Matilda pač kaj pripovedovala in on jo je poslušal z zanimanjem, bolj zaradi živahnosti, s katero je pravila.

Potem je počasi to ali ono stvar potrdil ali pa obsodil, ne da bi se pri tem razburjal.

»Nekam truden sem,« je dejal. »Saj sva pa tudi delala.«

»Sva,« je pritrdila Matilda kratko.

»Zdaj samo še ribanje, potem pa ni več takega dela. Še to naj gre danes, da ne bo v ponedeljek treba. Koliko žensk si naprosila?«

»Šest. Mislim, da jih bo dovolj.«

Pomolčala sta oba, nato je spet Marko nadaljeval:

»Letos sem v dobrem kraju posejal. Danes sem gledal. Že zdaj vse leži. Naš oče so znali vedno presoditi, kdaj je njiva za to ali ono dobra. Ni vsaka njiva vsako leto za setev. Kadar je močvirno, ni da bi sejal v dničnem. Letos bo pa prav v tem dobro. O — naš oče so bili dober gospodar.«

Marko sicer ni hotel o tem pripovedovati, a mu je ravno prišlo na misel.

Potem je prešel na bikca, ki ga je pred letom pustil, ker je bil lep.

»Nisem se varal,« je dejal. »To ti bo živinče, če ga Bog očuva. Res, da vse boljše sam pojé, zato pa bo spomladi vreden svoje cene. Škoda, da je njegova mati že tako stara. Hudo mi bo, ko jo bom moral prodati.«

Matilda je kratko odgovarjala. To so končno gospodarjeve skrbi. In — ona je imela tedaj vse drugačne misli, ki se Marko nikoli ni povzpел do njih, bile so mu tuje in nepomembne. Če bi mu jih povedala, jih ne bi razumel.

Vendarle ga je motilo, da Matilda zadnje čase tako malo govori. Z veseljem bi poslušal njeno besedo. Kako je včasih znala pripovedovati, kot da se nista videla že dolgo časa.

»Kaj si tako tiha zadnje dni?«

To je vprašal skoraj mimogrede, kot je prej govoril o polju.

»Kaj ti je, Matilda?«

Matilda se je zmedla in dejala prisiljeno:

»Nič mi ni, Marko. Kaj pa naj bi bilo.«

Marko ni mislil nadaljevati tega razgovora, dasi je vedel, da se je moralo nekaj zgoditi; kaj — tega ni vedel, toda kako naj bi se sicer Matilda tako spremenila.

»Tako prazno je sedaj pri nas... Ti si se naveličala, Matilda.«

Tega se pred časom Marko ne bi bil spomnil, ker o takih stvareh ni nikoli mislil. Saj ni bilo hudo. Kako bi se torej mogel človek naveličati. Toda, ko je spoznal, da Matilda ni kos njegovega doma, tedaj se mu je porodila misel na to možnost.

Matilda se je začudeno ozrla po njem. Marko se ni kadarkoli povzpел tako visoko, da bi po čem podobnem vprašal.

»Nekam bolna sem,« je dejala in odložila žlico.

Bolelo jo je, da laže temu človeku. Neko usmiljenje je imela do njega, ker ni bil kot drugi ljudje. Bil je dober kmet in je znal svetovati, drugih

vprašanj, drugih skrivnosti zanj ni bilo. Spomnila se je, kako jo je nekoč, še kot otroka, dvignil na svoja kolena in ji pel. Pel je z glasom, ki je bil lep samo radi neke neprisiljene otožnosti. Pel je kot človek, ki nima posebnega čuta za napev, ki pa poje, ker mu je pesem lepa. Potem ji je pripovedoval vse mogoče stvari, nekoč celo o sebi.

»Viš, Tildek, tako je nekoč moj oče mene pestoval. Bil je majhen človek, pa dober. Vsa leta je nosil isti klobuk in velike brke je imel. Pravil mi je, da sem bil zmlada vedno bolan. Komaj v tretjem letu sem shodil, spregovoril pa šele v petem. Pozneje se je malo zboljšalo. Dejal je, da sem bil vedno dober otrok in se nisem pretepal. Pa vem, da se nisem, ker sem se bal. Nikoli se nisem upal storiti, kar so drugi počeli. Komaj sem se navadil čitati, pisati pa nisem znal nikoli. Bil sem vojak, pa so me preteпали. Tudi doma niso fantje z mano lepo ravnali. Oženil se nisem, ker je mati rekla, da ne smem katerekoli vzeti. — Če pa se bom, bom imel takega otroka, kot si ti. Take kuštrave lase bo imel in take oči. Ti pa ga boš varovala. Saj boš, Tildek.«

»Bom, Marko, bom.«

»Vedno boš pri nas ostala, kajne?«

»Bom, Marko.«

Potem jo je božal po laseh s svojo trdo dlanjo.

Morda se je prav tega spomnil tudi sam. Ko je vstal, je stopil do nje in jo pogladil po laseh.

»Tako boš šla spat, ko opravimo. Jutri bo že bolje.«

Pri tem ni mislil nič posebnega, morda samo, da ima pred sabo otroka, kot pred leti.

Ona pa je otresla roko in dejala tuje:

»Naa! Kako pa se obnašate!«

Marko se je zbegal in jo začudeno pogledal. Šele počasi je dejal, da ni prav storil, da Matilda ni več otrok. In hotel je reči, prav po tihem: »Matilda!«

Pa ni. Obstal je sredi sobe, ko je pomolil in si nažgal pipo, nato pa sedel k peči z zavestjo, da je nekaj zagrešil.

Matilda je nesla posodo mimo njega, ne da bi se ozrla. Nato se je vrnila s škaфом tople vode.

»Da vam noge umijem, ko boste tlačili,« je rekla.

Kot otrok mu je vedno umivala noge, pozneje ni več pustil.

Sklonila se je in začutil je njene prstke ob svojih nogah. Ko mu je včasih tako umivala noge, je vedno našla kakšno posebnost.

»Kakšne prste pa imate?«

»Sključene?« se je tedaj našmehnil.

»Da —«

»Moj oče so imeli tudi takšne.«

Tokrat seve tega ni rekla. Marko se je ozrl po njej, pozabljena je bila prejšnja nerodnost, tako po tihem, podzavestno ga je obšla misel:

»Če bi bila moja žena —.«

Ta misel je bila silno lepa in mikavna, pa tedaj je zaslišal zunaj korake.

»Prihajajo,« je menil. »Pa ne pozabi prej k čoki v hlev pogledati —.«

Večer je bil dolg in enoličen, samo pripovedovanje ga je semtertja pretrgalo.

Ženske so stale okoli mize, ribeži so peli enakomerno. Pogovor se je pletel med ženskami, pa ni zašel v ozadje, kjer so sedeli trije moški, sosedje.

Matilda se je zakesnila zunaj.

»Kakor gospodinja je,« je menila Jerebičeva, ko je prišla v sobo in spregovorila nekaj besed.

»Kdo?« je vprašala Lackova.

»Kdo —. Matilda.«

»Saj pa bo,« je menila Korénova. »Ves neumen je za njo. Še preden ga bo vzela, ji bo dal vse v roke. Neumna bi bila, če ne bi hotela.«

»Samo prestar je,« se je nasmehnila Žaligova, ki je bila mlada kot žrebica in je imela moža v Ameriki. »Jaz že ne bi spala pri njem.« Ženske so se zasmejale, da se je celo Marko začudeno ozrl.

Pa celo zanimanje žensk je privezal nase Žerdinov Vanč, ki je pravil neverjetne stvari, a tako, da se je moral človek nazadnje le smejati. Še najbolj pa se je smejal sam sebi, ko je povedal katero, ki »ni za otroke«. Smejal se je s polnimi usti pogač, ne da bi pozabil kdaj pa kdaj globoko nagniti steklenico.

»Saj ne verjamete,« se je smehljaj. »A je resnica in resnica se ne da spremeniti.« Ko s svojo domišljijo ni mogel več zbuditi zanimanja, je prešel na sveto pismo, ki ga je imel doma in ga čital ob nedeljskih popoldnevih.

Že pozno sta vstopila stražarja z okovanimi bati v roki, »da se malo ogrejeta«. Pa to ogrevanje je bilo dolgo in pri tem nista pozabila nagibati steklenico in lomiti kukarčnih pogač. Drugod se ni bilo tako vredno ustaviti kot pri Marku. Kdo bi pa tudi taval vso noč okoli, ko je zunaj hladno. Tudi ni zdaj na koga paziti, ko so zaprli Hozjana, ki je kradel kokoši.

Fantje so se usuli s pesmijo. Lebar, kjer so kvartali, je zaprl gostilno, ko ni nihče toliko popil, da bi bilo za petrolej. Pri Marku pa je bilo gorko in tudi požirek vina se je dobil. Posedli so okoli peči in celo na posteljo.

Marko je sedel na robu kadi, gledal vse te obraze in jih je bil vesel. Vesel je bil kot otrok, da ni njegov dom prazen. Ni pazil, koliko popijejo. Hvalabogu je dovolj vina v pivnici in kmet, kot je Marko, ne sme biti skop. Ob takih prilikah je vedno rad dal in zato pri njem ni manjkalo ljudi. Matilda ni niti vprašala, kdaj je treba vina na mizo, če se on na priliko ni spomnil. Marko je bil ponosen nanjo. Taka gospodinja! Mlada in pametna.

Zato se je nehote ozrl včasih po njej. Obraz mu je žarel pri tem pogledu nanjo. Bila je resna, kakor se spodobi za mlado gospodinjjo, ki ni, da bi se vsakemu obešala na vrat. — Plesal je po kadi, da bi dobro natlačil. Misli so se mu porajale same od sebe. Videl se je, kako stopa z njo vdiljen po cerkvi. Ona ima bel venec. Malo je objokana. Pa saj je vsaka ob takem trenutku. On pa misli na cigaro, ki jo ima v žepu, da jo bo zunaj nažgal. Res, da je že prileten, toda, kaj to?! Ko je bogat, ji ne bo ničesar manjkalo. Pa naj vzame kakšnega mladca, da bo vedno težakinja ...!

Ko je sédel, se je smehljaj.

»Matilda,« je rekel. »Dajda steklenico malo sem...«

Dala mu jo je in je pošteno nagnil.

»Ali ni vino letos dobro?« je vprašal kmete in se obrisal z rokavom.

»Dobro,« je potrdil Žabčič. »Samo malo ga je.«

»Preveč je gnnilo,« je menil Gornjec. »Malo ima po gnibli.«

»To dá poseben okus vinu. Pa dozorilo se je letos. Moj oča so vedno brali, ko so že vsi imeli mošt. Zato pa so tudi imeli vino, da so ga prodajali v mesto.«

»Letos ga bomo morali pa sami piti. Ni ga mnogo, res, pa ga tudi nihče noče kupiti. A če človek dela, mora včasih malo popiti.«

Matilda je stala zadaj, lupila repo in jo metala na sprednjo postelj. Žensk ni slišala, razgovor moških je pa ni zanimal. Okoli so sedeli fantje in se po svoje pomenkovali. Včasih se je kdo pač hotel pošaliti z njo. To Marka ni motilo. So pač fantje in imajo svoje muhe, celo poročenim radi ponagajajo. Pa je tudi vsak dobil z nožem po prstih. Matilda je že vedela, kaj je prav in kaj se spodobi.

Kljub vsemu se Marko vendar ni mogel otresti spoznanja, da se Čoligov veliko več meni z Matildo kot drugi in zelo resno. Ne, saj ga to ni prav nič vznemirjalo. Fant je, fant. Res je postaven, a Matilda ne bo gledala za njim, ko so revni in večni težaki.

Toda zakaj se mu je nasmehnila, zakaj se je potem ozrla po njem, po Marku!

A Marka je vedno zamotil razgovor moških in je sproti pozabljal.

»Vina ni,« ga je opozorila Matilda.

»Vina? Saj veš, kje ga imamo.«

Vzela je dve steklenici in šla. Za njo se je zmuznil Čoligov. Marko je opazil in se vznemiril. Skušal se je pomiriti. Ko je ni bilo dolgo nazaj, si je končno dejal:

»Čoko je šla gledat.«

Ničesar ni sumil, celo izogibal se je tega. A zakaj ni šel kdo drugi? In Marko ne bi prav ničesar mislil. Ko bi šel Sraka, ki je bil falot, ga ne bi vznemirjalo.

Ko se je Matilda vrnila, se je ozrl po njej. Njen obraz je bil kot vse zadnje dni. Nekaj se je zarisalo vanj, česar on ni razumel. Prej ni nikoli pazil nanjo. Zdaj pa se mu je zdelo, da je nekaj zamudil, da se je vmes nekaj zgodilo. Nikoli ni mogel misliti, da bi ga Matilda mogla varati, da bi s kom kaj imela. Vzgajal jo je sam, še kot otroka, sam skrbel zanjo in ni ji bilo hudo. Že radi tega se ne bi mogla spozabiti. Zamahnil je z roko in si dejal:

»Moral jo bom res vzeti, potem bo vse to minilo. Da, čim prej, tem bolje.«

Pozno v noč so ljudje odhajali, ko so še pojedli malo genjenih kukarčnih pogač in popili požirek. Tudi Marko je pil, sedel pri mizi in tupatam kaj povedal. Tako plesanje po kadi ni kaj prijetno in kot da se svet vrti okoli njega, se mu je zdelo.

»Nocoj boš lahko spal,« mu je dejal Žabčič, »ko si se naplesal.«

Marko se je nedoločno nasmehnil.

Ljudje so se poslavljali. Matilda je rezala ženskam pogač, da ponesejo otrokom. V kočah ni vsak dan pogač in otroci so že tako vajeni, da jim kaj prinesejo.

Marko je poslušal za njenim glasom, ko se jim je zahvaljevala.

»To bo pametna in dobra žena,« je pomislil. »Bogata ni, zato pa tem bolj pridna. Ne bo treba dekle. Mati mi je ne bi branili.«

Šel je za ljudmi, da zapre za njimi duri. S fanti se je dvignila na kolniku pesem, na trati je nekdo zavriskal. Ženske so tonile v temi, samo Lackovo je slišal, ko je glasno o nečem pripovedovala.

Pogledal je v svinjak k čoki, obstal pri dvoru in opravil potrebo, ne da bi se medtem pozabil ozreti še po nebu. Dognal je, da bo jutri lepo vreme in bo trajalo dalj časa. Še je odprl vratca zgoraj na hlevu in prisluhnil k živini, bolj radi bikca, ki je bil spočit in se je ponoči rad zamotal v vrvi.

»Le miren bodi. Ti si takšen huncut, da veš!«

Tako se je mirno vrnil v sobo. Matilda mu je postiljala.

»Ne bom nocoj pospravljala,« se je opravičila. »Jutri bo dovolj časa. Nekam trudna sem, samo posteljem vam.«

Marko je stal za njo, ko je sklonjena razgrinjala posteljo. Pogladil si je lase in se ozrl po njej. Dozdaj ni nikoli tako pogledal po njej. Občutil je pred sabo mlado, lepo telo, ki ga ni prej nikoli opazil. Bila mu je kot žena, kot hči, ali karkoli, vendar del njegove kmetije. Zdaj pa je bila pred njim Matilda, mlada, njegova dekla, ki si jo je kak fant tuptam upal objeti. On pa je samo gledal in se še nasmehnil ni.

»Kaj, če bi jo malo objel,« je pomislil. To se je zdaj prvič zgodilo in prvič ga je ta misel omamila. Lepa se mu je zdela taka misel. Marko do tedaj še nikoli ni imel takega bitja v rokah.

Sklonil se je do nje in ji položil roko pod prsi. Morda je kdaj sanjaril o tem, pa je prehitro pozabljal, ker je bil kmet in je še vsa leta stala pred njim materina beseda:

»Če se boš ženil, ne smeš katerekoli vzeti.« Vedel je, da ni kakor drugi ljudje, zavedal se je celo, da ne bo smel stopiti na tisto pot, kjer hodijo vsi drugi. In kakor je bilo grenko to spoznanje, Marko ni imel časa, da bi se ustavljal pri njem, komaj da se je nasmehnil, če so ga kdaj ženske močile s to ali ono.

Tisti trenotek je pozabil na vse drugo. Začutil je nekaj toplega in mehkega v roki in je poskušal dvigniti Matildo k sebi.

»Naa!« je kriknila Matilda in odskočila do mize. Gledala ga je zmedeno, drhtela preplašeno in ni mogla razumeti.

»Kaj pa hočete?!«

Marka bi bilo to drugekrati preplašilo, celo sram bi ga bilo, da se ji ne bi upal nikoli pogledati v oči. Takrat pa je že stopil iz svojega ozko začrtanega kroga, stopil je na široko pot življenja, kakor z neko podzavestjo: da mu nihče ne more braniti.

»Česa hočem?« je dejal. »To, da mi poveš, kaj imaš z onim, s Čoligovim!«

»Ničesar,« je odgovorila Matilda v strahu.

»Lažeš,« je rekel Marko in stopil do nje. Gledal jo je. Matilda ni poznala teh oči, še nikoli jih ni takih videla. Prej so bile blodne, tope, kot da se je vanje zarisalo eno samo spoznanje, spoznanje o manjvrednosti. Zdaj so zagorele. »Ničesar nimaš?«

Matilda je molčala. Kriknila bi, toda zunaj je bila pozna noč, prve hiše daleč, krik ne bi prodrl do njih. In bala se je. Vedela je, da ji bodo te njegove okorele dlani zamašile usta, če jih odpre.

»Kaj vam je, Marko?«

»Kaj mi je?« je ponovil. »Rad bi vedel, kaj imaš s Čoligovim.«

»Ničesar —, saj sem vam rekla.«

»Lažeš.« Marko je močno dihal, da je čutila njegovo sapo. »Lažeš! Zagledala si se vanj. Pa jaz bom končal s tem. Vzel te bom, razumeš. Moja žena boš, moja žena, da!«

»Marko —« je prosila.

»Kaj, kaj — Marko?! Ne boš njegova, ne! Povej, saj nisi imela ničesar z njim, ničesar —!«

Matilda je bila bleda in se je komaj obdržala ob mizi.

»Rad me ima —,« je dahnila.

»Rad te ima —, in?«

»In jaz njega —«

»Je hodil k tebi ponoči?«

»Je,« je priznala.

»In spal pri tebi?«

»Da —«

»— in?«

»Vzel me bo. Otroka imam z njim, že dva meseca. Ta teden greva k zapisovanju —.«

A v Marku se ni pleglo. Čutil je, da je prevaran, da ga je varal nekdo, ki ga ne bi smel. Nekaj se je rušilo, življenje je padalo, vse sanje, zgrajene na tem življenju. Pognal se je nad njo.

»Prizanesite,« je prosila.

»Ne!« je siknil. Zgrabil jo je z desnico za obe roki, z levico pa ji je razgalil jopo, da so mlade prsi zablestele pred njegovimi očmi.

»Jezus!« je kriknila in se pognala pokonci z zadnjim naporom, da se je sam za trenotek opotekel po sobi. Planila je proti vratom, odsunila na prikletu in stekla v noč s krikom: »Na pomoč!«

Marko je stal sredi sobe in strmel predse. Soba je bila prazna, razmetana. V kotu je stala kad z repo.

Čutil je, da se je nekaj zgodilo, nekaj velikega; da je stopil na pot, na katero se doslej ni upal misliti. Pa je ostal sam. Oprijel se je mize. Zapazil je pred sabo steklenico, zgrabil jo je z obema rokama in jo dvignil k ustom. Pil je dolgo, ne da bi se oddahnil. Potem se je svet zavrtel pred njim. Nekje daleč je šla Matilda. Namenil se je za njo, pa se je zgrudil na postelj. Poslušal je udarce ure in se spomnil:

»Naviti jo moram, pa sem pozabil.« Kljub temu se ni dvignil.

Zjutraj se je zbudil dokaj pozno in vstal počasi. Glava mu je bila težka in misli okorne. Med napravljanjem je po malem dognal, da so sinoči ribali repo. Kad je pozabil obtežiti. S trdom je spravil kos skale na deske.

Potem je poklical Matildo, pa ni dobil odgovora. Spomnil se je, da se je sinoči nekaj zgodilo, pa sam ni prav vedel, kaj. Stopil je v priklet. Duri so bile odprte, kuhinja pa zaprta. Šel je do male sobe, kjer je Matilda spala in obstal ob vratih.

»Matilda —,« je poklical.

Matilde ni bilo treba nikoli klicati. Vstajala je zgodaj in ko se je on zbudil, je ležé nekaj časa poslušal njeno pesem iz kuhinje.

Zdaj ni bilo pesmi, tudi odgovora ni dobil. Še je postal za hip in se že hotel odpraviti, pa je prijel za kljuko in odprl. Matilde ni bilo. Stopil je v njeno sobo. Nekaj let že ni bil v njej. Lep red je bil povsod, postelja lepo pogrnjena, na mizi v lončku katalenščice z vrta. Na steni je visela njena slika. Pred letom se je dala slikati: stopil je do nje. Smehljala se je rahlo, otroško, pa kot da usta komaj čakajo, da se široko nasmejejo.

»Šla je,« je dognal topo.

Na verandi pred hišo se je ustavil. Zunaj je bilo lepo jesensko jutro, malo z meglo pretkano. Vendar se je solnce kazalo. V cerkvi je zvonilo.

»Nedelja je danes,« je dognal. »K maši zvoni. Najbrž prvikrat.«

V hlevu je mukala Roža. Navadno jim je zjutraj prvič vrgla Matilda, sam pa je prišel pozneje, da jih je počesal, zmetal gnoj in napojil, ko je nakrmil.

Odprl je vrata na hlevu, živina je že čakala nanj.

»Ni bilo nikogar, ki bi vam vrgel,« je govoril in stopil do senjeka. Nametal jim je polne jasli, česar sicer ni nikoli storil.

»Česal bom pozneje,« se je izgovoril glasno.

Perutnini je pripravil v staro krnico hrano iz otrobov, ki jih je našel v kuhinji v košu. Postavil jo je na sredo dvorišča in spustil skozi vratca iz kur-nika perutnino ter jo skrbno preštel. Potem je odprl še racam in gosem.

»Takoј tudi vam prinesem,« je tolažil svinje v hlevu.

Napolnil je v kuhinji dva škafa in najprej nesel gujčekom. Štiri pozno pomladne je imel skupaj. Naj še rastejo. Da se bo več dobilo zanje. Nekaj jim je pobrundal, nato pa šel in še nesel za krmljenika in za čoko.

»Le jej,« je prigovarjal prascu. »Tako do sredpusta — potem pa —.«

»Kaj pa ti,« se je napotil do čoke. »Da mi nisi skotila —.«

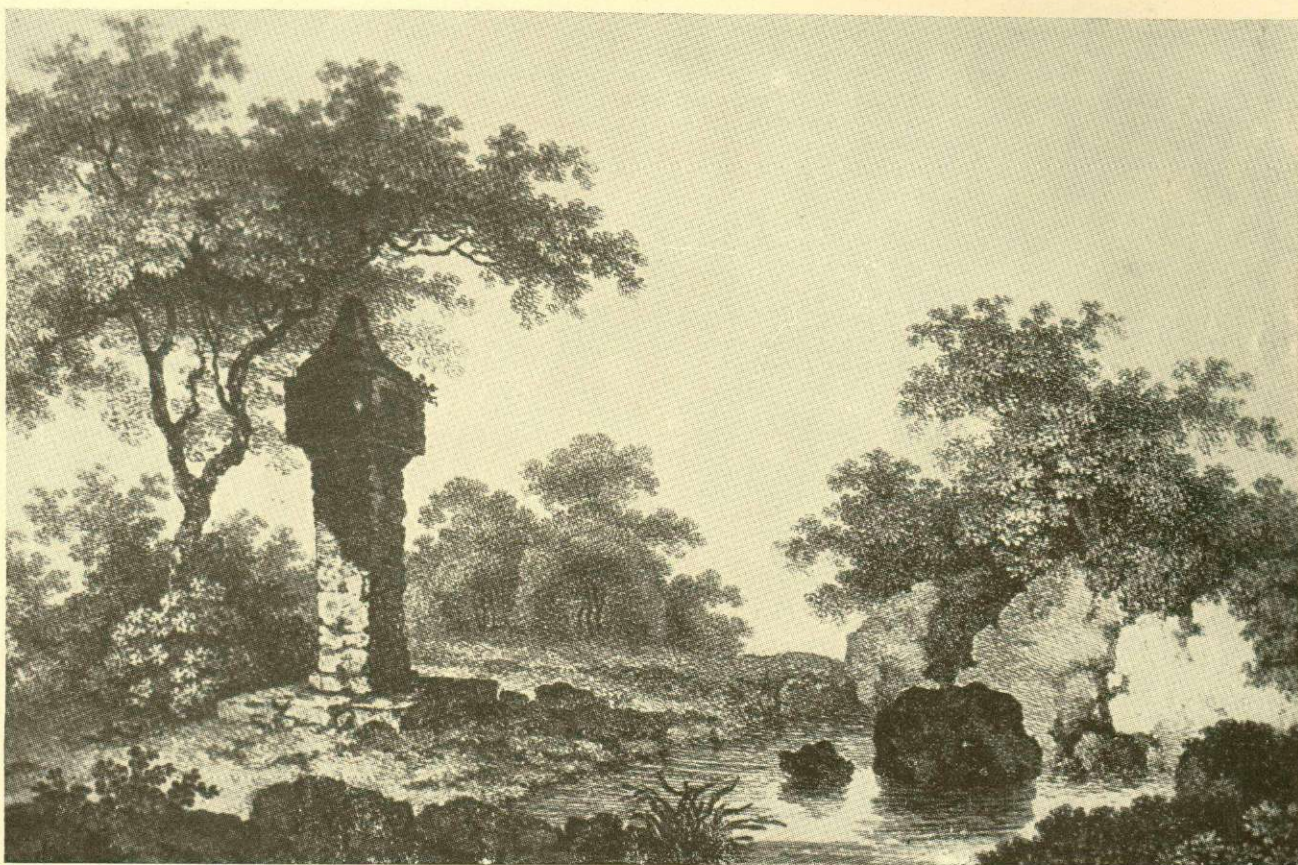
Pa je komaj odprl, ko je zagledal poln kot drobiža, ki je lovil za sesce.

»Na!« je vzkliknil in lezel v hlev. »Pa ga imaš —. Bog ve, koliko si jih pohodila, ko ni bilo nikogar.« Našel je enega mrtvega. »Na revež, ta je moral poginiti, ko je komaj na svet prišel.«

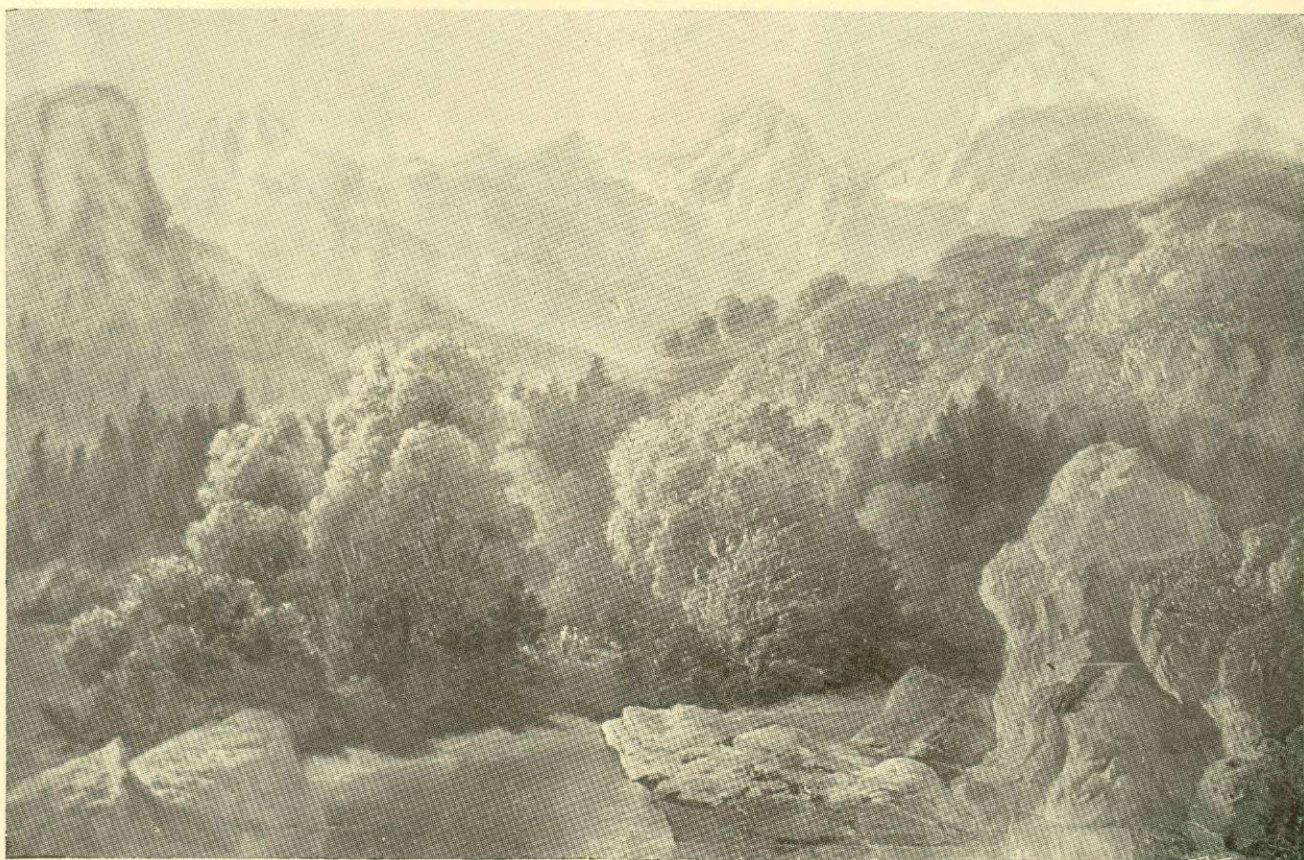
Preštel jih je trikrat, potem pa dognal:

»Pa jih je še osem. Le kako jih boš dojila,« ga je skrbelo. »Osem. Fuj vas bodi, da vas ne urečem,« se je spomnil. Skobacal se je iz hleva in vlil v kopanjo hrane za čoko.

»Osem,« se je smehljajal. »Moram ji povedati.«

1. LOVRO JANŠA: STUDIJA KRAJINE. (Po listu v Narodnem muzeju v Ljubljani)

2. ANTON KARINGER: TRIGLAV, POGLED IZ BOHINJA.
(Olje, 1861. Nar. muzej v Ljubljani)

Hitel je, pa mu je sredi dvorišča zastal korak. Spomnil se je, da Matilde ni. Da, Matilde ni — —.

Tiho je delal, kar je bilo, in dela je bilo veliko, preveč zanj. Kuhal si je, ko pa si je prinesel v sobo na mizo in vzel dve žlici iz miznice, ni mogel jesti. V cerkvi je zvonilo.

»Povzdigovanje,« je pomislil. Vzel je s police star molitvenik in sedel k oknu. Skušal je moliti. »Ko nisem bil pri maši.« Pa molitev mu ni šla. Misli so mu uhajale in vedno se je znašel čisto drugod: Matildo je iskal.

Za eno uro je zaprl knjigo in obstal pri oknu; zagledal se je prek kolnika po polju. Tam je bilo Gosposko: prostrano polje, setev, kupi kukarišča, nekdo se je peljal proti Hotizi.

V sobi je bil mir, še ura se je ustavila. Čakal je poldneva, da jo navije. Marko je čutil osamelost kot nekaj grozotnega.

Ljudje so se vračali od maše. Prvi so drveli paglavci in skakali prek plotov, si poddevali s prevelikimi škornji in čevlji in se pretepali.

Šele čez čas so prihajala dekleta in za njimi fantje.

Marko je vsako nedeljo stal tako ob oknu. Sam je hodil k rani maši, dočim je Matilda šla k véliki. Vračala se je z dekleti. Pri vratih na kolnik je še morda s kom spregovorila, pametno odgovarjala fantom, ki so jo nagovarjali, naj gre z njimi, nato pa zavila okoli hiše.

Marko je vedno čakal, kdaj zažari njena rdeča jopa in se je vselej odmaknil od okna, da ga ne bi opazila.

Tiste nedelje Matilde ni bilo. Dekleta so šla mimo in nihče se ni ustavil pri prelazu. Eden od fantov se je sicer ozrl in celo zaklical:

»Matilda —,« pa šel nato dalje.

Šli so moški mimo, stiskali roke v žepe, ko niso bili posebno oblečeni. Edini Kalman je imel suknjo, ki jo je pred leti nekje dobil. Zadnje so prihajale stare ženice, v črnih, velikih robcih. Počasi so hodile in si imele silo veliko povedati.

Matilde ni bilo.

Marko je še obslonel ob oknu. Vedel je, da je ne bo. Sicer bo še prišla, da odnese svoje stvari; ne bo je več, tiste Matilde, s smehom in s pesmijo. Nečesa ne bo pri hiši —; vsega, vsega ne bo —.

Kako bi se tudi vrnila za vedno, ko se je tisto zgodilo.

Marko ni mislil, kaj se je zgodilo, pa je vedel, da je bilo nekaj grdega.

»Da jo bom vzel, sem ji rekel,« je pomislil. »Bogat sem res, toda ona je mlada in lepa. Jaz pa sem star. Nisem, kot so drugi ljudje. Bolan sem bil in sem zaostal. Mati me je dobro učila... jaz pa sem pozabil in sem hotel na pot, po kateri vsi drugi hodijo. Hotel sem... greh sem hotel,« si je priznal in zardel. »Ker je mlada in lepa. Za svoje bogastvo. — — Mati je vendarle imela prav. Moj svet je majhen, moja pot ozka...«

Še je gledal preko ceste po polju.

Vedel je, da bo odslej pusto pri njem. Nikogar ne bo, ki bi se smejal, ki bi pel; nikogar ne bo, ki bi včasih rekel Marku:

»Kako pa žvižgate! Katera pesem pa je to?«

»Saj si jo ti prej pela —.«

»To?! —« bi se začudila. »Te pa že nisem pela.«

Nečesa bo manjkalo pri vsem. Polja res da ostanejo, ostane tudi dom. Vse je kot nekoč, samo pesmi ne bo, ki bi vse to prepajala, ne bo smeha, tega božjega blagoslova v hiši, mladostnega zdravja.

In kdo je kriv — — —. On — Marko.

In zakaj? Ker je hotel na pot, kamor ne bi smel. Marko se je zavedal te svoje krivde. Njegov krog je majhen, pot ozka.

»Matilda,« je dejal. Čutil je, da mu je oko mokro. Obrisal ga je z dlanjo. Toda potem se je spomnil, da bo poldne.

Šel je in napravil najprej za čoko malo bolj mlečno hrano in ji nesel. Z roko je očistil kopanjo, vlil iz škafa, preštel gučkeke, počohal čoko po hrbtu in se smehljaj, ko je gledal drobiž, ki je lovil za vime.

»Fuj, da vas ne urečem,« je brundal. »Le kako jih boš dojila osem,« ga je skrbelo. »Ti revica —.«

Zaprl je vrata in se vrnil v svoj prazni dom — — —.

O LEVSTIKOVEM MARTINU KRPANU

BORIS OREL

I

Levstikova junaška pripovedka o notranjskem velikanu Martinu Krpanu¹ menda nima slične vrstnice v indoevropski mitologiji in šele po raznovrstnih varijantah (Krpan = kraljevič, Brdavs = zmaj itd.) se utegnemo približati njenemu mitičnemu izvoru, ki pa nas zaradi značaja splošnega vzorca nikakor ne zadovolji. Razlika med junaško-pripovedniškim značajem Martina Krpana in srbskega kraljeviča Marka ali slovenskega kralja Matjaža je pač ta, da pripovedka o Martinu Krpanu predstavlja nedozorelo narodno pesem, dočim je ciklus pesmi o kraljeviču Marku in kralju Matjažu nesporno epsko čistejši in skladnejši, ker se je neko resnično dogajanje takoj prevesilo v narodno pesem, v mitos. Problematičnost pripovedke o Martinu Krpanu ne obstoji samo v tem, da ima za svoje ozadje še preživo anekdoto, ki ne more postati bajna, ampak v verjetni in še prav nič osvetljeni domnevi, da je ta resnična anekdota o slovenskem tihotapcu prerasla neki davni mitos, ki je bil v razpadu in je imel za seboj že veliko število razvojnih stopenj. In zaradi tega dejstva je nujno sledilo, da se je pripovedka nagnila v srednjeveški turnirski prostor dveh velikanov in v pravljичno grotesknost, ki ji je satirična narava Levstikova dala plastičnejši in sočnejši izraz. Pravljična grotesknost zvečine nastaja tam, kjer pesnikova ali ljudska fantazija šarita nad davnim, obledelim in

¹ Spis predstavlja mitološki poizkus in se zvečine opira na dejstvo, da pripovedka o Krpanu ni Levstikov izmislek.

umirajočim mitosom in kjer neke anekdotske figure ne najdejo spoja z mitosom ali še celo razbijajo njegovo kontinuiteto, kar se tiče i našega Martina Krpana i cele vrste nemških pravljic. Takega grotesknega brezdomstva je rešil Martina Krpana Levstikov živi tekst. Pa ne samo tekst, prostor malega slovenskega naroda oblikuje Martina Krpana v svoj lastni simbol, čigar razlaga raste od dobe do dobe. Ker pa je navsezadnje razlaga simbola mitos sam (J. J. Bachofen), so vse te domneve, slutnje, razlage, pretekle in sodobne, nehotè tajni sočinitelji novega mitosa, ki se je od starega povsem odmaknil in znači prestavo nekih življenjskih resničnosti v transcendentalnost in to na mitično problematične junake ali na nove življenjske like (Prešeren, Cankar, Napoleon, Lenin i. dr.). Poslednje spada v okvir poglavja »mitos in sodobnost«, danes o priliki 100 letnice Levstikovega rojstva naj nakažem le nekaj tveganih in pozkusnih črt, po katerih bi se morda dotipali do starega mitičnega jedrišča Martina Krpana, ki ima do sedaj še za ozadje pusto anekdoto o gorenjskem tihotapcu Štempiharju.

II

1. Anekdota o Štempiharju. Za primerjavo z Martinom Krpanom je ta anekdota poleg pesmi o Pegamu in Lambergarju in povesti o »Kanjošu Macedonoviču« (prim. poročilo prof. Koštiala v 13. številu »Življenja in sveta«, 1931), najzanimivejša in najznačilnejša. Pozna jo Levstik v svojih zapiskih in nanjo sta opozorila prof. Kelemina in dr. Slodnjak, nahaja se v šolskih čitankah, vendar je še ni nihče primerjal s fabulo o Krpanu. To pa ona zasluži, zaradi svoje geografije (Dunaj!) še prav posebno. Anekdoto o Štempiharju, gorenjskem Herkulu, je zapisal M. Valjavec v »Sloveniji« l. 1848, str. 176 in je v glavnih obrisih sledeča:

»V Olševku na Gorenjskem je doma »kranjski Erkul« Štempihar. (Peter Bohinjec pristavlja svojemu igrokazu »Štempihar« [Narodne igre, izdaja in zalaga Slov. Straža 1914, str. 122] pojasnilo v obliki Štempiharjevega rodovnika: Njegov priimek je Jože, rodil se je l. 1739 in umrl l. 1796, pokopan je na šenčurskem starem pokopališču, njegov rod še živi v Olševku). Je silno močan ta Štempihar in luča kamenje. Njegova dela so:

a) Kmet na Klancu nad Kranjem zida novo hišo. Štempihar pride in postavi nanjo »strešno«.

b) Fantje nakladajo težko skalo na voz. Štempihar jo igraje vzdigne in naloži na voz. (Po Bohinju se prej še priporoči sv. Štefanu, patronu za kamenje!)

c) Štempihar vzdigne in prevrže težak voz s sodom vina vred.

d) Štempihar je tudi velik hudomušnež in šalež. Ponoči zaobrne vozniku voz, da drugo jutro zapelje v nasprotno smer (prim. Krpana, ki prenese kobilico in tovor!).

e) Štempiharjevega brata zapro na Brdu. Štempihar ga reši iz grajske ječe.

f) Štempihar kot tihotapec nosi s Hrvaškega tobak. (Po Bohinju tudi s o l !). Loti se ga šest mejačev. (Prim. Krpana.) On pa postavi culo s tobakom na tla, potegne enemu od mejačev puško iz rok in z njo namlati vseh šest.

g) Štempihar nosi некоč spet tobak s Hrvaškega. Gre v krčmo in zaspi, medtem ko je culo s tobakom, ki je težka »dva centa«, pustil zunaj v veži. Mimo krčme pride graščak, naloži culo na voz in jo doma zvali v svojo grajsko klet. S tem nastavi Štempiharju past, v katero pa ta ne gre, ker »on, Štempiharkmet, je tukaj modrejši, bolj prebrisane glavice«. (Prim. Krpanovo kmetsko modrost!)

h) Štempiharja-tihotapca pa naposled le ujamejo in odženejo menda na Dunaj (prim. Krpana). Tam mu pa rečejo: »Štempihar, izpustimo te, če medveda vržeš.« Na to Štempihar: »Upam ga vreči, samo torbo dajte na njegov gobec.« Prošnjo mu uslišijo in potem se zgrabita on, Štempihar, in medved (prim. Krpana in Brdavsca). Po dolgem rvanju se medved mrtev zvali na tla.

Štempihar se vrne z Dunaja. Odkar se je metal z medvedom, ni več zdrav. Njegovo junaško izživljanje obstoji le v preganjanju nočnih vasovalcev. Ti ga некоč iz maščevanja ubijejo.

Taka je torej vsebina anekdote o Štempiharju, ki ji je na koncu Valjavec pomenljivo zapisal še te besede: »Pač bi se dandanašni nekoliko Štempiharjev potrebovalo na Slovenskem po deželi in po mestih, posebno pa v Ljubljani, da bi spravili spod nog tiste neokretne živalice, ki so sploh znane po imenu „nemškutarji“.«

Jasno in razumljivo je, da je bil Levstiku pri oblikovanju Martina Krpana gorenjski tihotapec Jože Štempihar naravnost za vzor in Valjavčev referat prva šola, četudi je imel pred seboj drugo varijanto slovenskega tihotapca, namreč Martina Krpana z Vrha pri Sv. Trojici na Notranjskem. Možnost, da se je v zboru slovenskih tihotapcev nahajal sam Krpan, je zelo verjetna, in prav takó domneva, da delokrog njegovega junaštva ni prehajal preko mej slovenskega sveta. Tedaj je pripovedniška premaknitev Krpana na Dunaj pred cesarja in Brdavsca Levstikov domislek, ki mu je pisatelj preskrbel iztočnico v dogodku v domovini in ki je v bistvu le naslonjen na kazensko pot Štempiharja na cesarski Dunaj in na njegovo borbo z medvedom. Razen tega pa sta ta drugi, dunajski, del Krpanove pripovedke soustvarjala pisateljeva satirična narava, katere ost je vedno močno merila na Dunaj, in pa njegov psihološko izostreni pogled na problem oživitve slovenskega mitosa. Domnevam, da je prav ta pogled oznanjal Levstiku neko simbolno značilnost in globljo vzročnost, da se geografija junaških dejanj slovenskih mitičnih in anekdotskih postav porazširja na cesarski Dunaj (prim. Lambergar, Štempihar, Krpan, Sobieski na Dunaju!). Ker se je torej Levstikova stvariteljska fantazija gibala v okviru geografije slovanskih junakov in v mejah splošno znanih in veljavnih mitičnih simbolov in likov, je mitično jedrišče Martina Krpana na tak ali na drugi način razložljivo. Vedno pa bo ostalo to jedrišče domnevnost ali sporno vprašanje, kakor je sporen zlasti značaj take junaške pripovedke, kakor je Krpanova, ki visi po svojem izvoru med mitosom in anekdoto in dobro kaže na Levstikov dvodelni odnos do mitične literature. Pri nemškem ali drugem narodu bi pripovedka takega kova izginila v množici drugih sličnih in nesličnih pravljic in pripovedk, pri slovanskem narodu in še posebej pri slovenskem, pa dobiva narodnostni osvit in alegorično podobo poveličanja,

ki živi od tajne bolesti tlačnega naroda. Taka podoba je danes Martin Krpan in prav taka istrski velikan Veli Jože. Tu se navsezadnje živo načenja duhovna problematika slovenskega naroda in slovenskega umetnika-borca tipa Frana Levstika, Ivana Cankarja in Srečka Kosovela, ki stoje na isti tragični ravnini, odkoder so se razmotali njihovi osebni odnosi do bajnih junaških postav.

2. Tihotapstvo in tihotapsko ozemlje ob Jadranskem morju. Tihotapstvo predstavlja blodnjo, romanje, ki zelo nalikuje blodnji kraljeviča v pravljici ali begu ubežnega kralja v baladi. Mitolog² označuje taka dogajanja v bajki in pripovedki za mitos o mesecu, ki potuje po nebu, zgine in se naenkrat zopet prikaže v polni svetlobni obliki. In tudi solnce in bog sta v starodavnih bajkah prikazana prepogostokrat kot svetska popotnika. V teku dob in stoletij se ti solnčni in božji romarji preobrazijo v postave iz človeškega življenja, ki pa hkrati tudi v tem življenju predstavljajo blodna in zanešenjaška bitja (tihotapec, deseti brat, pregnani kralj, podjarmljeni narod itd.). Veli Jože V. Nazorja je na priliko po Benečanih opustošena istrska narava, umirajoči Veliki Pan (prim. jugoslovansko antropozofsko revijo »Upoznaj sebe«, l. 1931). Iz tujega pripovedništva naj omenim angleškega Robina Hooda, ki je tudi zaščitnik kmeta in zemlje ter po svojem izvoru mitos o Panu. Toda slovenski tihotapci opozarjajo mnogo bolj na sorodstvo z grško nego s katerokoli drugo mitologijo. (Prim. tudi vezavo Dioniza z zelim Jurijem v Beli Krajini; Jože Debevc, Grška drama I.) Po tej blodi in roma vse polno tatov in roparjev in njihov bog je Hermes, iz česar sledi taka kulturna stopnja teh davnih narodov, da so premetenost in zvižaje junakov, roparjev, tatov in ubežnikov zbujaše občudovanje, in da niso njihovega početja spremljali z npravstvenim ogorčenjem.³ Bledi ostanki tega kulta občudovanja so se ohranili do danes: slovenski tihotapci in hajduki z Balkana gredo v anekdoto in v mitos. (Prim. premetenost ruskega kmeta v pravljicah!) Odlični predhodniki tihotapcev ob Jadranskem morju so Argonavti iz grške mitologije. Mreža njihovih blodenj se je baje doteknila tudi našega ozemlja. Martin Krpan in Argonavti? Vezava je resnično narejena in skrajno fantastična. Toda zapisana je mitološka resnica, da gre v bajki in pripovedki za isti povedek, motiv, ki stalno menja svoj osebek. In dalje: Kanjoš Macedonović in njegova fabula? S Krpanom predstavlja vejo enega in istega mitosa, mitosa o blodnji meseca, solnca, ki se bori z mrtvo in neplodno naravo. (Prim. Brdavs = Vrag.) Krpan je še nekaj več: moški oplajajoči element (prim. vodo in morje v Bachofnovi Antike Symbole u. Urreligion). Nanj po svoje opozarjata tihotapski atribut sol in verz, čeprav Levstikov:

»...kako so sol nosili
iz daljnih morskih mest...«

3. Sol Martina Krpana in sv. Štefana. Martin Krpan tihotapi preko meje sol. Slovensko tihotapstvo s soljo je zgodovinska resnica. V pri-

² Jakob Kelemina »Bajke in pripovedke slov. ljudstva«, mitološki uvod (Mohorjeva knjižnica). Ernst Siecke, »Indogermanische Mythologie«. Reclams Universal Bibliothek.

³ Ernst Siecke, Indogermanische Mythologie, str. 78.

povedki je več ali manj nevažno. O tem pa, da bi veljala sol za kak simbol, še celo ni sledu. Kako je s soljo v grški mitologiji? Zasledimo jo v mitosu o grškem junaku Belerofontu: »Divja svinja pustoši heraklejsko ozemlje. Ugonablja vse živali in ves poljski pridelek. Belerofont jo ubije. Ker pa junak za to svoje dejanje ne prejme nobenega plačila in nikake hvaležnosti, prekolne deželo in njene prebivalce ter prosi Pozejdona, naj zemlja rodi sol. Ker je zemlja postala grenka, je vse vzelo konec. Šele na prošnjo ženskega sveta se Belerofont spet obrne do Pozejdona in ga prosi, da konča pustošenje s soljo.« V neki drugi varijanti pa ubije Belerofont himero, žival napol lev napol kača, in zatem prežene Amaconke. Ker ostanejo njegova dejanja nepoplačana, gre k Pozejdonu, ki z morjem poplavi deželo. Johann Jakob Bachofen, nemški mitolog in predstavnik historične psihologije simbolov, razlaga ta mitos o Belerofontu, soli in morski vodi zelo globoko in približno takole: »Voda je oplajajoči element. Če se druži in meša z žensko zemeljsko gmoto in jo tako pregnete, da je zmožna ploditi, tedaj nastaja na temnem dnu zemeljskega življenja zarodek. Táko je razmerje med oceanom in zemljo in táko med možem in ženo. Kdo ima v tej spojitvi prvo mesto? Kateri del naj zagospoduje nad drugim, ali Pozejdon nad zemljo in mož nad ženo ali obratno? V mitosu o Belerofontu se ta boj prikazuje: Belerofont in Pozejdon skušata priboriti zmago očetovemu pravu. Ali pred znakom maternosti se oba premagana umakneta. Ne za pustošenje, ampak v oploditev snovi naj služi sol vode, vsebina in simbol moči moža. Snovnemu principu maternosti pripada zmaga nad nesnovno, buditeljsko močjo moža.« (J. J. Bachofen: *Urreligion u. antike Symbole*, II. Band, str. 166—169. Reclams Univ. Bibl.)

Sol pa je tudi v grških obredih in šegah dobila svojstven pomen (prim. *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, A. Bertholet u. Ed. Lehmann, 1925). Tako n. pr. z morsko vodo čistijo smrtno hišo, trosijo po njej sol, ker imata morska voda in sol očiščujočo moč. Nekaj podobnega glede soli vznikne pri indskih obredih, dočim je pri Japoncih sol v družbi darov pomenljiv žrtven dar in se ponaša v njihovi mitologiji (prim. Shio-Dzuchi, slana reka, morje) s svojevrstnim simbolom, ki se ne razlikuje mnogo od Belerofontovega. Blagoslovljenje soli v rimsko-katoliški cerkvi na praznik sv. Štefana pa je preneseni obred japonskih solnih žrtvenih darov. V katoliški cerkvi je sol ob krstu simbol modrosti, na praznik Sv. Štefana pa predstavnik jedil, torej zemlje in plodnosti (prim. kruh in sol pri Rusih ali Srbih!).

Kako naj spravimo sol iz Belerofontovega mitosa v zvezo z ono, ki jo Martin Krpan utihotaplja na svoji kobilici preko meje? Na prvi pogled se zdi tak poizkus resda smešen, nezmiseln in kočljiv. Toda začnimo najprej s takim umovanjem: Krpan s soljo je podoba kmeta, ki prebiva na plodni zemlji. Prebivanje na tej zemlji in njeno mirno obdelovanje pa mu ogrožata dva: srednjeveška plemiška gospôda in Turek, ki privihra v deželo. (Prim. povest Julija Slapšaka: *Turki pred sv. Tilnom!*⁴) Zvijača mu je čestokrat edino branilno orožje, varovalna barva. Potem ko premaga Brdavsa na Dunaju,

⁴ Jan Legova mladinska knjižnica, 1915.

poprosi cesarja za pismo, ki mu dovoljuje brez skrbi prevažati sol, to je: v miru obdelovati svojo domačo zemljo. Krpanov moški element v svitu mitosa o Belerofontu in Pozejdonu pa pride ob spornem drevesu na Dunaju tudi do svojega izraza. Krpan se zaplete zaradi posekane lipe v spor s cesarično, ki je nikakor noče vzeti za ženo, kar ga močno odmakne od stereotipnih pravljčnih kraljevičev, ki se po srečnem boju z zmajem vedno oženijo s kraljično ali princeso. (Na drugi strani bi lahko otvorili vezavo Levstikovega moškega elementa s Krpanovim.) Ali vendar — to so brezupne, nepotrjene hipoteze!

Žarek neke večje resničnosti Krpanove soli se nam utrne ob — Štempiharju. In sicer ne v Valjavčevem pismenem izročilu v »Sloveniji«, nego v Bohinjčevem igrokazu »Štempihar«. (Pripominjam, da je bil P. Bohinjec župnik v Dupljah in da je anekdoto o Štempiharju najbrže bolje poznal kakor Valjavec.) Bohinjčev igrokaz v bistvu podaja slabo in diletantsko dramatiziran koncept anekdote o Štempiharju. Spričo vrtenja okrog Krpanove soli je nad vse važen in značilen II. prizor II. dejanja str. 91, v katerem se med Štempiharjem in dvema fantoma razplete tale pogovor:

(Štempihar se pripravlja, da dvigne kamen na nosilke. Likosarjev pravi, da je »vražast« kakor njegov oče.) Nato:

Štempihar: Vražast je, ali zato jaz nisem vražji. Fantje, vi preveč svetnikov pokličete, pa se vrag vmes pomeša. Jaz pa bom poklical samo enega. Odstopite! (Vzdigne kamen in ga postavi na nosilke.)

Šravfkov (proti fantom): Svetega Štefana je poklical, ker je patron za kamenje. Ali ni Potratov pravil, da ima Štempihar v malhi kamen svetega Štefana?

Potratov: Aha, blagoslovljeno sol sv. Štefana!

Štempihar: Prav imaš, fant. Sol nosim jaz sam s Hrvaškega, blagoslovi mi jo pa šenčurski kaplan na svetega Štefana dan v Srednji vasi...

In na Gorenjskem ima sol še dandanes pomen kamenja. Ker je bil sv. Štefan kamenjan, je sol pomenila kamen, oziroma obratno, kamen sol. Take pomenske preobrazbe spadajo v območje pri nas neobdelanih legendarnih anekdot. V Ljubnem na Gorenjskem n. pr. poznajo sledečo anekdoto: »Nekoč sta dva v družbi srečala svojega sovražnika. Pa reče prvi: No, ali ga ne boš? Drugi mu odvrne: Ne! V žepu ima kamen sv. Štefana (sol sv. Štefana).

Ali se nam v Bohinjčevem prizoru in v gorenjskih legendarnih anekdotah mar ne razodeva svojstveni pomen soli? Krpanova sol prejema potemtakem nova oporišča in ponovno verjetnost, da je iztrohneli simbol Belerofontovega mitosa, ki se ob zgodovinski resnici tovarnikov in tihotapcev in ob veri v čudežno sol sv. Štefana nenadoma počne raztezati v senco svoje prvobitnosti. Pri Štempiharju je kar očitno sol sv. Štefana (odnosno kamen, ki ga junak vzdiguje, prim. Krpan = krpa zemlja = die harte Erde) simbol moškosti, junakove moči in tihotapske napadalnosti, a hkrati še zaščitna znamka, nekaj škapulir.

Groteskno napadalno funkcijo soli najdemo drastično ponazorjeno v srednjeveškem fantastičnem moralistično-satiričnem eposu Francoza Rabelaisa

»Gargantua in Pantagruel«. (V njem je doma zlodej iz »Pohujšanja v dolini šentflorijanski«.) V poglavju: Kako premaga Pantagruel Dipsode (žejne) in velikane, nosi junak od morja (!) ladijski rešilni čoln, napolnjen s soljo. V boju z velikanom-volkodlakom uporablja junak sol na ta način, da jo z vso silo meče sovražniku v obraz, da ta oslepi. Odkod to redko napadalno orožje v Rabelaisovem epu? Je mar satira na sol? Vendar se tudi v tem epu prikazana zunanja funkcija soli v podtalnosti sklada z njenim skrivnostnim pomenom.

In kako je končno s soljo pri slovenskih tovornikih in tihotapcih? Ali niso vse te anekdote in pripovedke o tihotapcih-junakih nastale zaradi tega, ker so ravno sol prenašali preko meje? Kje imata njihova nepremagljivost in neranljivost svoj vir in početek? In kje njihova junaška dejanja? Ali ne prevzema morda sv. Štefan, patron slovenskih tihotapcev, podobo neskončno daljnega potomca nekega grškega boga?...

Iz svetline smo stopili v mitično temo in vse nam zdajci postaja zagonetna skrivnost. To pa je velika posebnost mitosa, namreč: čim nemirneje in vneteje vrtaš v njegove mračne, zasute predore, tem bolj se zavija v nerazrešljivo skrivnostnost in tem hitreje beži pred našimi slutnjami. Sporne primerjave in iskanja po grški mitologiji v luči Bachofnove razlage so nam prav za prav pojasnila legendarni značaj anekdote o Štempiharju in o Krpanu, ki se na njenem dnu skriva pomenljiv religiozni simbol. Od njega in njegovega pomena šele bi se utegnili dotipati do neke resnične in edino prave mitične iztočnice blodenj slovenskih tihotapcev in junakov.

BELIJAL

MIRAN JARC

...slednjič se je vendarle posrečilo aretirati nevarnega pustolovca, ki je odvedel hčerko M. S. iz višjih slojev naše družbe...

Iz poročila v dnevniku.

Na stopnišču v slabotnem odsevu edine žarnice v pritlični veži se je Bal pridružil trem mladim ljudem v živahnem pogovoru. Pred njim in za njim vro glasne, veseljaške gruče nalepotičenih žensk, uradnikov, trgovcev, častnikov, ljudi vseh višjih vrst, ki so, čeprav opravljeni slavnostno, podobni beguncem, katere je neznana sila zbrala in pognala med te zidove kakor v varno sotesko.

Bal se je ustavil v zidnem okviru ozke vdolbine, ki je bila najbrž nekoč shramba. Skoz okroglo lino se vidi v viharo noč, prepreženo z bliski. Vejevje stiskajočih dreves se upogiblje in lomi, gromi in streli se potapljaajo v bučanju naliva, ki preti preplaviti ves svet.

Tem nočem ni več konca. Vsi žive samo še plašno pričakujoči. Nenadni požari, ki jim nihče ne najde vzroka, prav tako zagonetne železniške nesreče,

drzni vlomi, strahotni umori, blazno množeči se samoumori, prevratni poizkusi stavkujočih so samo najbolj vidni, tako rekoč poulični izraz nekega vse bolj skritega dogajanja, ki se je pričelo nalezljivo plaziti iz duše v dušo. Saj niti dogajanje ni, pač pa napeto prežanje v sleherni kretnji in besedi. Napori policije in preudarnih mož so samo še z največjo težavo ustavljali val blaznosti, ki je pretila zdaj in zdaj zajeti vse prebivalce. Kakor da so vsi začeli iskati nekega neizvestnega krivca: sumničenje vsepovsod, na cestah, v uradih, v trgovinah, še v stanovanjih. Ali vse zaman: kakor bi grabil meglo. Nič oprijemljivega, samo zavest neke strašne, v brezкраjnost narastle krivde. Ta negotovost je začela pronicati skozi zidove, veter jo je zanesel skozi okna, ljudje so jo sprejemali vase iz zraka in ž njo polnili veže in spalnice. Kakor da je vse odprto na stežaj: v hišah ni več miru. Hiša ni več dom kot v starih časih, zaprt in ločen od sveta — stotine mrzličnih tujcev bega po tujih prostorih, priseljenci, izseljenci, brezdomci, brezposelni, ubežniki.

Bal, ki se je spretno stihotapil mimo dveh strogih vratarjev, ker ni imel posebnega povabila, je hotel počakati ugodnega trenutka. Iz dvorane se je že razlivala pritajena plesna godba in še vedno so se vsipali novi in novi gostje. Neznosna vročina puhti od zidov, kakor da v bližini divja požar.

»Kdo ste!« je zaklical Balu stražnik, ki je zrastel pred njim kakor iz tal. »Pokažite povabilo! Po obrazu ne sodite semkaj.«

Po obrazu Bal res ni sodil semkaj. Oblečen v rjav, že mnogo rabljen površnik, suhoten in nemirnih pogledov je morda spominjal na starega dijaka, ki je brezuspešno obiskoval in menjal že mnogo univerz, spominjal je tudi na odslovljenega časnikarja, brezposelnega mehanika, ogrnjen v duhovniški plašč bi bil nemara lepa podoba samotarskega asketa, — vsega tega je bilo nekaj v njegovem izrazu.

»Povabila res nimam. Ali marsikoga, ki je šel tod mimo, poznam, dà, marsikaterega imenitnika.« Hlastno je pripovedoval stražniku, da je bil v ujetništvu skupaj s sedanjim bankarjem I., v zakopih s predsednikom združenih plinarn, v pisarni z nekdanjim tovarišem C., sedanjim velepodjetnikom itd. in je zaključil: »Kje pa naj zdaj dobim povabilo? Malo prepozno je!«

»Prepozno? Seveda,« se je stražnik zavzel, »za vstopnico bi se morali pobrigati pred desetimi leti, takrat o prevratu. Zakaj niste pričeli trgovati, zakaj se niste priključili kakemu podjetnemu znancu iz ujetništva ali bistremu vseznalcu. Danes bi nosili smoking in v banki bi imeli tekoč račun. To je vstopnica. Že po obrazih vidimo, kdo jo ima, kdo ne. Obžalujem, da vas moram zavrniti.«

»Ali imejte srce, človek,« je Bal zaprosil, »poglejte jih, taka zmešnjava, da ne bom delal izjeme. Bivše šivilje in natakariče so žene konzulov, žene dvornih svetnikov so trafikantinja, branjevke prirejajo čajanke in se v avtu vozijo v opero, in nihče se ne razburja. Zamenjava kakor na maškaradi. Z gibčnostjo, ki je vredna občudovanja, so zamenjali vloge, iz ječe v predsedniški naslanjač, iz salona v barako, iz vile v mansardo stanovanjske kasarne, iz prizemlja v prvo nadstropje z verando in balkonom.«

»Prosim vas, odstranite se!«

»Hčerko gostiteljice poznam. V srce jo čutim in ona ve zame. Ali vam tudi to ne zadošča!« je Bal skoraj kriknil.

»Vi ste zblazneli,« je zaklical nad njim stražnik, da so se nekateri mimo-idoči osupli ozrli za njima in pospešili korake.

Bal se je umaknil in se že okrenil, da bi odšel, ko se je spomnil, da je bil nekje v bližini opazil škrlatno zaveso, ki po vsej priliki vodi v notranje prostore poslopja. Semkaj je sklenil, da se bo skril in po kaki drugi poti prišel v dvorano. Stražnika ni bilo več. Gneča je še vedno naraščala. Ogle-
doval si je te ljudi, ki so si vsi sličili v neki grozo vzbujajoči podobnosti: vzlic šumu in hrupu, ki so ga povzročali, so bile njih kretnje lutkarsko lesene, pogledi pa stekleni in brez soja. Kakor bi se valile gruče oblečenih mrličev, da bi se segrele in razživele ob umetnem ognju. Začutil je, da vse to imovito ljudstvo drevi samo, da bi videlo njo, ki je morda še edini človek na svetu. Ni ji poznal obraza, ni vedel za njeno ime, ali domišljjal si je, da ona nekje živi, bodočega človeštva mati, in da najbrž živi prav tu, da je nocoj središče tega zagonetnega slavlja. Zdaj je nenadoma opazil ono škrlatno zaveso.

Tipaje je stopil v temo in se znašel v prazni predsobi, do katere je prihajal hrušč in trušč od vseh strani. Le vmes so se odsekano slišali sunkoviti zvoki plesnega orkestra. Ko se je ves plašen, ker se v prostoru ni več spoznal, razgledoval okrog sebe, je opazil v kotu sključenega starca, ki se je začudeno ozrl nanj. Stari mož je sedel v naslanjaču, ki je bil edini predmet v tej praznoti, čez kolena je imel pregrnjeno odejo, roke pa je sklepal kot k molitvi.

»Vendar nekdo,« je vzdihnil in zakašljaj, ko je zagledal strmečega Bala, »že dolgo sedim tu in vi ste prvi, ki je zablodil semkaj, in za vami, mislim, spet ne bo nikogar... Bodi češčeno Njegovo ime...« in besede so tonile v mrmranju molitve.

»Prosim vas,« ga je Bal prekinil, »kam se tu pride? Zgrešil sem.«

»Tedaj niste prišli iz svojega nagiba. Saj se mi je zdelo. Nihče več ne pride v to sobo iz svojega nagiba. Kam odtod? ste vprašali. Naravnost na stopnišče. Na drugo stopnišče seveda. In odtam na cesto. Ali vas je mikalo v dvorano? Seveda.« Starec je Bala ošinil s strogim, neizprosnim pogledom.

»Pa kaj vi tu?« se je zavzel Bal, ki je trenutno kar pozabil na veseljake in slavljenje.

»Ali ste že bivali, odločeni od sveta veke in veke, v praznini kakor jaz? Še ne. Tedaj ne sprašujte. Vse vam bo ob svoji uri odkrito in nič vam ne bo ostalo nevrnjeno. Zdaj pa mi odgovorite, kdo ste in kaj vas je privedlo sem.«

Bal je pripovedoval vse po resnici in pravici. Zgodbo s stražnikom, o mračni vihri v noči in o luninem mrku. Povedal mu je tudi, da je bil že delavec in romar, vojak in igralec, da je obiskoval univerze in doživel zaton mnogih lepih življenj.

»Ali kljub vsemu trmoglavo verujem in upam...« je zaključil, »verujem v enostavnost vsega na svetu. Enostavnost je od Boga, mnogoličnost in zamo-
tanost pa od hudiča. Hudič pa ima oblast samo nad tistimi, ki so žejni mnogo-
ličnosti in sprememb.«

»Čemu ste tedaj zablodili v to hišo,« se je starec skoraj nejevoljno oglasil.

»To je nagon. Ali nagon ali pa slutnja. Morda tudi nekaj čisto drugega. Radovednost. Ne, bolje bo, če rečem — jeza. Jeza me je prignala semkaj. Ali je resnica ta pojoči blesk, ali se skriva za vsem tem samo potvara smrti. Kar tako ni mogoče zanikati moči pojočega bleska, kakor jo zanikajo puščavci. Kako bi sicer ljudje zaradi videza blazneli, iskali smrti in ubijali, če ne bi z vso dušo verovali v videz? Ali nekaj v meni mi venomer pravi: ni res, ni res, ves tisti čudno omamljivi nered je samo iz žalosti in slabosti in samo slabotni ga malikujejo in mu podlegajo. Rad bi videl v obraz veličastju in razkošju mnogolikega sveta in...«

»Tedaj počakajte pri meni. Tu izveste vse. Tam ne vedo ničesar. Zdaj so že vsi ob pamet. In, pomislite, noč za nočjo...«

»Noč za nočjo?« se je Bal zdrznil.

»In ona — kakor da ne pozna utrujenosti.«

»Kakšna je ona?« je Bal nestrpen silil v starca.

»Kako bi povedal. Da sem mlad, bi govoril iz sebe. Tudi mene je begala. Nedostopna je. Leden je njen smeh, v očeh pa ji blazni ogenj. Zaradi nje se gode strašne stvari po svetu. Ali, kar je glavno: na koncu vsega ne bo ostal niti spomin nanjo. Nič, prav nič, — pobrali bodo suknje in klobuke in bodo hiteli iskat ležišč. Hiš pa ne bo več, in ves svet bo ena sama razvalina...«

Bala pa je zdaj obšla neka prav smešna misel. Pozorneje se je ozrl na nasprotno steno in šele zdaj je opazil dve vrsti stojal, na katerih so viseli površniki in klobuki, kakor v kaki garderobi.

»Ali dobite mnogo napitnin?« je vprašal starca, ki je že spet začel dremati.

»Napitnin? Kje pa mislite, da ste?« se je iz kota utrgal rohneč glas.

Tedaj se je škrlatna zavesa zamajala in opotekaje se se je prizibal visok človek, ki je jecljaje zahteval svojo vrhnjo obleko.

»Že tako zgodaj?« ga je starec ogovoril.

»Čim prej, tem bolje. Bojim se, da bo nastala panika. Slišite — pa-ni-ka! Starega je baje zadela kap. Če si ni sam zavdal. Nekateri pa pravijo, da že tretji dan razpada njegovo truplo.«

Ob teh besedah se je starec dvignil in položil roko veseljaku na ramo. Ostro ga je pogledal v oči: »To ni res! Ponovite, kar ste dejali! Rotim vas, ponovite!«

Bal pa se je, kakor da ni slišal ali pa razumel te vesti, nagnil k tujcu: »Dragi gospod, povejte, ali ste jo videli? Ali ste govorili z njo? Celo plesali ste morda z njo? Povejte mi, prosim vas, resnico o njej!«

Tujec ga je objel s pijanim pogledom in izpljunil. Potem je zamahnil z roko: »Človek božji, kaj pa si domišljate. Še višji od mene se ji ne smejo približati, pa sprašujete vi.«

»Kdo pa ste vi,« se je Bal drznil odvrniti.

»Jaz? He-he-he!« Okrenil se je k starcu in spet blodil v besedah: »Pa-ni-ka — vam pravim, abso-lut-na pa-ni-ka.«

Ko se je odmajal iz sobe, je legla nenadoma neprijetna tišina. Kdo ve zakaj, ali slednji šum je utihnil. Nekaj se je prav gotovo pripetilo.

»Vsega tega ne razumem,« se je oglasil Bal.

»To je pojoča mnogoličnost sveta,« mu je odvrnil stari mož, »kako bi jo razumeli! Že dolgo bivam tu, ali konca še ni. Pravijo, da je gospodar umrl. Kdo ve. Morda se je sam končal. Kdo ve. Vsi da živijo samo na up. Na up ta blesk in zvenk. Morda — kaj mi mar. Odhajajočim postrežem. Ne hodim v dvorano.« To je prav za prav res garderoba, se je zavedel Bal, ki se mu je že nekaj trenutkov dozdevalo, da se za umetnimi stenami pomikajo sumljivi oprezovalci. Ozrl se je proti nenavadno visokemu stropu. V svitu treh rdečih žarnic na dolgi prečnici je začel razločevati predmete, ki kar niso spadali semkaj. Navite zavese, ogromna platna, na katerih so bile naslikane vaške pokrajine, lesena drevesa, grmičevja, skale iz lepenke. V ozadju med stebriči in visokimi drogi v mreži vrvi in žic so begali prenašalci gledaliških kulis. Dva ognjegasca sta si šepetaje pripovedovala, eden od njiju si je snel čelado in jo zalučal za vrtno ograjo, izza katere je odskočil človek, bežen kot splašena senca. To je bil znak za obče vznemirjenje. Še preden se je kaj pripetilo, se je Bal potajil na zofo poleg skale iz lepenke in si tiščal ušesa, da ne bi slišal prihajajočega viharja. Na oder so se usuli begunci od vseh strani. Trgali so na stenah viseče obleke, podirali pregraje, zadevali drug ob drugega, večali gnečo in nered in se vsi spešili, kakor da iščejo nekega dozdevnega krivca, ali pa, kakor da beže pred nekom. Tudi so vpili drug nad drugim in se nazivali z najbolj sramotilnimi in nespodobnimi pridevki, pri čemer jih ni ovirala nikaka obzirnost, ki so jo podnevi zahtevale njihove uradne obleke.

Bala se je polastil velik strah. Neprestano je mislil samo na to, kako bi se skril pred preganjalci, ki niso poznali več nobenih meja. Posrečilo se mu je, da se je skrivaj in neslišno odel s prašno zaveso, ki je raztrgana ležala na velikih zabojih tik zofe. Zdaj je začul poleg sebe osoren glas nevidnega vojaškega dostojanstvenika, ki ni mogel več brzdati jeze. Poleg uniformiranega mogotca je stal mrk človek, ki je s steklenimi očmi strmел kot okamenel nekam daleč in samogibno ponavljal: »Pisatelj sem. Naj vam je prav ali ne.« Tedaj se je dostojanstvenik v uniformi obrnil od njega in zapovedal svojemu slugi: »Vi mu odgovorite. Jaz se nočem omadeževati.« Širokopleči zgovorni strežaj je stopil k pisatelju: »Moj gospod se čuti užaljenega, ker ste se drznili povedati mu svoje ime. Ali ne veste, da se ne smete siliti v ospredje, ker ste pisatelj. Morda je pisatelj res nekaj višjega, ali pri nas ne. Pri nas je lestvica poklicev drugače sestavljena. Načelniki in župani so najvišja stopnja spodnjega reda. Višji redi pa se pričenjajo pri prostovoljcih. Morda, niti izključeno ni, imajo kje na luni drugačno lestvico, poizkusite tam...«

Bal, ki so ga take besede navdale še z večjim strahom, si je mislil, kaj šele se utegne njemu zgoditi, ki niti pisatelj ni. Tedaj pa so se gruče že spet razmestile in izza kulis so se usuli ognjegasci in redarji, ki so prekričavali drug drugega. Kdorkoli je utegnil, je uporabil splošno zmedo in pobegnil.

»Mene iščejo!« se je Bal ves bled in drhteč zavedel in vrgel odejo raz sebe. Že je stal pred njim mlad človek, inženjer S., ki je razburjen mahal z rokami in vpil: »Semkaj se je skril, lopov, pustite me, sam bom obračunal ž njim.« Bal je jasnovidno zaslutil, da se mu bo zdaj zdaj zgodilo nekaj strašnega zaradi — nje, ki je niti videl ni.

»S kakšno pravico,« je kričal nad njim inženjer S., »s kakšno pravico se upaš, lopov, zasledovati njo? Kdo pa si? Kaj pa pomeniš v tem svetu? Vražja predrznost. Le nikar ne taji. Vse vemo. Izkoristiti hočeš to zmedo in vlomiti v njeno spalnico. Na cesto s teboj, v jarek, k pocestni golazni!«

»Čakal sem in trpel, in če je treba, bom čakal še tisoč let in trpel, bij me, do krvi mi izbičaj telo, hočem in moram odstreiti mavrično zagrinjalo mnogoličnosti sveta. Roko ji bom dal in pripravil ji bom mirno ležišče, ker je morda trudna do smrti. In potem jo popeljem proč s tega sveta in vse bo kakor en sam hlev in vsi bodo poslušni sveti besedi pastirja, ki bo prišel iz sončne dežele,« je Bal šepetal v predsmrtni grozi. Mračni človek pred njim je dvignil roko, v kateri je držal težko železno ploščo.

»Kje neki je zdaj starec iz garderobe,« se je Bal še vprašal, potem pa mu je grozovit pok uglasil sluh in pregrnili so ga črni valovi. Ali skozi dušečo temo je razločil pošastni beg predmetov: ogromne lestve so se majale, križale in padale s truščem na tla, do stropa segajoče črne omare so se zibale kot ob potresu in cvileče mačke so se podile po kotih. Prijel se je za prsi in začutil, da krvavi. V srcu ga je zapekla ščemeča bolečina in zavedel se je: ura je strta. Segel je z roko v žep: zares: ura je bila vsa razdrobljena. Po obleki so ležali raztreseni drobcu razbitega steklenega pokrovca, pa tudi kolesje je bilo razmetano vsevprek. Bala se je polastil besen gnev. Ta zločinski napad nanj iz zasede se mu je zazdel neodpušljiva oskrnitev najsvetejših človeških pravic. Med bolečinami v srcu in med razbito uro je bila neka nedoumljiva vez. Ta ura je bila edini spomin še na njegovo davno prošlost. Ne samo na njegovo osebno preteklost, tudi spomin na dobe njegovih očetov, ki se ne povrnejo nikoli več. Vse doslej mu je kazala ura pravi čas, vse od onega trenutka, ko mu jo je izročil v dar njegov oče. Skozi okno je sijal maj na vrt ob potočku. Na verandi je dremal rjavi Kodrun s šapo na odprtem starem letniku časopisa »Alte und neue Welt«. Prav tisti hip je zanihal kazalec na uri in je začel živeti čas. Kosila in večerje so prirejali bogato in z močnim poudarkom. Nedelje in prazniki so šli mimo dostojanstveni in z bogato vsebino: izleti v okolico, kjer so oblegali gostilne imoviti meščani... ob vinu in pečenkah so se brezskrbni spominjali dogodkov na daljnem vzhodu. Gorje, če bi nekega jutra ne potrkal pek s košom belega kruha. Bal je hodil od mize do mize in kazal svojo uro. In vsi so ga zavidali in vsi so ga imeli radi, ker mu je bilo komaj šest let in ker je imel starše in lep dom in novo srebrno uro. In od tedaj sta se venomer pomikala kazalca in človek je živel v času in prostoru. Nekoč se ne bi nihče upal ustaviti časa. Srce je prenehalo utripati — kdo je dal pravico ustaviti življenje?

»Živim? Še živim?« je tipal ranjenec po temi, ki ni dala odgovora. Zunaj nekje, po vežah in stopniščih so odmevali koraki in čulo se je drsanje težkih zabojev. Bal se je dramil iz omotice in ogledoval sebe in svojo okolico. Še vedno je ležal na zofi, ali ko je s pogledom objel ves prostor, ga je obšla tesnoba. Po kakem naključju vendar je bil zamenjal oder s spalnico? Res, da je bila ta soba v takem neredu, da bi jo težko priličil odlični spalnici, kar je nekoč bila. Kdaj je služila svojemu namenu — kdo bi vedel. Morda

pred eno uro, morda pred leti — kazalca sta strta, časa ne meri nihče več. Po vseh kotih so ležali odprti kovčegi, nekateri do vrha napolnjeni s perilom. Na sredi je stalo bogato zrcalo, od vrha do tal počeno in prevezano z vrvicami. Steklениčke opojnih dišav so ležale razmetane okrog črne vaze z dalijami.

Skoz okno, zavešeno z visoko žolto tančico, je pihal daljni predjutrni hlad. Zvezde na nebu so ugašale. Bal si je pomel oči, kakor da bi hotel odgnati puste, zmedene sanje, čeprav je vedel, da ni mogoče ničesar odgnati in da ni nikjer sanj. Vstal je in stopil k cvetlični mizici, na kateri je svetila drobna modra žarnica na kup razglednic. Vse so bile naslovljene na Marto Silberstein. Oklevajoče je ogledoval predmete in še zdaj — čeprav je nagonsko vedel, da je moral priti prav semkaj — se je bal, da ga ne bi kdo zalotil kot vlomilca. Zdaj se je spomnil — kot da so pretekla že desetletja — vseh dogodkov, ki so se sprožili na njegovi poti s ceste do tu. Kakor bi jih veter odpihnil — nikjer ni bilo več vseh tistih veselih in bogatih gostov, oholih veseljakov, brezobzirnih izbrancev, ki so ga venomer odganjali. Čemu je vendar hrepenel po tem blišču, ki se je razpršil kot milni mehurček. Še se mora nekaj zgoditi. Na koncu vsega ni praznote. Za ugaslim bliščem se je strnilo preminevanje marsikaterih z vonjem rož prepojenih večerov, prtajene pesmi nosečih noči, ki so se dopolnile samo v spominih. Pa tudi spomini so se razmeglili v tem predjutrnem hladu, ki veje od ugašajočih zvezda.

Bal se je že okrenil k odhodu, ko so se v tem hipu naglo odprla vrata in v sobo je stopilo mlado dekle, v sivem sportnem plašču, z modro čepico, izpod katere so uhajali prameni zlatih las — senčen dih mimo sinjih oči, ki so zrle rezko odločno s tako močnim poudarkom brezosebnosti in brezčutnosti, da bi jih zasovražil, če bi mlade bele roke, ki so se morda šele komaj odvadile igračam in pestovanju čečic, ne trepetale tako pomoči proseč. Kakor da se oba že davno poznata, ali pa, kakor da sta se bila domenila, da se sestaneta prav ob tej minuti, se nista prav nič začudila drug drugemu, čeprav ni mogel Bal zatajiti hipne misli iz razočaranja: to je tedaj ona, zaradi katere se je rodilo toliko sovraštev in zmed, — ona: to ubogo dekletce, podobno petošolki, ki so jo naglo prebudili iz najlepših sanj, da se odpravi v šolo.

»Hitro, hitro,« je spregovorila suho in mrzlo, »ne smeva se muditi. Pusti vse kovčege, kakor so. S seboj imam samo troje pisem. Vse drugo naj ostane tu. Nikoli več nočem slišati o njih...«

»O kom?«

»Ne sprašuj. Moj Bog, tudi ti boš že začel spraševati?« Ozirala se je po sobi, kakor da išče nečesa, pa se ni mogla domisliti.

»In te rože?« je vprašal Bal in jih že prijel, da jih ji izroči.

»Vrzi jih ob tla. Tudi vazo razbij. Take rože. Z denarjem so jih kupili. Sto in sto takih šopkov... vse sama laž. Slišiš, spusti rože.«

Potem se je okrenila k njemu in ga skrbeče pogledala: »Ali so te zelo ovirali? Ali so te tudi žalili?«

»Ah, kaj. Saj se jim ni posrečilo. Samo, da sva se našla.«

»Saj sem vedela, ti dobri moj prijatelj...«

Na tleh je zagledala možička iz pisanih krp. Vsa otroška se je sklonila in ga božajoče pobrala.

»Tudi njega vzamem s seboj. Ti ne veš, kako ga imam rada. Kadar smo se peljali v našem avtu sèm, sem ga imela vedno s seboj in nikoli se nam ni pripetila nesreča. Zdaj nam tudi on ni več mogel pomagati...«

»Kaj bi naj pomagal?« se je Bal trpko nasmehnil. »Znova bo treba pričeti...«

»Saj vem, saj vem,« se je preHITEVALA, »znova, znova, znova, ali o tem bova govorila pozneje. Ali naj tudi možička prepustim njim?... Pa dobro, konec s preteklostjo. Ah, česa sem se spomnila? Ali ni jutri sredo? Seveda. Vidiš, jutri je moj rojstni dan. Bog ve, kako ga bom preživela. Pa saj bova skupaj, kajne? O, ti moj dobri prijatelj...« Tesno ga je prijela za roko in se naslonila nanj.

Zunaj so se začuli koraki.

»Hitiva,« se je zdrznila, »naš stari sluga. Ne bi rada, da bi me še kdaj videl. Od same ganjenosti naju bi predolgo zadrževal. Ta človek bi ohranil svojo zvestobo še mrliču.«

Hitela sta po ozkih, vegastih stopnicah, kakršne vidiš samo še v starih hišah. Balu se je zdelo, da sanja. Zdaj pa zdaj se je moral skloniti, da se ne bi zadel ob poševen strop, ki se je čedalje bolj nižal. Prav globoko nekje se je belila odprtina, pa tako ozka, da bi ne bilo mogoče niti splaziti se skozi njo. Potem sta se spet spešila po dolgih, temnih vežah, sumljivo tihih kot izumrlih.

Globoko sta se oddahnila, ko sta stopila na svež zrak. Zapuščena ulica. Nekje bije cerkvena ura štiri.

Bal se je ozrl v svojo sopotnico. Prav nič na njej ni več razodevalo, da je bila še pred nekaj urami bleščeča slavljenka, v valih godbe in plesa, ponosna in igrava, brezskrbna in neuklonljiva mala oblastnica.

»Dom je za menoj. Nikogar ni več...«

»Pa tvoja mati, tvoj oče...«

»Kdo mi je oče, kdo mi je mati? Kaj vem. Nešteto gospa je bilo okrog mene, nešteto gospodov je skrbelo zame, pa ni bilo med njimi nikogar, ki bi mu rekla mati, oče. Ali to noč... to noč sem zvedela mnogo: vse se je razsulo. Ali veš, da nisem nič, prav nič, da nimam prav ničesar... ali mi verjameš? Morda sploh ni bilo ničesar mojega in so me samo slepili. Vozili so me okrog kakor reklamno privlačnost. Niso mi dali minute, da bi dozorela v meni vsajena misel, da bi se vsaj eno čuvstvo razcvetelo. Trgali so se zame, nisem vedela čemu. Ali pa sem res samo mavrična podoba. Za božjo voljo, saj vendar živim. Zavedla sem se sebe. V tej noči so me hoteli osvojiti. Ali veš, da sem ušla iz objemov zblaznelega starca...?«

S krikom se je oklenila Bala, kakor da se hoče rešiti nevidnega zasledovalca.

V čakalnici, kjer je podremavalo troje potnikov, se je Bal spomnil, da ima denarja komaj za nekaj postaj vožnje.

»Odpeljiva se, dragi, daleč, daleč čez mejo, čez morje, na samotni otok sredi oceana.«

»Kako neki. Sanjaš?« se je Bal začudil, »saj nimam denarja...«

Njegova spremljevalka je ob teh besedah kakor okamenela.

»Tedaj ne moreva odtod?«

»Že, pa ne daleč. Na kmetih te morda sprejmejo dobri ljudje. Obiskoval te bom.«

Oči so se ji zasolzile v jezi nemoči in brezupnega upora. Ni se mogla premagati: »Umrta bom, umrta bom,« je viknila obupno.

Ali zdaj je ni več utegnil miriti: nočni brzovlak. Brez volje je hitela ž njim. Komaj sta vstopila, že se je vlak začel pomikati.

Oddelek je bil tako poln, da sta komaj še našla prostora. Stisnila sta se na sredo. Nekateri so spali, drugi se razgovarjali hrupno in robato. Težak zrak, pomešan z dimom cigaret in s sparjenim izdihavanjem teles, se je dušeče ulegal in gostil omotico. Boječe se je ozirala ubežnica po teh ljudeh, kakor jih takih še ni videla doslej. Bal ji je govoril o ubežnikih, ki morajo stopati iz kroga v krog, da bi našli svoj dom.

»In nikoli več se ne povrnejo?« ga je vprašala strmeče kakor otrok, ki posluša bajko o zmaju.

»Kam?«

»Seveda.« In da bi pregnala trenutno plahost, je začela pripovedovati, koliko strahu je pretrpela v svojem dozdevnem domu, kjer se ji je razpletalo življenje blodno in zmedeno kakor na pustnem plesu, kjer ni niti enkrat govoril ž njo kak prijatelj. Bežno se je spomnila neznanega dijaka, ki jo je poučeval nekaj tednov, pa so ga odslovili, ker ji je preveč govoril o svetu, iz katerega je bil izšel: o rudarjih pod zemljo, o golih dvoriščih, kjer se bedni otroci igrajo prezirani kot kaznjenci, o kaznjencih, ki so jih uklenili med štiri stene, ker so hoteli prinesti človeštvu blagovest. On pa ji je govoril o novih stvareh sveta: o razkošju odmora med delom, o snovanju gozdov, o dihanju njiv in o časih, ko se bo vse izvršilo, kar je bilo napovedanega v skrivnostnih bajkah narodov.

»To noč pa sem sklenila, da ubežim. Poznaš pravljico o Belijalu? Vse luči ugasnejo, kjer se pojavi, drevesa in cvetlice usahnejo, ljudje ohromijo. In jaz sem imela okrog sebe same Belijale. To noč so se pri nas zgodile čudne reči: prišli so gospodje in zapečatili vse sobe. Pregledali so blagajne in jih popisali. Zdi se mi celo, da je nekdo od mojih umrl, morda nasilne smrti. Vse so mi prikrili. Ko pa sem zagledala tebe, sem vedela, da je to znamenje. Tak si kot tisti dijak, ki mu niso več dovolili k meni. Vodi me v svet, kamorkoli. Uči me, kako in kaj, bodi mi brat po srcu.«

»O joj,« je šepnila in pokazala v zadnji konec oddelka, »kakor Belijal!« Tam je stal v slabotnem svitu luči pod stropom ogromen mož. Na tolstem vratu je tičala težka plešasta glava. Dvojica drobnih oči, ki so se kar gubile v preširokem obrazu, je sumljivo merila v ubežnika.

Bal se je zganil. Domišljija mu je predstavila v bežnem letu rokoborca, trgovca z dekleti, agenta. Nagonski strah išočega človeka, ki je bil povsod žaljen in preziran, pred samozavestjo imovitih.

»Belijal!« je vzkliknilo dekle, da so nekateri v bližini za hip dvignili glave.

Belijal se je preril skozi gnečo. Nekje je zajokal otrok v materinem naročju, mlad delavec je zaklel, v vagon so se utrnile iskre od lokomotive.

Belijal je z mrkim pogledom namignil starki, naj se umakne in sédel Balu nasproti.

»Ali sem uganil?« je predrzno izzivajoče ogovoril prebežnika, »kaj če bi se midva nekoliko pobliže ogledala? Nič mi ni prikrito!«

»Ne bojim se. Prosim.«

»Ali priznavaš?«

»Storil sem, kakor je ukazovalo srce. Na slepo sem šel. Srce nima načrtov. Naklepi in načrti pa so iz hudiča. Človek se bo vendar usmilil človeka in ga skušal rešiti.«

»Če bodo taki reševali, nas bo kmalu vseh skupaj konec. Za to imamo oblast. Pa saj nisi niti reševati skušal. Hinavski si. Kri ti je zagorela, pa se nisi spomnil, da si suhec. Kri sme zagoreti samo tolstim. Tak tako in zdaj bi jo rad odvedel kar čez morje. Lepó, lepó.«

»Ne vem za smer, ne za zadnjo postajo...«

»In kljub temu si se drznil...«

»Kakor je prosila. Otrok je. Zjokal bi se nad nesrečnico.«

»Otrok je, praviš. Rekel si. Ali veš, kaj te čaka, če zapišemo, da si ugrabil otroka?«

»V srce je videla in me je izbrala. Saj je čakala. Noč in dan je klicala, pa ni bilo nikogar. Samo plesali so okrog nje. A kdo si vendar, ki se upaš spraševati?«

Neznanec se je zagonetno smehljal in ni dal odgovora.

Belijal! je prešinilo Bala, Belijal — kdo je to. Ozrl se je k spremljevalki, ki je pa že ni bilo več kraj njega. Zagledal pa jo je, kako je stala pri oknu. Tudi drugi potniki so se začeli ozirati proti oknu, odkoder se je svitalo. In tedaj se je nenadoma zgodilo nekaj kakor čudež.

Neznanka je tlesknila z rokami in jih na široko razprostrla. Krik začudenja in radosti se ji je izvil, da so se vsi zdrznili.

»Glejte, glejte: sonce!«

Vsakdo je hitel k oknu. Drug drugega so odrivali, se stiskali in trgali za prostor. Belijal in Bal sta stala med zadnjimi in kakor da sta tudi onadva pozabila na načeto skrivnost, sta obnemela v gledanju: na obzorju sredi brezkončne ravnine je rastla iz zemlje ogromna sončna obla. Rdečkast sij je šelestel od obzorja. Svetla tišina se je pobrezmejila. Obstal je čas, utonila je misel. V žareči krogli, ki je daleč okrog meglila vid, sta se stikala zemlja in nebes. Prebujenje je šlo od bilke do bilke. Ptiči so ščebetali, gore so se razmikale in topile kot grmade medu. Preko neba so drhte prosojno rožnate halje, razpete, da zajamejo lijoče svetlobne valove.

V kvader luči, tako da so imeli za ozadje sončno oblo, se je pripodila čreda konj. Črno so se odražala skakajoča telesa. Ko so se te živali v vitkih in prožnih krivuljah zvijale in se spenjale, so vzbudile v domišljiji podobe nekih bajeslovnih živali, ki plavajo v ognjenem morju. Vse je bilo plavanje; vse neskončno rahlo utripanje veseljstva. Brez namena. Božanska igra teles, zraka in luči.

Sonce, sonce, sonce!

V ta svetli, sveti dan bova šla, izgnanec in izgnanka, iskat kruha in doma. Dom bo svetišče in kruh bo posvetilo, s katerim bova šele vredna življenja.

V ta svetli, sveti dan bova šla iskat polja za novo letino. Rod, ki bo iz naju, ne bo iz noči. Sonce mu bo pelo ob spočetju in pri rojstvu.

V ta svetli, sveti dan se bova šla poklonit Njemu, ki razpršuje temo, v katero se skriva Belijal. Belijal je legijon, On pa je samo eden. Legijon je mnogolik in razkošen, črne in mavrične zavese so njegova obleka, bleščeče luči in šumenja in vrvenja so njegov glas, mejniki, pregraje in zapovedi njegova moč. On pa je najčistejša belina, oblike preminevajo pred njim v topeči se svetlobi, mejniki, pregraje in zapovedi so kakor sekunda, ki se je utrnila v nepovrat. Ne pozna ne časa, ne prostora. Vseširen kakor prostorje pozabljenja sprejema tiste, ki so pozabili na svoje ime.

V ta svetli, sveti dan pojdeva dva in bova eno v prerojenju.

Tedaj pa je temni velikan dvignil roko. Vlak se je približal postaji. Bal je poln črnih slutenj pogledal Belijalu v obraz.

»V imenu zakona, vdajte se!«

Belijal — detektiv.

Predsmrtna groza je stisnila Balu srce. Temno se mu je storilo pred očmi. Dekle je kriknilo in iskalo Balove roke. Osupli potniki so iztegovali vratove za izstopajočo trojico. Belijal je stopil k načelniku postaje, ki mu je odkazal prazno čakalnico. Belijal je tjakaj odvedel oba ujetnika, sam pa je stopil k telefonu in prijavil zadevo svojemu ravnatelju.

In potem so brez besed čakali nasprotnega vlaka.

STIL V ZGODOVINI GLASBE

STANKO VURNIK

(Nadaljevanje)

Estetika takšnega časa — teoretiziranje, intelektualizem postaneta moda — ima z gornjim povsem skladne zahteve do umotvora. Sledimo jo pri Demokritu, Polikletu (1. pol. IV. stol.), Protagori (485—410) itd. Demokrit že govori o čistem čutnem ugodju človeka ob lepem umotvoru, trdi, da so se ljudje umetnosti naučili pri živalih (prim. Darwin) in da je zlasti glasbo rodilo »izobilje« in tako začenja umetnost smatrati za goli luksus. Zlasti v glasbi se je energično zoperstavil stari etični teoriji, podobno kakor so moderni naturalisti v frazi *l'art pour l'art* pobijali v umetnosti vsako »izvenestetsko duševnostno zrno«, stremeč po zgolj čutni umetnosti. Demokrit je prvi estetik, ki ne pripada več krogu starih filozofov, ki so lepoto vedno tolmačili s kozmičnega in idealističnega stališča. V bistvu mu je podoben Poliklet, ki je kot umetnik začel teoretizirati, hoteč intelektualno fiksirati zunanje, formalne zakone lepega. V svojem Kanonu razpravlja o edino pravih proporcijah lepote. Z Demokritom in Epiharmom vred je on prvi nasprotnik teorije, da je nekaj lepo zaradi vložene dobre ideje, teorije, ki jo je arhaika dosledno gojila, ki pa se je skozi

stoletja počasi razblinjala. Poslej velja za lepo zgolj čutno prijetno in lepota dobi svojo avtonomijo, se totalno odtrga od religije, filozofije, etike, astronomije itd. Sofisti so nadalje v skladu s svojimi ostalimi nazori o svetu in nadsvetu tudi lepoto psihologistično tolmačili: lepo je, kar izzove ugodje, grdo, kar izzove neugodje in ker je pri enem isti predmet lahko lep, dočim je drugemu grd, ni objektivne lepote in je umetnost le prevara, prevarno posnemanje narave, ne estetska iluzija. Umetnost je umetnost, kolikor čutno zabava posameznika in kolikor kaže individualno noto umetnika, ki je čuvstveno originalen. Obenem se od Aristipa (IV. stol.) do Epikurja vleče teorija, da je umetnost golo ugodje nad barvami, toni, formami, nad posnemanjem narave, da se da zgolj zunanje, tehnično razumeti in v šoli naučiti, odločilna da je za originalnost samo originalna umetniška osebnost in za originalnost nje učinka v glavnem gre. Tako umetnost ni več dekla božanske ideje, umetnik ne svečenik, nego producent čutno zabavnega ugodja za maso, ki stremi po individualni originalnosti in ki poudarja plemensko in osebnostno noto.

Kmalu po sredi petega stoletja se začno čutiti v Grčiji prvi sunki umetnostne revolucije modernih, ki začno rušiti vse staro in postavljati novo, živahno pozdravljeni od somišljenikov, besno osovraženi od konservativcev in filozofov. Vehemenca tega boja prav podrobno spominja na boje v XIX. in XX. stoletju. Pindar, Simonides, Ajshil in Sofokles so starokopitneži, nov rod se pojavi v osebnostih kakor Euripides, Frinis, Melanippides, Kinesias, Filoksenos, Timotheos, Telestes itd.

Zadnji veliki traged, Euripides (484—406), že pripada modernim. Kot človek je bil pravo nasprotje Ajshilu in Sofoklu, nedružaben, tuhtar, razklan v sebi, skoro brezverec, sofist, nezadovoljen, v življenju nepriznan — prav tipičen duh svojega časa. Prvič je tekmoval l. 455, njegovih tragedij je znanih osemnajst. Človeško dušo je postavil v centrum tragedije, notranje doživetje individua, boj s seboj in svojimi željami, usodo (Prometeia, Oresteia itd.), odkrival je velike strasti in zanimive psihološke fenomene, zlasti se je potopil v žensko dušo in nje čuvstveno mehkobo, vdanost, zmožnost herojskega trpljenja (Medea, Hekabe, Kreusa, Fajdra, Antiope, Hipsipile, Andromeda, Elektra, Helena, obe Ifigeniji itd.). Religioznemu in etičnemu motivu, ki sta obvladovala staro tragedijo, se v njegovem delu zoperstavi subjektivno, osebno doživetje individua, umetnost ni več beseda božja, nego izraz osebne bolečine ali radosti človeka, miselno refleksijo nadomešča vzbujanje in prijetno razburjanje človekove čuvstvenosti.

Euripides je bistveno izpremenil obliko tragedije. V vsakem delu bolj potiska zbor v ozadje, odpravlja zbor satirov in tragov, ki so prej vezali tragedijo s kultnim obredom, poudarek je pri njem na dialogu. Ta moderni dialog je osnovan na načelu sofistične dialektike, ki se v dialogu bori z nasprotnimi nazori (agoon logoon), širi sofistično prosvitljenstvo in materializem jonske filozofije. Gre za strastno, romantično liriko, katere nosilec je igralec. Ta začne že v Alkestidi (438) peti, dobiva samostojne soloarije, opremljene z vsemi blestečimi sredstvi moderne. Med ta štejemo tačas večji ambitus, večje skoke v melodiji, bogate modulacije iz ene harmonije v drugo, med harmonije

tragedije se vselita tudi čutna lidijščina in jonščina, v tragedijo se vselita pri Euripidu tudi kromatika in enarmonika. Antična enarmonika nima z modernim pojmom enharmonike nič opraviti. Loči se od kromatike po tem, da šteje njen razmak v tetrahordu veliko terco, zgoščeni del pa le pol tona, razdeljena v dva četrttona. Struni mese in hipate na liri ostaneta nepremakljivi kakor pri kromatiki, srednja tona pa se preuglasita. Za naša zapadna ušesa ni med obema tema dvema spoloma bistvene razlike, razen da je enarmonika kromatični princip še bolj izumetničila in da je še bolj kakor kromatika ostala navezana na majhno število elite pevcev in poslušavcev. Iz prvega stasima Euripidovega Oresta imamo ohranjen iz avgustejskega časa majhen fragment, ki se začinja:

Fragment nam ne pove baš mnogo o Evripidovi glasbi. Iz sporočil in sklepanj po tekstih smatramo, da je Evripid v kompoziciji porušil vsak strožji, idealni red in simetrijo in rabil povsem proste forme »novega ditiramba«. Pri njem gre močno za naturalistični princip kompozicije v samohotnem redu občutij in form, kajti dočim so v arhaični in klasični dobi nakazovali le v grobem splošno občutje, gre njemu in njegovi sodobni okolici bolj za izraz v detajlu, za zaporeden, rapsodičen ali variacijski tok občutij in presenečenj. Tudi med dramami trilogije pri njem ni tesnejših notranjih vezi, kakor še pri Ajshilu in deloma Sofoklu, posamezne soloarije pa so celo izvajali na koncertih kot skladbe zase. S tem je bila skrhana notranja vez med glasbenimi elementi celote, porušena vsaka idealna zakonitost forme. Kakor moderni impresionisti, so tudi glasbeniki iz časa sofizma živeli samohotnemu toku doživetja trenutka in so uživali ravno v tej svoji svobodi, v tem, da niso priznavali nobenih prekoncipiranih norm kompozicije.

Kmalu po sredi stoletja nastopi v glasbenem življenju s svojimi reformami revolucionarni novotar Frinis, Lezbijčan iz Mitilen, poleg svojega učenca Timoteja iz Mileta (447—357) in Euripida glavni pokretaš helenistične moderne. Razširil je tonski obseg, osmim pitagorejskim strunam je dodal deveto in napravil na liri igro možno v dveh harmonijah. Bodisi, da je dodal dorskemu nizu e — e' ali spredaj struno d ali zadaj struno f in tako omogočil poleg dorščine še frigijščino oziroma hipolidijščino (nekateri so imenovali hipolidijski način jonski), bodisi da je med normalno dorsko mese in paramese vstavil še ton b in tako omogočil igro ali v ločenih, ali v zvezanih tetrahordih — vsekakor je zvišal tonska sredstva in harmonske možnosti. Aristofan v Oblakih zmerja njegove trilčke, vratolomne melodične skoke in krivulje. Uvedel je tudi hitrejši tempo in mnogo rabil kromatiko. Konservativci so mu očitali, ko je zmagal z moderno glasbo pri panatenejah v Ateni, da je »z razcepljenjem« (kromatika) »staro pesem čisto skvaril«, komed Ferekrates pa se norčuje iz njega v svojem Hironu, da je iz glasbe napravil pravi vetrni vrtinec (bržkone je s tem mislil na neprestane metabole, modulacije iz ene harmonije v drugo

ter hitre ritmične menjave) in da je »imel v petih strunah celih dvanajst harmonij«. Komponiral je ali v formi »novega ditiramba« (neke vrste zborska kantata z virtuoznimi soli) ali pa »mlajšega noma«, ki nima z arhaičnim, strogo prekonceptivno vezanim nobenega opravka, ker pomeni niz več kontrastirajočih, prostih stavkov. Obe novi formi sta prosti vsakega idealnega reda in dasta samovolji individua čim najširšega razmaha — baš nasprotno kakor utrjene stare forme, zoper katere so novotarji nastopili.

Frinisov učenec Timotheos je zložil celih osemnajst knjig nomov za kitaro in okrog tisoč proojmijev za avlos, osemtisoč proojmijev za epe, veliko množico ditirambov in obdelav starih nomov. Takšna plodovitost skladatelja je vedno znak, da je človek v skladatelju vložil v skladbe malo globoko miselnega in globlje doživljenega, pa veliko površnih občutij. Pri vsakem zgolj čutno mislečem skladatelju vidimo kaj podobnega. No, Timotheos velja za vrhunec te romantično-impresionistične struje in je bil velik reformator. Že nazunaj je zanimivo, kakšen socialni položaj so uživali polbogovi njegove vrste. Bili so bogati, dali so se sijajno plačevati, nastopali so v razkošnih oblekah in v spremstvu slug. K Timoteju so leteli ljudje (po sodobnem viru), koder se je pokazal, »kakor tiči k sovi«.

V njegovih in njegovih sodobnikov-poetov tekstih je konec bogate idejnosti, miselne refleksije, ki je vladala v klasiki, konec pregnance in koncizne dognanosti. Tudi tekst je postal le neko dražilo za uho. Šlo je često za notranje prazen, a zunanje blesteč besedni pomp, besedno igro in prijetno duhovičenje, snovno je šlo za erotiko in bakhično eksaltacijo ali za bobneče prigodnice in osebnoobčutenjske izlive. Religiozna snov je bila malone izključena. Glasbeni formi novega ditiramba in noma — njiju formalne razlike ne poznamo — sta stremeli po čim jačjem čutnem efektu v poldramatičnem zmislu. Timotheos je tonski obseg še bolj razširil kakor Frinis, dodal je liri še deseto in enajsto struno in tako (po Suidasu) »napravil muziko bolj prijetno«. Bržkone je ustvaril ti dve formi:

h c d e f g a b c d in h c d e f g a h c d e

od katerih je prva, desettonska, sestavljena iz treh zvezanih, druga pa iz dveh zvezanih in enega ločenega tetrahorda. Na takšni liri je bila vsekakor možna velika izbera harmonij, da jih je pevec lahko poljubno menjal tudi v istem glasbenem kosu. O njem, kakor tudi o sodobnikih Filoksenu in Telestu priča, da so rabili tudi v isti pesmi dorščino, frigijščino in lidijščino, mešali diatoniko, enarmoniko in kromatiko ravno tako kakor metra in ritme. Zelo česte modulacije so bile v modi, tako da zmerja Ferekrates v Hironu, da je zadal Timotheos glasbi smrtni udarec, ko je napravil petje »kakor mrgolenje mravelj« in »raztopil glasbo v dvanajst tonov«. Na drugi strani pa hvali komediograf Antifanes Timoteja zaradi bogate menjave pestre krome, zaradi moči njegovih pesmi in pravi, da je bil kakor bog med smrtniki, ki da je resnično razumel glasbo. Celo Aristotel je hvalil njegove zборе radi »bogate melopoije«. Timotheos je resnično prišel v razvoju do pravcatega instrumentalnega programa naturalizma: v svojem Nautilu nam slika nevihto na morju. Med instrumenti mu

lira in avlos niti nista več zadostovala, poslužil se je azijskih instrumentov z večjim in finejše diferenciranim tonskim materialom.

O ostalih pristaših te struje, n. pr. o Kreksu, vemo, da je tudi pomnožil strune na liri in da je v ditirambu mešal soloarije in recitacijo z zbori, Telestes da je bil reformator skladanja za avlos, Filoksen je hodil po Timotejevih potih, Kinesias je po Ferekratu »vnesel neharmonično slamo v strofe, skvaril glasbo in postavil ditiramb na glavo«, po Aristofanu (Ptiči) pa da je skladal »od vetra in snežnega meteža bičane melodije, viseče v oblakih, okrasil ditirambe z eteričnim bliščem, temno modrino, temo in plahutanjem kril« itd. Ta individualistična in čutna glasba je čedalje bolj opuščala tekst — saj ji ni šlo za njega idejni zmisel — in se bližala čistoglasbenemu in čistoinstrumentalnemu polu, se oddaljevala od duševnosti in se bližala cenenemu ušesnemu zabavanju in tehničnim presenetljivostim. Visoka intonacija je veljala v IV. in III. stoletju za bravuro in nekemu pevcu so v II. stoletju celo vklesali na spomenik hvalo, da je trikrat kot pevec na tekmi zmagal — ne da bi mu bilo počilo grlo. Na dvorih makedonskih vladarjev so se izza Aleksandra uprizarjale simfonije stoterih instrumentov, med katerimi so bila zlasti zastopana pihala. Kmalu je zmanjkalo snovi in form, ljudje so se vseh senzacij naveličali in skladateljske moči so v stremljenju po čutni originaliteti ohromele. Kakor vsaka doba, v kateri zamro sile za stvaritev novih form, je tudi ta doba posegla nazaj v zgodovino in naenkrat je bil zopet v modi Olimpov in Terpandrov nomos, seve po svoje nakičen, hvaliti so začeli stari Olimpov »enarmonion«, stare ritme itd.

Kako so grški filozofi stare šole gledali na vse to, nam je priča Platon, filozof reakcije v idealističnem zmislu. On, kakor deloma Aristotel, sta v času Timoteja, Filoksena, Lizipa, Skopa, Praksitela — stala povsem izven kroga svojega časa, ki ga je tedanja umetnost s svojo čutnostjo zrcalila. Modrec, ki je zastopal svetovnonazorno teleološko svrho vsega čutnega sveta in ustvaril etičen pojem božanstva, je v Državi in Zakonih še vedno zahteval, naj glasba kakor vse ostale umetnosti rabijo edino državi in etičnoreligiozni vzgoji. Glasba po njegovem ne sme zazibavati duš v prijetna občutja, nego mora v ljudeh vzbujati ljubezen do dobrega in sovraštvo do slabega, po njej lahko postanemo slabi ali dobri, ker ima ogromen neposredni vpliv na dušo. Sintonične in miksolidijske harmonije so mu žalobno-mehkužne (*θρηνηώδεις*), torej uspavajoče in še za ženske premalo dobre. Lidijščina in jonščina sta mehko-razkošni in sposobni za slavnostne obede — poštena država bo trpela le dvoje harmonij: táko, ki hrabri k velikim delom, dviga, osrečuje, verski poučno deluje, in táko, ki navaja k miru pri delu. Novotarstva se je treba po Platonu varovati, zakaj, kakor je že Damon ugotovil, vsaka novost v glasbi spravi lahko vso državo v nevarnost. Glede ritma je treba dobro premisliti, kakšen povzroča neprostost, prevzetnost ali celo besnost. Zakonodajec mora skrbeti za to, da se tako v ritmu kakor v harmonijah zrcali duša zmernih, hrabrih in pravičnih mož in da dobe moški vzvišeno in hrabrečo glasbo, ženske pa milo in dostojno. Država mora prepovedati instrumente z mnogimi strunami. Čista instrumentalna glasba je zanič, ker pri njej ne veš zakaj gre. Takšna glasba ni umetnost nego nekaj

cirkuškega (*ἀμυνσία καὶ θάναματουργία*), stremi samo po prijetnosti (*ἡδονή*) in ne posnema dobrega. Druhal vsega tega ne razume, zato pa je treba otroke vzgajati pametno, da si bosta njih gimnastična in glasbena vzgoja v lepem ravnovesju. V Lahesu pravi Platon, da resnično muzikaličen ni tisti, ki zna harmonije in igra instrumente, nego oni, ki svoje življenje in dejanja enotno etično uglasijo, to je, v dorski, ne pa v jonski, frigijski ali lidijski harmoniji. Tako Platon, učenec Sokratov (pozna se mu Sokratova teorija o potrebnosti in smotrnosti v umetnosti), ljubitelj Pitagore (na katerega etično teorijo je prilagodil svojo), veliki idealist, o umetnosti. V teh mislih se zrcalita i obsodba tedanje umetnosti i potrditev arhaično-klasičnega nazora o »estetsko-etičnem«.

Aristoteles, njegov učenec, ima mnogo njegovih misli, vendar je kot otrok druge polovice IV. stoletja mnogo dlje v čutnih koncesijah kakor Platon. Glasba mu ni samo izključno etično vzgojna zadeva (*παιδεία*), nego ji prizna tudi vrednost nečesa, kar lahko služi duhoviti — zabavi (*διαγωγή*), ali celo razveseljujoči igri (*παιδία*), vendar zahteva zadnji dve le za pametne može, ne za otroke. Pri diagoge se pridruži čutni hedone še etični učinek, zveza obeh je osrečujoča za življenje (*τὸ εὐδαιμονεῖν*). Zgolj zabavi služi samo tista izumetničena in razkošna glasba, kakršno podajajo virtuozii na koncertih. Neizobraženi poslušalci se radujejo samo ob rokodelskih efekti virtuofov (*ἀγωνίσται, τηχνίται*), ki stojijo v isti vrsti z rokodelci in težaki (*βάρανσοι καὶ θῆτες*). Višja od čutne je katartična komponenta glasbe, oni njen učinek, ki razbremenjuje in očiščuje duše: žalosten človek se ob žalobni glasbi utolaži. Najvišji poklic glasbe je učinkovati na arete in etos, nato sledi glasba, ki govori srcu in končno ona, ki je nastala zgolj zaradi ušesne prijetnosti. Skladbe so ali praktične, če hrabre k dejanjem, ali entuziastične, če bude navdušenje, ali pa etične. Glede etosa harmonij pravi Aristoteles, da je miksolidijsčina pripravna za ganljive tožbe in da so nižje uglašene skale mehke. Frigijsčina mu je enthousiastikos, sreda med njo in miksolidijsčino pa je umerjena (*μέσος τε καὶ καθηστέκων*) dorsčina. Podobno je z etosom ritmov. Za mladino je dobra blesteča, briljantna, a solidna lidijsčina, vzgojna harmonija pa je le dorsčina.

Aristotel je neprimerno bolj znanstven kakor Platon, je utemeljitelj prve eksaktne glasbene estetike, je pa pristaš umerjenega realizma, ki hoče biti pravičen in objektivni obema komponentama.

Kmalu po prvem razmahu helenistične glasbene revolucije zavlada v sporočilih o nadaljnji usodi glasbe v Grčiji neka tišina. Nobeno imenitnejše skladateljsko ime se ne pojavi več, v odlomkih čujemo o instrumentalnih monstrekoncertih, o prenosu grške glasbe med vojaški rimski narod, ki glasbe ni več gojil. Bodisi da je nastopilo pomanjkanje večjih skladateljskih osebnosti, bodisi da je tvorna moč antičnega Grka zares opešala — značilno je, da se je v času, ko je umetnost tako opešala, dvignila teorija do najvišjega razmaha. Glasbena znanost datira pri Grkih nekako od Pitagore sem. Njegovi učenci, kakor Filolaos, Hipasos in zlasti Arhitas so izpopolnjevali njegovo teorijo in zlasti zadnji slovi za prvega teoretika, ki je povsem pravilno definirai ton kot tresljaje zraka. O hvaljenem in plodovitem teoretiku Lasosu iz Hermione ne vemo skoraj ničesar, konec IV. stoletja pa se pojavi eden največjih

antičnih teoretikov, Aristoksenos iz Tarenta (deloval okoli 320—300), čigar teorija pomeni popolno reakcijo na smer pitagorejskih kanonikov z njihovo matematično mersko teorijo tonov na monohordu. Po Suidasu je zapustil kar 453 teoretskih spisov, ohranjen je pa samo njegov »harmonikon stoiheion« in majhna razprava o ritmiki. Bistvena razlika med pitagorejsko kanoniko in med aristoksenovsko harmoniko, kakor so jo nazvali, je v tem, da je Aristoksen pitagorejskemu, matematično-idealnemu »nus« v glasbi zoperstavil čutni posluh (*ἀκοή*) in zaznavo (*αἴσθησις*), ki sta mu edina odločilna pri presojanju glasbe. S tem je idealizem tudi teoretski pokopan. Aristoksen je spoznal, da posluh in matematika v glasbenih spoznanjih divergirata in je postavil mnenje, da samo človek daje smisel harmonijam, da je duša neka napetost telesa, ki kakor lira poda to ali ono harmonijo, sledeč bistvu in obliki telesa. Tako je Aristoksen teoretski utemeljil — moderni dvanajstpoltonski temperirani sistem, postavil norme konsonancam (*symfoniai* kvarta, kvinta, oktava, oktava in kvarta, oktava in kvinta) ter celo začel ločiti mali in veliki cel ton ($\frac{8}{9}$ — $\frac{9}{10}$), definiral za najmanjšo porabno tonsko vrednoto četrtrton (kakor Aristotel, njegov sodobnik) in se navduševal za melopoijo, z eklektično izpuščenih lihanom(g) v arhaični maniri. Kromatiko je imenoval dobro za sladkoginjene ljudi, enharmoniko pa, ki je tedaj že propadala, za najlepši spol.

Tako je Aristoksenos tudi teoretično podprl glasbeni naturalizem helenistične dobe, dočim so ostali čedalje bolj razširjali tonski material. Nikomahos ima že petnajsttonski sistem tele mešane vrste (A je proslambanomenos, dodejani ton):

A H C D E F G a h c d f g a

novopitagorejec Eukleides (III. stol.) pa konstruira vezano-ločeni sistem že:

A H C D E F G a b c d h c d e f g a

ki postane neizpremenljiv sistem (*ametabolon*), normalen na višku razmaha antične glasbene teorije. Zlasti se je razmahnila glasbena znanost v aleksandrinski šoli (Klaudij Ptolemaj, Eratosten), boji med novopitagorejci in harmoniki pa so se vršili še po Kristusovem rojstvu.

O glasbi zadnjega četrtrtisočletja pred Kr. ne vemo nič določnejšega, pač pa imamo poleg fragmenta iz Evripidovega Oresta ohranjena iz srede II. stoletja dva himna delfskemu Apolonu, iz II. ali I. stol. pred Kr. pa skoli Seikilosu. Iz časa po Kristusovem rojstvu so ohranjeni: pajan na samomor starejšega Aiaksa (o. 160 po Kr.), tri Mesomedove himne Heliosu, Nemezi in Muzam (II. stol. po Kr.), himen iz Oksirinha v Egiptu (konec III. stol.) in fragmenti instrumentalnih skladb iz nedoločljivega časa.

Apolonov himnus iz sr. II. stoletja se začne s *κέκλυθ' Ἑλικόνα* in ima prva dva dela še precej dobro ohranjena. Opevata Fojbosa ter pozivljeta k njegovemu češčenju, ki je s puščicami ubil zmaja. Tretji del prosi za blagoslov rimskemu gospodstvu, pa je zelo pomanjkljiv. Prvi del je v dorščini, frigijski uglasen, z mese h, ki se večkrat ponovi in se del z njo zaključí. Sklepamo, da je mese igrala podobno vlogo kakor moderna tonika. Par taktov je zašlo iz ločenega v vezani sistem, arhaičen kolorit daje skladbi pomanjkanje tona a.

Drugi del se začneja v vezanem sistemu in kmalu modulira v hipodorščino ter enharmoniko, pa se vrne zopet k frigijski diatoniki. Melodija je strogo vezana na govorni akcent, poudarjeni zlogi so dobili visoko noto ali dvonotni melizem, ki včasih odlikuje tudi smiselno važno besedo. Kompozicionalno je melodija sestavljena iz stalno se ponavljajočih modelov in ima $\frac{5}{8}$ metrum mešan s $\frac{6}{8}$ metrom.

Seikilova pesem je bila vklesana na nagrobniku in želi pokojnemu, da bi ne bil več deležen žalosti in otožja, zakaj kratko je življenje in čas zahteva svoje. Po harmoniji je frigijska z mese as v iastični uglasbitvi (moderno 5) in je kakor tekst komponirana v določne štiri dele, od katerih sta si srednja nekako simetrična, prvi pomeni dvig melodije, zadnji pa njen padec do hypate meson, ritem $\frac{6}{8}$, na nekih zlogih so 2 do 3 tonski melizmi, ki učinkujejo tuči kot kadence. Obe melodiji imata ambitus oktave. Kdo ve kaj vpogleda v antično glasbo nam ta neznatna anonimna drobca ne dasta.

Toliko o stilu helenistične glasbe. Upodablja joča umetnost helenizma očituje analogne stilne elemente, formalno in vsebinski. Če pogledamo plastiko enega najzanimivejših plastičnih spomenikov helenizma, relief s Zevsovega oltarja v Pergamu (1. tretjina 2. stoletja pred Kr.), vidimo tam predstavljeno sceno boja z giganti (gl. Dis 1951, pril. 10 c), ki simbolično aludira na boje med Atalidi in Galati. Na prvi pogled gre tu za povsem drugačno umetnostno naziranje, kakor pa ga kažejo ostale naše reprodukcije iz arhaike in klasike. Arhaične nomične geometrije in matematike tu ni več, klasične umerjenosti in statike tudi ne, zavlada je gibanje, ki je zvilo gručo teles v razburkano valujočo maso telesnih in duševnih naponov. Telesa so anatomske precizno ustvarjena, prav podrobno naturalistično, vendar ta telesa niso notranje in idejno pomembna, zakaj vse na tem reliefu je izdelano v prvi vrsti za čutni efekt dinamičnega kontrasta med svetlobo in senco, za efekt, ki pomeni v plastiki vrhunec čutnega elementa. Ves »etos« tega reliefa je v dinamiki gibanja in mrgolenju svetlob in senc, presenetljivih ritmih, v naturnosti mišic in gibov — kakor je pač okus, aisthesis, neposredno zahteval, tako so nametana telesa v friz kakor členi v glasbeni ditiramb. Vidimo torej v tej plastiki isti pozno-antični »impresionizem«, ki smo ga teoretski sledili v grški glasbi te dobe, iz določene duhovnosti more v vseh panogah udejstvovanja potekati le strogo določen stil.

Komaj sive sence žive grške glasbe se še dado rekonstruirati iz popisov in sporočil, ki pa si včasih med seboj tudi nasprotujejo. Stotina problemov še čaka razjasnitve, toda čas je strl že toliko virov, da bo težko kdaj posijala luč vanje. Ni pa čas strl etosa glasbe grške antike, tudi je vsaj za abstrakten razum mogoče rekonstruirati stilna pota te glasbe. V njej slutimo na začetku sveto tvorbo kulturnega kolektivnega nomosa, ki je ves za božanstvo, sledimo potem epično dobo daktilične rapsodije, ki nakaže prvi preokret k posvetnosti, vidimo veliko dobo grške lirične renesanse VII. in VI. stoletja, ki se živahno poganja k polu naturalizmu, dalje klasično reakcijo tragedije in njenega idealističnega realizma, končno pa obrat v absolutni naturalizem helenizma, v nasprotni stilni pol kakor v arhaični dobi, v skrajni individualizem in čutnost.

V okviru formalnega enoglasja se je odigrala cela vrsta zgodovinskih stilnih men, dokler kulturna in ustvarjajoča moč antičnega Grka ni opešala v čutnem mehkužju, se razbila v brezkrajnem individualizmu in — zamrla. Kulturna središča so se prenesla na zapad, kjer so sveže barbarske moči ustvarile nove podlage za novo — krščansko umetnost.

Literatura. H. Abert, *Antike Musik*, Adlers Handbuch der Musikgeschichte, Leipzig—Wien, 1924. — Curt Sachs, *Antike Musik*, Bückens Handbuch der Musikwissenschaft, 1930. — Riemann, *Handbuch der Musikgeschichte*, 1901. — Ambros, *Handbuch der Musikgeschichte*, 1862. — C. Sachs, *Vergleichende Musikwissenschaft*, Leipzig, 1928. — Erich Frank, *Mathematik u. Musik und der griechische Geist*, Logos, 1920/1. — H. Abert, *Die Lehre vom Ethos in der griechischen Musik*, Leipzig, 1899. — H. Abert, *Die Musikanschauung des Mittelalters und ihre Grundlagen*, Halle, 1905. — C. v. Jan, *Musici scriptores Graeci*, Leipzig, 1895. — Alma Sodnik, *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*, Ljubljana, 1928. — J. v. Arnold, *Die alten Kirchenmodi, historisch u. akustisch entwickelt*, Leipzig. — M. Wundt, *Griechische Weltanschauung*, Leipzig-Berlin, 1917.

GRMADA

BOGOMIR MAGAJNA

Inženjer Radovan Kastelic je stopil iz kritja in odšel po rebri Grmade proti vrhu. Zdaj pa zdaj se mu je spačil obraz v trpek nasmeh, ki je postal še vse bolj viden, ko mu je pogled zaplaval čez pokrajine. V nedogled so se širile — tu in tam kaka gora, tu in tam vinogradi, tu in tam bele vasi — ležale so v sinjini ozračja za prosojnimi tenčicami plašno, kakor da bi jih bilo strah pred nečim strahotnim, ki se je bližalo vse te dni, tu in tam kak bor, žalosten, teman sredi sivine kamnov — po belih cestah ob obzorjih neskončne vrste vojakov in voz in pisk lokomotive, ki je od nekje, kakor iz nevidnosti raztrgal gluho mrko molčanje. Inženjer je iskal zelenja, da bi se skril pred pekočim solncem. Našel je na vrhu nekaj brinjev. Sedel je za nje na ojstrico, pomešano s šopi resja, in se naslonil na ploščati kamen. A tam onstran gore je bila slika vsa drugačna. Od Timave, Devina in morja vse gori do Gorice so gorele vasi. Skoraj ni bilo videti ognjev, a dim se je kotalil visoko v nebo in črnil modrino nad seboj. Le v presledkih se je skozi te strašne megle zalesketala Soča. In vendar ni bilo slišati strelov in grmenja. Pred nekaj urami so utihnili glasovi, ki so poprej blazneli po ozračju.

Inženjer je vzel iz torbe polo papirja in ga razgrnil po kamnu. Rad bi pisal, toda tiste trpke poteze na obrazu so se mu naenkrat izbrisale. Iz oči so mu pritekale solze. Zajokal je glasno in sunkoma. Jokal je skoraj celo uro, ne da bi skušal zaustaviti bolečino, ki se ga je polastila vsega. Potem se je še enkrat ozrl na goreče vasi in se tiho nasmehnil. Prijel je svinčnik in pisal.

Grmada, maja 1917.

Vse sem zvedel. Ti, ljubica silno lepa, si postala izgubljenka izgubljenk. Ali si bila morda lačna? Ali ti nisem pošiljal polovico svojega denarja? Ti, ki si dobro vedela, da je sovražnik, tisti ki je med nami, tujec prekleti, ki grozi uničiti našo deželo in naše ljudstvo, hujši od onega, pred katerim stojimo tu na fronti, ti ki si dobro vedela za vse naše misli in dejanja, ko smo se pripravljali za tiste dni, ko se bomo vrnili od Soče, obrnili orožje proti tujcu med nami, ti, ki si dobro vedela vse to, si postala izdajalka. Ti si se oddelila od sester, ki tkejo skrivaj zastavo svobode. Ti ljubica, ti ki si bila med nami imenovana angel radi svoje lepote! Vem, da gnusoba tvojega srca še ni toliko, da bi izdala vsa naša dejanja in imena bratov in sester. Zato ti še pišem — če te je zvodila strast, da si šla s tujcem, oficirjem — vem, da te ne bo zvodila želja po denarju in razkošju. Saj toliko se vendar nisem mogel varati v tebi. Moj sluga, ki odide danes v zaledje, ti bo prinesel pismo. Milena, ako si uničila sebe, ne upropasti drugih, da ne bodo preklinjali ure, ko sem te uvedel med nas. Spomni se, kaj vse si mi sama govorila, ko sva se sprehajala po stezah, ki so meni tako lepo vzcvetele v prvih dneh te pomladi. Radi sebe ti ne bom očital ničesar. Ne bom več mislil nate odslej. Utrjeval bom to veličastno goro, da jo ne bo zavzel niti ogenj iz pekla. Potem pa bom pomagal — ne — potem pa naj drugi razgrnejo zarjo svobode nad našo zemljo. Tebe pa ne morem soditi jaz. Naj te sodijo drugi, Bog!«

Trenotek še so plave oči obvisale na pismu, potem jih je uprl na Sočo in Adrijo in na Kras, ki se je gubil v modro obzorje kakor v neskončnost. Sedaj so bile te oči brez solza. Inženjer Radovan Kastelic se je zasmel uporno in ponosno. Po sivih kamnih je drvela senca stroja, ki se je zibal in brnel visoko v ozračju. — »Opazujejo, ha!« — Zaropotale so strojnice. Zrakoplov se je izgubil nekam nazaj. »To so vse lepši prividi, kot so bili oni, ki sem jih gledal še včeraj, ha, prividi sreče in mojih bodočih otrok. Hvala ti, prijatelj zdravnik, ki si se povrnil in mi razodel vse in mi dokazal vse, ko sem ti hotel za tvoje besede pognati svinec v možgane. Odslej bo tukaj vse lepše in prijaznejše. Odslej bom imel noč in dan ljubico ob sebi. Igral se bom z njo in božal jo bom noč in dan, to ljubico, ki mi ne bo nikdar nezvesta, ki me ne bo izdala nikdar. Ha, v večnem objemu si bova — na vekomaj.«

Inženjer se je vrnil z vrha v kaverno. Poiskal je slugo in mu izročil pismo. »Prej izgubi glavo, kot izgubiš to pismo in izroči ji pozdrave, si razumel!«

»Naj vam prinesem odgovor?«

»Odgovoril sem si sam. Izgini!«

Odšel je v spodnjo globenico k zdravniku. Stisnil mu je roko. »Odposlal sem pismo. Koliko je ura?«

»Pol dveh,« je odvrnil zdravnik in gledal s sočutjem na prijatelja. »Prosim te, ne glej me tako. Sedaj ni več potrebno, da bi me gledal tako. Z gore je danes prekrasen razgled. Pojdi z menoj nazaj proti vrhu!«

Dala sta si roke pod pazduho.

»Si zadovoljen s kaverno, ki sem ti jo zgradil. Si dobro uredil ambulanco v njej?«

»Zidovi se ne bodo zrušili, toda zdi se mi, da bi bilo deset takih kavern premalo. Strašno si že utrdil in utrjuješ to goro in prav radi tega bo samo ena kaverna za prvo pomoč ranjencem premalo. Če bi ne utrdil tako, bi se vse poprej in hitreje končalo. Manj bi bilo mrtvih in ranjenih. Tako pa bodo le sto ur več deževale granate, bo le več naskokov, več mrličev in mi ne bomo imeli ničesar od tega! Kako naj končno, če bi prav ostala Grmada, zmagamo one, ki so v zaledju.« »Molči,« je zaklical inženjer. »Daj mi čutarico! Imaš še žganja v njej? Žejen sem.«

»Tu je čutarica! Vem, da nisi žejen vode, ampak pozabljenja.«

»Ne pozabljenja! Kaj mi govoriš!« — Nagnil je in izpil do polovice. — »Kaj mi govoriš? Kaj si rekel poprej? Naj bo sto in sto tisoč mrličev več. Ni res, kar si rekel. Odbijmo najprej te! V ozadju pa je pričelo vreti med ljudstvom. Preveč so stisnili okove, preveč so pljunili narodu v dušo, zato jih bo narod sam odvrigel, kot da bi bili pleve. Jaz pa — ali ne vidiš teh obzorij? Ali ne vidiš Adrije, ti sinji živi valovi bodo naša vrata, ali ne vidiš Devina, ki nas opominja, Timave, ki kipi kot naša misel iz silnih skalnatih pokrajin. Glej — bele hiše — do samega obzorja bele hiše. Tisoč družin je v teh belih hišah — tisoč mater, tisoč otrok. Kaj nam bi pokrajine brez belih hiš, brez mater in otrok. Glej in poslušaj me. Zato bom utrdil Grmado, da ubranim one tam pred oskrumbo, da jih rešim smrti. Ne bodo skrunili naših žena, ne bo nečisto to, kar bo rojeno iz njih. Grmada bo zmaj, ki bo žrl tiste, ki so stegnili roke proti belim hišam. Mladci z njenih hrbtov pa se bodo povrnili potem domov in očistili gnezdo. Daj mi še čutarico. Pil bom. Ti govoriš o pozabljenju. Ti nočeš piti? Bom izpil sam in ti vrnil žganje v kaverni.«

Inženjer je pil. Potem je počasi odprl torbo in privlekel sliko iz nje.

»Ti misliš, da pijem radi pozabljenja, da mi je ta temna senca preteklih dni ugrabila moč in razum. Glej — to sliko svoje prelepe ljubice bom zagnal na to pobočje. Naj jo pogazijo junaki te gore s svojimi nogami. Preko nje bodo drveli v naročje svobode. Od te slike ne bo ostalo nič drugega razen z ilovico zamazan papir.«

Vrgel je sliko med kamenje in gledal potem s svetlimi očmi, ki so žarele polne ognja, v zdravnika.

»Ti misliš, da nimam več ljubice. O, moja ljubica je čista in ne bo smela biti onečaščena. He, prijatelj, ljubim jo strastno. Nje mi ne bo nihče iztrgal.«

Skočil je k skali, ki je kipela visoko iz vrha in jo objel. Sunil je vanjo, kakor da bi hotel zamajati goro. Lepo, koščato silno telo je obviselo kakor spojeno s skalo, oči inženjerjeve so svetile v strastni ljubeznipolni lepoti.

Potem je planil nazaj k zdravniku in mu zastrmel prav od blizu v obraz. Ustnice so mu lahno trepetale. Zašepetal je: »Motiš se, če misliš, da sem blazen. Pel bi, vriskal bi, hej, prijatelj moj, objemi me! Morda bo tudi tebi usojeno, da boš doživel rajsko silo te divne strasti. V zenicah ti berem, da me razumeš. Zgradil ti bom še dve kaverni! Na najino zdravje, prijatelj, hej!«

Izpil je še ostalo žganje. Zagrabil je zdravnika za roko in odhitela sta navzdol. »Hej, je moj sluga odšel?« — »Odšel je.« Na njegovo povelje je zapel signal. Iz temnih rogov se je prikazalo tisoč teles. Počasi, prihuljeno so se vlekli z motikami, krampi na ramah. Inženjer je zarjovel nad njimi; planil je k eni trumi, k drugi. Kosmati obrazi so zastrmeli vanj pol plašno, pol divje.

Razgibale so se mrke trume, kakor da bi udarila vanje moč iz nezmagljive duše. Zapeli so krampi, motike, zabrnili so kompresorji, po pobočju so zagrmeli mine. Solnce je žgalo, žgalo vse popoldne. Od zapada so se prikradli zrakoplovi pod nebo. Kakor temna senca je letal inženjer po rebrih. Povsod, kamor je planil, se je podvojilo delo. Ob vznožju se je trudil zdravnik pri tistih, ki so omagali, ali jih je omamila solnčarica, ali jih zadel strel, ki ga je poslala strojnica izpod neba.

Tik pred glavnim napadom je bil zdravnik ubit. Toda še tisto uro so dospeli trije novi in se razdelili po svojih kavernah. O inženjerju so pa rekli, da je poblaznel. Ukazano mu je bilo, naj se umakne s pijonirji v ozadje na planoto in tam utrjuje položaje. Inženjer pa ni izpolnil povelja. Svoje čete je odposlal, sam pa se je postavil v rov in streljal na ordonanca, ki je ponovno pritekel s poveljem k njemu. Ordonanc je zbežal. »Povej jim, naj ne utrjujejo postojank v ozadju. Grmade ne bodo zavzeli,« je klical inženjer za njim. Vendar se sedaj ni več smejal kakor v trenutku, ko je streljal. Nenadoma se nihče več ni menil zanj.

Zarja vzhajajočega solнца je silila skozi odprtine v rove in slikala krvavo-rdeče lise na ilovnata tla. Vojaki, ki so stopali sem in tja skozi te čudne žarke, so zažarevali v njih kot ogenj in zopet ugašali v sence. Ob stoterih linicah so stali drugi, čakali in strmeli s spačenimi obrazi neprestano nekam naprej. Puške so jim nepremično brez trepeta ležale v krčevito stisnjenih dlaneh. Silna groza, ki je naraščala od hipa do hipa, ni mogla ubiti teh strašnih ljudi, ki so se s smrtjo v rokah blazno rogali smrti. Izstrelki so gnali gruče kamenja v zrak. Tu in tam je prodrlo v rov in pognalo v zrak s kamenjem in zemljo gručo ljudi. Drugi, ki so ostali živi, so bežali po rovu molče ali s tulečim glasom. Inženjer jih je opazoval z zaskrbljenim obrazom. »Rove mi rušijo,« je zdaj pa zdaj zamrmral in stegnil roko, da bi zaustavil tiste, ki so bežali. »Tam se ustavite! Tam ne morejo porušiti.« Sklonil se je in nežno pobožal vojaka, ki se je ves krvav in zamazan zgrudil poleg njega. Skozi linice so videli, kako je udarjalo med zarjavele žice. Kdaj se pokažejo postave z železnimi šlemi pred njimi? Peklensko bobnenje je rastlo od minute do minute in se spremenilo popoldne v strahovito simfonijo uničevanja in smrti. Inženjer Radovan Kastelic je pričel peti. Vojaki ob njem so se za hip okrenili in zastrmeli v njegov obraz. Nad stropom se je razletela mina. Strop se ni vdal. Inženjer je zavriskal in kričal:

»Grmada gori, a ne zgori,
bo ogenj ugasila kri,
ha, ljubica moja, kri...«

Pel in kričal je besede naprej in naprej. Zenice so mu gorele v blazno lepem prividu ob silno lepi ženi, ki je razprostrla orjaške roke, objela Kras in čuva bele, bele hiše in čuva tisoče duš. Tam so žene — oči so jim modre in čiste kot sinje nebo nad pokrajinami, kot živo morje za bregovi — tam so otroci — žive rože na zelenih širokih tratah pomladi — tam cveto vinogradi za zlato in rdeče vino...

»Hej, Grmada gori, a ne zgori...«

Pel in kričal je strahotno lepe besede, polne strasti, polne upora. Že nekaj dni ni pil ne jedel, a ni čutil gladu ne žeje, kot da se je vse telo spremenilo le v dušo polno koprnjenja po zmagi. Kdaj pa kdaj se je zasmel — v teh nasmeških je bilo toliko velike in čiste ljubezni.

Zdajci so se tam po pobočju prikazale železne čelade. Blazen vrisk je planil po rovih. Zaprasketale so puške in strojnice. Ljudje z železnimi čeladami so se rušili, so udarjali s čeljustmi ob tla — od minute do minute je bila smrt strašnejša, silnejša — a bilo jih je tisoč in tisoč. Kot iz nevidnosti so se porajali na novo v širokih trumah in padali so v trumah ves dolgi popoldan. — pa jih je bilo vedno več, tisoč in tisoč. Nekje v rovu, nekje prav blizu se je zrušil strop. Inženjer je zavpil, skočil v kot, zgrabil kup ročnih granat v naročje in zdrvel iz rova. Vojaki so zavriskali in planili za njim. Inženjer se je ustavil nad okopom vrh grebena. Trenotek še je zastrmel nad pokrajino, za hip je nezmagljiva bolečina zasekala v njegovo dušo. Tudi za Grmado so že gorele prve bele hiše. Dim se je visoko kotalil skozi plasti ozračja prav gori mimo Grmade, ki je tudi sama gorela. In tam je kipel zopet v nebo Devin, v solncu zlata skala, pred Devinom Timava, v solncu zlata reka, pred Timavo morje, v solncu zlato morje, tam v ozadju Kras, v solncu zlati Kras, vsepovsod pa hiše, v solncu zlate hiše. A solnce je tonilo v morje. V njegovem čaru in v ognju Grmade je stal inženjer na vrhu. Tonilo je solnce, ogenj je naraščal, je rastel in se valil v samo nebo. Grmada se je tresla v peklenškem hrupu. Inženjer je metal granate iz naročja. Poletavale so v črnih črtah v trume pod njim. Inženjer je zavriskal, zavriskali so vojaki njegovih rogov, ki so se naenkrat zbrali ob njem in metali smrt iz svojih rok.

»Ha, moja ljubica se ne vda nikdar...«

Od daleč je šinilo skozi zrak in mu razbilo telo v eni sami tisočinki sekunde, a vojaki, kot da so še slišali krik, kot da je zakričala duša, ki je zdrvela tja nekam visoko nad Kras.

»Grmada, ljubica, Grmada!«

Potem je utonilo solnce za široke vode in črna noč je zakrila goro, to uporno goro, ki je ni bilo mogoče zavzeti.

ERJAVEC LEVSTIKU

DR. AVG. ŽIGON

Zapisal je Levstik 13. I. 1887 »ob 3. uri po polu dné«: »Zvédel sem žalostno novíco denes o pôlu dné. Profesor Erjavec je u m r l ! Bila sva posebno velika prijatelja!« In 15. I. 1887 še: »O, ta nezgoda me je zeló pretrésnila! Jeséni je bil še pri meni z obéma hčerkama, in izprehajali smo se dva krati. Kdo bi bil tedàj rekel, da sva zadnjič vkúpe! Blag človek je bít, da je malo taci, najljubši moj prijatelj!« Pesniku Gregorčiču pa je o razmerju do Erjavca poslal 9. III. 1887 ta spomin: »Slavni, Prečestiti gospod! K Vašemu prijaznemu listu ne morem odgovoriti mnogo družega, nego to, kar ste uže povédali baš v tem svojem pismu Ví, da pokojni Erjavec né govoril nikoli sam o sebi. Mnogo sem rés občeval z njim, a vkupe v učilnico nésva hodíla, ker je bil on mlajši od mene. Dr. Zarnik je bil njega součenec od 1. léta ljudske učilnice in do konca gimnazije, vse v Ljubljani; potem sta bila na Dunaji od začetka do konca vkupe ter nekaj časa i v Zagrebu: Erjavec profesor na realki a Zarnik infor.[mator] in drugače tudi taka prijatelja, da je dr. Zarnik bridko jokál o njega smrti, kar sem videl sam. On vé mnogo več, nego li jaz; kajti k meni je iz početka Erj.[avec] hodil največ le zaradi slovénskih nazivál, katerih je potreboval svojim knjigam; pozneje sva tudi imela opravek s potno torbo. V tem sva res občevala in govorila mnogo; ter dopisovala si kedaj in kedaj a na druge stvari sva prestopíla redko. Niti živéla nésva nikdar vkupe: on je bil najprvo v Zagrebu, prišedši iz učilnic in potem v Gorici; a jaz tod in tam po svétu. — Shode sva imela največ v Ljubljani; samo enkrat me je bil poiskal tudi v Laščah.« (LP = Levstikova pisma, 118/119.)

Teh »shodov« se istega leta spomni Levstik tudi še drugjé, 15. II. 1887: »Midva sva z Erjavcem bila velika prijatelja. Vedno je imel z menój govoriti, vprašáje, kakó bi se ta in ta stvar njega stroke najbolje imenovala slovenski. Odkar je bít oženjen, potem né ona dala možu nikakor, da bi se kedàj z menój sešel na samem v tak pogovor, kateremu družba ne prija, ker je v njej več ljudj, ki jih to ne zanimlje.« Z dostavkom 17. II. 1887 o sméri Erjavčevega duhá: »Na Razdrto je hodil novce tratit samó zaradi nje, ker njemu je bilo večje veselje, iti za močeradi, za encijánom in čémožem po Trénti, po Starem Sedlu, po otocih blizu Reke, in Bog vedi kod si je še nahajal hrane svojeje vedoželjnosti!«

Z druge strani pa dné 20. XI. 1889 Fr. Levec: »Znano mi je, kakó je pri-rejal za natisek svoj »Prirodopis živalstva« v drugem izdanji leta 1872. Po tri dni, po ves teden je časih razglábljal in premišljeval káko posebno karakteristično besedo ter ugibal, kakó bi ji dal pravo slovensko lice. Pregledavala sva Cigaletov, Vukov in Miklošičev slovár, a napósled je morala vender priti na vrsto — ultima ratio: pisal je pónjo Levstiku v Ljubljano ali Šuleku v Zagreb. Zategadelj pa tudi nobeden učni predmet v slovenščini nima tako izbornih učil, nobeden predmet tako dovršene *terminologije*, kakor zoologija, mineralogija in somatologija. In kar je največ vredno, to terminologijo je

Erjavec iz večine zajél naravnost iz národovih ust!« (Erjavčevi izbr. spisi II.: biografija »Fran Erjavec«, XX.). Kakor je bil tudi že »Slovan« III. za življenja še njegovega 1. I. 1886 zapisal (v šte. 1., na str. 3) o Erjavcu: »V teh šolskih knjigah nam je preskrbel mnogo tehničnih izrazov, da jih je sam Fran Levstik močno pohvalil.«

Takó govoré dosedanji avtentični, vse iz lastnega doživetja zajéti viri.

Našla so se Erjavčeva pisma Levstiku. Koliko nam dopolnijo Levstikovo žalost? Koliko nam nadomestijo izgubljene Levstikove liste?

PRVI DVE PISMI ERJAVČEVI: 1864, 1865.

Levstik je bil takrat v Ljubljani, od 11. aprila 1864 do 11. julija 1865, tajnik novoustanovljene Slovenske Matice. Erjavec ga je l. 1864 obiskal v Ljubljani, m. septembra ali oktobra, — pač na povratku s počitnic v Zagreb, kjer je bil profesor na realki stalno že od jeseni l. 1860 (imenovan 30. oktobra z realke v Gumpendorfu, ko je bil tam po predpisu odslužil svoje preizkusno leto 1859/1860.)¹

1.

Dragi prijatelj!

Pošlji mi brž brž nekoliko eksemplarov matičnih pravil, saj so že natisnjena, vsaj meni se prav zdi, da sem jih videl na čitalničnih vratih i tudi v Tvojej sobi.

Zdaj le Ti ne vtegnem več pisati, le toliko Ti povem, da Macun i Bradaška delata za zaupnico očetu. Ali spodletelo jima je, če pojde iz Zagreba kako pismo v Ljubljano do očeta, bode protest, zaupnica pa nikakor ne.

Toliko v naglici.

Srčni pozdrav Tebi i vsim drugim prijatljom od

v Zagrebu 28. Oktobra 864.

Fr. Erjavca m/p

Adresa na vnanji strani pisma samega: | Blagorodni | gospod Fr. Levstik | tajnik »slovenske matice« | v Ljubljani. | V čitalnici. | (List je zganjen ter zapečaten, s pečatnikom v nemški frakturi: J T). — Poštna pečata: Agram 29/10 4.... (preko znamke za 10 kr.); Laibach Stadt 29/10 Nachm

2.

Ljubi prijatelj!

Mirko Bogović je sam poklonil one knjige slov. čitalnicam, za »matico« mi je pa še posebej izročil te le knjige, ki ti jih denes pošljem. Bogovićev naslov je prav kratek: Mirko Bogović v Zagrebu. K večem še lahko pridaš »književnik hèrvatski[«], družega naslova nema.

Kaj pa je z zemljovidom? Mene zmirom tukajšni udje poprašujejo — jaz jih pa tolažim, bo že, bo že. Glejte tedaj, da bo res kaj!

¹ Po Levčevem življenjepisu: »Fran Erjavec.« (V »Izbranih spisih« Erjavčevih, II. del; izdala Matica Slovenska v Ljubljani 1889. Str. VI.). Simon Gregorčič (»Fran Erjavec«) pa piše: »Z ministerskim odlokom dne 18. oktobra 1860 dobil je stalno službo na realki v Zagrebu, kjer je služil celih enajst let.« (Koledar Družbe sv. Mohora 1888., str. 39). Uradni vir, »Sedmo izvešće kralj. više realke u Zagrebu koncem školske godine 1861«, pa na str. 7 (Školske vesti): »Početkom studenoga [naš m. november] prispěše odlukom obstojavšega popečiteljstva prosvěte od 15. listopada [naš m. oktober] 1860 imenovani učitelji Petar Matković za povjestnicu i zemljopis, Juraj Kozak za opisno prostoroměrstvo i strojoslovje i Franjo Erjavec za prirodopis.« Wiener Zeitung 1860 pa mi v Ljubljani ni na razpolago.

Očeta Souvana ste pa hudo razjezili. Kaj bo, če vas on vrže iz svoje hiše, drugi vas pa nihče ne bo hotel pod streho vzeti? Vsaj take dvorane ne bote kmalo dobili v Ljubljani. Kar se pa tistih 20.000 gld. tiče, ki jih hoče nekdo posoditi, mislim da je to jalovo. / Pa saj vas je mnogo pametnih mož skupa, bote že pravo vkrenili.¹

To le fotografijo ^[14]Te prosim, da jo predaš prijatelju Tanšku, ker sem mu jo v zameno dolžan.

List pa izroči moji teti, na katero glasi, saj menda veš, kje stanuje. Lepo Te prosim!

Pozdravi mi vse prijatlje.

Z Bogom!

Tvoj

v Zagrebu 8/3. 865.

Erjavec m/p

In minilo je spet dobro leto v premolku. Ker je pa Erjavec l. 1865 izdelaval svoje »Rudninoslovje«, sta pač prav gotovo »imela shod« z Levstikom tudi to leto; saj priča Erjavec sam 30. IV. 1866 v naslednjem pismu: »Terminologije sem se držal, kakor sva jo vstanovila.« Pisem o tem ni, ne na eni ne na drugi strani.

LEVSTIK TAJNIK PRI MATICI: 15 MESECEV

[19. III.] odn.: 11. IV. 1864 do 11. VII. 1865.

Zdi se mi sicer, da se je tej dobi Levstikovega življenja, dobi tajništva pri Matici, kakor je bila kratka, ozreti bolj do korenin. Kakó, da piše Levec (Levstikovi zbr. sp. V/321), češ, — »Levstik se je naveličal vednega drezanja in zbadanja ter se je meseca junija 1865 v posebnem pismu odpovedal tajniški službi, katero je opravljal od dne 9. sušca 1865. leta«, kjer imamo v letnici seveda le očitno tiskovno napako namestu 1864. In kakó, da se pa Levstikovo lastno besedilo o nastopu te službe glasi: »Nato« (po dunajski potrditvi Matičnih pravil z dné 4. februarja 1864) »se je 9. marca letos« (t. j. leta 1864) »razposlalo osnovalnim odbornikom povabilo k pervej seji, ktera je bila 11. aprila t. l.« (1864).² Na tej seji, pravi dalje, da so bile volitve o d b o r a :

¹ »Novice« so bile v sredo 1. marca 1865, na str. 73 objavile (med »Dopisi« iz Ljubljane): »Odbor čitavničini je sklenil v poslednji seji, da se izredni občni zbor skliče prihodnjo nedeljo ob 11. uri dopoldne o zadevah čitavničinega stanovališča, ker gosp. Souvan pri svoji odpovedi ostaja. V tem zboru bode menda za to šlo, da tisti gospodje, ki niso zadovoljni s tem stanovanjem, podvzamejo djansko nalogo, da oskrbé cenejše in pripraviše stanovališče čitavnici, kar jih bode toliko lažje stalo, ker po »Slovincu« imajo že rodoljuba, ki priskoči z 10 do 20.000 fl. Želeti je, da v ta ekonomično važni zbor se snidejo vsi udje; saj je stanovanje prvi pogoj vsakemu društvu.« Erjavčevo pismo z dné 8./3. 1864 sodim, da méni ta razglas. Sicer pa odgovarjajo tu »Novice« že dopisu v celovškem »Slovincu«, ki je bil 18. febr. 1865, str. 43 prinesel »Iz Ljubljane 12. febr. (O zadevah naše čitalnice.)« vest: »že se je oglašil mož, ki ne hrepeni po hvali in slavi, da je pripravljen za narodno poslopje premoženja od 10.000 do 20.000 gld. posoditi, da bi le pri tem poštene zaslužke imel.« Erjavčevo pismo z dné 8./3. pač ne more še imeti v mislih poročila v »Novicah« z istega dné 8. marca 1865, str. 81, o nedeljskem dogodku na občnem zboru čitalnice v Ljubljani, kjer je Erjavec že lahko bral: »Po pogodbi more čitavnica v sedanjem stanovanji ostati do 1. maja 1866; če pa dobi že do sv. Mihela kje drugod cenejše in pripraviše stanovališče, jo gosp. Souvan že v prihodnjem sv. Mihelu odveže pogodbe.« Ali niso ti nemiri zaradi prevelike draginje v čitalnici na korist rodoljubu g. Souvanu pa bili že nekaj v zvezi s predrago plačanim tajnikom pri Matici, češ: rajši tja pogledjte, rodoljubi! Drja. Srnca članek o predragem tajniku je bil izšel v celovškem »Slovincu« neposredno pred začetkom teh prepиров, že dné 1. februarja 1864, na str. 23. In v nedeljo 5. marca 1864 pa zdaj v Ljubljani že izredni občni zbor čitalnice — zaradi hudoletne draginje! Levstikov akutni članek o tej zadevi (»Čitalnično stanovanje in narodni dom«) pa je izšel šele meseca za tem, v celovškem »Slovincu« I. (št. 56, 57, 58) 26. julija do 2. avgusta 1865 (Fr. Levec, Levstikovi zbr. sp. IV., 225/237), ko Levstik že ni s tajništvom pri Matici imel nič več opravka.

² To povabilo »v skupščino začasnega odbora, ktera bode v Ljubljani 11. aprila t. l. popoldne ob štirih v pisalnici kmetijske družbe«, so objavile seveda tudi »Novice«, in sicer šele 23. marca 1864 na str. 99 v »dopisu« — »Iz Ljubljane. (O zadevah slovenske matice.)«,

»ter za tajnika je seja postavila g. F r. L e v s t i k a, in odločila mu po 30 gld. a. vr. plače na mesec«. (Koledar slovenski za nav. l. 1865., izdala Slovenska Matica: Fr. Levstik, Zgodovina slovenske Matice, str. 83. In: Levec Fr., Levstikovi zbr. sp. III./291). Očitna torej nesoglasja! In odkod? Zató vprašanju bolj do živega!

1.

Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867. (V Ljubljani 1866. Natisnil Jožef Blaznik.) — ima, na str. 1—18, dva zgodovinska članka pod skupnim naslovom:

»Poročilo o Matici Slovenski v Ljubljani od njenega začetka t. j. 4. februarja 1864 do 1. julija 1866.

I. O delovanji začasnega odbora slovenske Matice za 1. občni zbor, ki je bil 11. maja 1865. leta, spisal France Levstik, tajnik. (str. 1—9).

II. O delovanji slovenske Matice od 11. maja 1865. l. do 1. julija 1866. l.: spisal Jožef Marn, zapisnikar. (str. 9—18).«

In tu piše na str. 2. Levstik sam:

Pravila Matice Slovenske — »Potrjena so bila 4. februarja 1864 l., ali s tem pristavkom, da se morajo sem ter tam nekoliko predelati, kar je c. kr. deželno prvo-sedstvo osnovalnemu odboru oznanilo 20. februarja 1864. l. — Nato se je 9. marca 1864 l. osnovalnim odbornikom razposlalo povabilo k 1. seji na 11. dan aprila.« Na tej seji, tiska Levstik dalje, »so se predelala pravila, kakor je ukazala vlada, in izvolili so se začasni opravniki, med katerimi je bil izvoljen

za prvomestnika g. Anton baron Cojz,

za njegovega namestnika g. dr. Leon Vončina,

za blagajnika g. dr. Jernej Zupanec,

za ključarja pa gospoda dr. E. H. Costa in France Ks. Souvan,

— a za tajnika je seja postavila g. F r. L e v s t i k a, odločivši mu po 30 gld. plače na mesec.«

Dobesedno torej isto besedilo, kakor ga ima Matični »Koledar slovenski za nav. leto 1865«: obakrat avtentično Levstikovo; prav takó Levstikovo, kakor pač tudi v »Novicah« 13. aprila 1864 v poročilu »o I. shodu odbora, ki sta ga sklicala dr. Jan. Bleiweis in dr. Toman«, na str. 123: »Naposled je bil za društvenega tajnika izvoljen g. F r. L e v s t i k s plačo 30 gld. na mesec, in pristavilo se je, naj poskrbí novoizvoljeni odsek, kje bode imel pisalnico.«

Levstik pa še »v Ljubljani 7/5 864.« (o I. seji osnovalnega odbora, 11. dan aprila 1864.) z lastno roko: »Naposled je bil za društvenega tajnika izvoljen g. Fr. Levstik, s plačo 30 gld. a. vr. na mesec, i sklenolo se je, naj se potrudi novoizvoljeni opravični odsek, da mu dobode pisalnico. Gosp. Levstik, ki je bil tudi v sejo poklican, reče, da to službo prevzame.« In »V Ljubljani 6/6 865.« (!recte 1864: Levstik o »I. seji opravičnega odséka. 7 dan maja 1864.) tudi lastnoročno: »Gosp. blagajnik dr. Zupanec je izprožil, da se je dalje tudi sklenolo: ...[sub] 4) da bode tajnik dobival plačo od tistega dneva, ko je bil postavljen v to službo.«

z uvodno besedo: »Dr. Bleiweis in dr. Toman sta 19. dne t. m. poslala vsem gospodom, ki so podpisali prošnjo do Njih Veličanstva in se tako pridružili začasnemu odboru, sledeče pismo«; na kar sledí tekst povabila. Opozoriti je na nesoglasje v dnevu 19. marca tu v »Novicah«, in pa »9. marca«, kakor pišeta soglasno Matični Koledar za l. 1865, l. c., in Matični Koledar za l. 1867, na str. 2 (v Levstikovem poročilu I. občnemu zboru 11. maja 1865). Fakt pa je ob vsem tem, da ima »Vložni zapisnik« Slovenske Matice leta 1864 z lastno Levstikovo roko naslednji vpis: »[Številka:] 24 | 19/3 864. | Povabilo osnovalnim odbornikom slovenske Matice k prvej seji 11. aprila [1]864. l. [rešeno-razposlano: 19/3 [1]864.« | Torej bo pač res pravilno: 19. marca 1864; zlasti ker so »Novice« pač objavile zadevo takoj po dogodku v naslednji številki svoji: 23. III. 1864. Ní si niti za hip misliti mogoče, da bi bile »Novice« tak razglas zamudile kar za 14 dni do 23. III. 1864, zlasti ker so le prinesle isti stavek, ki je bil razposlan kot pismo — odbornikom! Ali ima kdo kje še kak izvirni primerek tega takrat razposlanega »Povabila«?

Trdnih dokumentov za prvi datum torej povsem zadosti! In vsi soglašajo: Bil je Levstik »za društvenega tajnika izvoljen« »s plačo 30 gld. a. vr. na mesec« ter je »to službo prevzel« z lastno besedo, *osebno navzoč*, res »11. dan aprila 1864.«; — z dodatnim sklepom z dné 6./6. 1864, da dobivaj tajnik »plačo od tistega dneva, ko je bil postavljen v to službo«. Ali pa ne odmeva iz tega dostavka tiho preporno vprašanje: o d k d a j bodi plača tajniku? Nekaj zamolčanega torej: češ, o d p r e j ne, ampak šele od 11. IV. 1864! Zató ne bo nič manj res in kot ante quem pravilen Levčev navedeni podatek: »od dne 9. marca 1864. leta«, če korigiramo v pravilno letnico tiskovno napako: »1865«. — Kakó pa je z drugo Levčevo navedbo, da se je Levstik »meseca junija 1865 v posebnem pismu odpovedal tajniški službi«?

2.

Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867., isti vir torej, ima v II. članku na str. 10/11, po Marnovem zelo opreznem in sila zamolkljivem besedilu o historičnem dnevu, o I. občnem zboru Matice Slovenske v Ljubljani z dne 11. maja 1865 — naslednje poročilo v zadevi tajnikove osode:

Takoj po prebranem poročilu o delu ustanovnega odbora 1864/65, in po blagajniškem obračunu o I. društvenem letu, kar je oboje slavni zbor vse brez ugovora odobril in potrdil, je po otvoritvi razprave o p r o r a č u n u za naslednje leto takoj kot p r v o točko vrgel v debato vprašanje p l a č a n e tajniške službe pri ljubljanski Matici — med. u. dr. Vošnjak, kot glavnobesednik. Mož, ki je vse dni svoje Levstika malo cenil, v svojih »Spominih« resni trud in trdi napor Levstikov naivno zasmehoval (leta 1873, II., str. 220 in I., 134), pa tudi istotam zvonil po toči, češ: »In žal mi je bilo, da ga nisem v življenju spoštoval še bolj.« (Spomini II., 221).¹

- a) *Dr. Vošnjak* (Jože, * 1834 v Šoštanju na bivšem Štajerskem): češ, namen da je izdavanje knjig, zató »naj se stroški znižajo v tem, da tajniku s koncem junija plača neha, služabniku pa se zmanjša«. Za knjige $\frac{2}{3}$: t. j. 900 gld., $\frac{1}{3}$ za druge stroške: 500 gld.
- b) *Trstenjak* (Davorin, * 1817 v Kraljevcih, župnija št. Jurij na Ščavnici): proti drju. Vošnjaku, češ, »da je društvu tajnik potreben, da mora znati dobro slovensko, naj se torej plača«. [Glas torej — za Levstika!]
- c) *Dekan Burger* (se udeleži debate zelo salomonsko): »naj jenja ali vsaj naj se zniža tajnikova plača«. Menda z o p e r Levstika, ki je izjavljal, da je plača prenizka za toliko dela, in pričakoval povišanja!
- d) *Dr. Srnec* (Janko, * 1834 v Slov. Bistrici) odločno poudarjeno zoper Trstenjaka: za Vošnjakov predlog! »Bogoslovci, sokolci, čitavničarji, jezika zmožni, radi delajo za narodno korist«.
- e) *Kunčič*: proti drju. Srncu in drju. Vošnjaku, »za lastnega tajnika« Matici, »da bode vse v redu in da ne bode nobenih pritožeb«. [Glas torej — tudi za Levstika!]
- f) *Dr. Srnec* in *dr. Vošnjak*: ugovarjata Kunčiču!
- * »*Dr. Bleiweis*: opravičuje [ustanovni, ali po takratnem »osnovalni«] odbor, zakaj je tako delal in za prihodnje tako nasvetoval; ovrača ugovore; [torej *contra* Vošnjak & Srnec!]; — v e n d a r se ne ustavlja ničemur, kar bi utegnilo zmanjšati stroške.« [To je prava pristna Bleiweisova poteza! Češ: nič nimam j a z tu prstov vmes pri tem kruhku, kakor je tu dokaz vsem javno na dlani: saj vidijo vsi in slišijo, kakó sem doslej ukrenil, kakó to dosedanje dejstvo p l a č a n e g a tajništva zdaj očitno zagovarjam, kakor sem isto stališče tudi že za naslednje leto zastopal v predlaganem proračunu! »V e n d a r ... se ne ustavljam ničemur, k a r ...!« — Kdo more torej očitati kaj? Niti dvojíti ne! In v e n d a r je bil ravno *on* — oče!]

¹ Prim. tudi poročilo: »Prvi občni zbor Slovenske Matice v Ljubljani 11. maja 1865.« v »Novicah« 24. maja 1865, str. 165—168. To poročilo je bolj obširno in bolj podrobno kakor Marnovo, in zdi se, da — Levstikovo! Zató opozarjam na to besedilo posebej. Poblížja raziskava do končno trdne ugotovitve Levstikovega avtorstva pa bo tu še potrebna.

- a) *Dr. Vošnjak*: »ponovi svoj predlog«! Ker se po lastni izjavi torej — sam dr. Bleiweis ne protivi »ničemur, kar —«.
- b) *Trstenjak*: ponovno proti Vošnjaku, »za plačanega tajnika«, po § 12 društvenih pravil.
- c) *Sveteč* (Luka, * 1826 Pod Goro pri Kamniku, jurist, iz lige Bleiweisove): da se »o stvari« v zboru ne more glasovati; drja. Vošnjaka predlog da tiče pred odbor, ki naj ga izpolni. (§. 19 društvenih pravil!).
- d) *dekan Burger* (salomonsko): ugovarja, češ, večjo oblast ima zbor kakor odbor. Mi!
- e) *Mrtva točka!* Novega niso vedeli nič več. In tu priskoči v naglo pomoč dr. Costa, da premaga zagato — z navideznim oporinanjem! [Prokletje na gladno smrt: »Krepieren soll der Hund!« — je proslula prijateljska beseda o Levstiku iz leta 1869, toda vsaj v globoko dno odkrita. Izpozabljena!]
- f) *Dr. Costa*: proti Vošnjaku! Češ, da Vošnjakov predlog bo Matici na škodo; potrdi naj se torej predlagani proračun, kakršen je! (Id est: tudi od ustanovnega odbora predlagana tajnikova plača potemtakem!). Nihče ni prejete simulantne vloge igral bolje kot dr. E. H. Costa!!
- g) *Dr. Srnec*: takoj proti! (Vse sam videz, vse samo porazdeljene vloge!). In zakaj proti? Ker namen društva so knjige: torej ves denar — za knjige! Le iste in vedno iste orglje torej! Gola praznosta lažne debate.
- h) *Sajevec* (salomonsko): »Po današnji želji — naj skrbi odbor, do dobode, ako je moč, tajnika ali zastoj ali vsaj za manjšo plačo. (In ravno tako služabnika.)
- i) *M. Peternel* (salomonsko): »želi dobrega tajnika, naj bode plačan ali ne«.
- Dr. Bleiweis* (po Svetčevem »sv. duhu«): »ponovi, da po pravilih zbor danes sklepati ne more, odbor pa te želje ne bo v nemar pušcal..«. Lev — je tu že pokazal taco!
- Dr. Vončina*, predsedujoči namestnik predsednika barona Cojza, predlaga (zoper Bleiweisovo in Svetčevo naziranje): naj se glasuje o predlogu »dr. Vošnjak«, in o nasprotnem predlogu »dr. Costa«.

Ugovorni predlogi:

- Dr. Bleiweis*: naj se glasuje prej o Svetčevem predlogu, da odbor skrbi, da se „ta“ želja „po moči“ spolni;
- Parapat* (salomonsko, toda zelo pametno): »naj se glasovanje odgodi (po §. 19)«. Mož je videl in vedel, kakor se zdí, — kaj se godí!
- Pajk* (dr. Janko, * 1843, iz Konjic: »Slovenski šestomér«!): »naj se potrdi ves proračun — razun plače tajnikove«. Četrty sobesednik torej!
- In o tem se glasuje najprej. Predlog »Sveteč« pade!*

- * Nató pa še takoj ono drugo glasovanje: Glasovanje o predlogu »dr. Vošnjak«, in o kontra-predlogu »dr. Costa«! Torej navzlic vsem pravilom — vendarle! In vendar — formalno pravilno!
- Dr. Srnec*: za! Podpira še enkrat iznova predlog drja. Vošnjaka (zoper Levstikovo plačano tajnikovanje), češ: — »naj se „izreče“ želja, da bi odbor 900 gld. odločil za knjige, drugo pa za ostale stroške«. — iste in le iste besede!
- Nató: Doktorja Vošnjaka predlog (s posledico: »Levstik pojdi!«) — »zbor odobri z veliko večino.«*
- Dr. Costa* (nihče ni igral komedije, dasi so jo vsi prav dosledno in dobro, bolje od drja. Coste!): ugovarja! »Ta nasvet [= predlog] zbor odobri z veliko večino, dasiravno se to ne zdi praktično g. dr. Costu.«

Koliko pogrškov, in vendar kakó — vse prav! In zlasti eno: pravi namen in pravi vzrok skrbno zakrit! Ne ena sama besedica ga ne izdá!

Iz tega sledí — rezultat: Dr. Vošnjak, dr. Srnec, Pajk [»Narodni Štajerci, vrli možje«; »štajerski tovariši«: Vošnjak I., 181] in Sveteč — zoper Levstika; branili so ga: Trstenjak in Kunšič resnično, dr. Costa kot navidezna, domenjena opozicija; morda je bil tudi Parapat zanj — v srcu! Klasičen pa je bil, dà, naravnost klasičen v svojem gladkem izovinku — Bleiweis! Ali se je moralo Levstiku ob tej igri, ki so jo pred njegovimi očmi igrali »rodoljubi«, zastopniki slovenske »narodne koristi«, z njegovo osodo, od slovenskega ponosa srce širiti kakor morje!

In sledile so posledice: Odbor je »moral« sklep zbora izvesti.

3.

Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867., isti vir, nam v II. članku na str. 13/14 poroča javno o izvršitvi naročene »dolžnosti«, da se plačani tajnik pri Matici ukíni! Besedilo je Marnovo, ponekoliko oprto na Levstikovo besedo:

»I. seja Matičinega odbora je bila toraj 22. junija [1865] vpričo vladnega komisarja in 20 odbornikov. Prvosednik je bil dr. Vončina, zapisnikar Levstik.« Sledila je volitev predsednika in namestnika, blagajnika, preglednika računov, pa obeh ključarjev.

»Na to se prično razprave o tajniku, ali bi se mogel dobiti brez plačila.

G. Lesar se oglasi, da ga Matica dobode, ako se tajnikov posel razdeli na troje, da bi opravljali ga tedaj tajnik, /[str. 14:] zapisnikar in knjižničar, in pri razpošiljanji društvenih knjig naj bi se smel najeti poseben pomočnik, ako se ne dobí zastonj.

G. Marn se ponudi, da prevzame knjižnico, Lesar je pripravljen ktero koli unih dveh, Levstik se v posebnem dopisu odpové tajniške službe.

Da odbor spozna, ali se more razcepiti tajnikov posel, zahteva dr. Vojska, naj se poprej razloží, in g. Svetec méni, naj to popíše Levstik sam, kateri tudi res pové, da je bilo tolikanj dela, da je po 30 gld. malo plače za tako opravilo na mesec.

Da se želja občnemu zboru vendarle spolni, se ponudi g. Vávru, da prevzame knjižnico, ako g. Marn sprejame zapisnike, kateri se slednjič v to podá, in na to so prevzeli imenovani odborniki brez plače tajništvo;

dr. Costa pa reče očitno [!], da želi plačanega tajnika, in zahteva, da se ta želja v zapisniku imenuje. Tako tudi gg. dr. Vojska in Vilhar. [Costova igra — dosledna do konca!]

Dosedanjemu tajniku pa, menita dr. Kočevár in dr. Vojska, naj se podá zahvalnica in naj ostane tajnik še do 11. julija.«¹

Levstikov lastnoročni tekst sam (»I. seja Matičinega odbora 22. junija 1865.«) pa se glasi takó:

»Za njim [t. j. za Lesarjem, ki je poročal o pregledu računov,] opomni g. dr. Leon Vončina, [kot predsednik seje,] da je občni zbor posebno varčnost priporočal, in da torej treba poskusiti, ali bi se moglo dobiti brezplačno tajništvo; naj bi se torej oglasil, kdor bi vedel o tem kaj povedati.

Gosp. Anton Lesar se oglasi, da tajnikovih opravil, kakoršna so po §. 22 pravnega reda, nihče ne more zastonj prevzeti, da pa vendar Matica lahko dobode brezplačno tajništvo, ako se tajnikov posel razdeli na troje. Potem g. Lesar bere uže izdelan črtež, po katerem bi tajniku bilo skrbéti za vložni zapisnik, izdelovati vsa pisma in dopise, ter skrbeti za red v Matičinem uradu; zapisnikar bi pa pisal in bral občnih zborov in odborovih sej zapisnike, spisoval in bral bi občnemu zboru poročila ob odborovem delovanji, po »Novicah« poročal najvažnejše stvari odborovih sej, in knjižničar naj bi skrbel za knjižnico, družabnike z novci vred naj bi vpisoval v imenik, ter opravljal razpošiljatev društvenih knjig. — Za prepise, zavihanje, pečatenje pa naj bi se smel kdo za plačo najeti, ako ne bi nikogar bilo mogoče dobiti zastonj. — Vsi trije bi se med seboj sméli nadomestovati.

¹ Novice, 28. junija 1865, so na str. 210/211 med dopisi »iz Ljubljane. (Prva seja matičinega odbora z dne 22. t. m.«) objavile sodobnosti zadevo [tekst ni Levstikov!] takó-le: »Zdaj pa so sledili razgovori o sklepih občnega zbora. Ker so se gospodje profesorji Lésar, Marn in Vávru brez plače ponudili Matici za opravitstva tajniška tako, da prvi na se vzame navadna pisarniška opravila, drugi pisanje zapisnikov, tretji pa vredovanja knjižnice, je po mnogostranskih pomenkih, med kterimi je predsednik zboru tudi naznanil pismo, po kterem se je gosp. Levstik odpovedal tajništvu, zbor hvaležno sprejel domoljubno ponudbo omenjenih treh odbornikov in sklenil, da se odbor g. Levstiku pismeno zahvali za njegov dosedanjí trud, s kterim je natanko opravljal tajništvo.«

Nato se ponudi g. Marn, da knjižnico prevzame brez plačila, in g. Lesar se ponudi, da prevzame, kar ostane, toda ne drugače, nego da se za manipulantna dela dovoli plača.

O tej priliki g. Levstik prosi g. dr. Leona Vončine, da bi bral njegov dopis in g. dr. Leon Vončina bere, da se g. Levstik odpoveduje tajniške službe.

Gosp. dr. Vojska se oglasi, da bi se tajniku dajala plača, ker bode uže tako treba plačevati prepise, pečatenje itd., in torej naj bi začasni odborniki povedali, kakošen je tajnikov posel, ker sicer ni mogoče sklepati, da bi se razcepil.

Ta nasvet podpira g. Luka Svetec s tem pristavkom, da bi g. Levstik to reč sam razložil.

Gosp. dr. Vojska pa nasvetuje, naj bi o tem govorili tudi odborniki.

Seja po glasovanji sklene, da tajniški posel razloži g. Levstik, ki je potem povedal, da je od začetka novembra lani do srede maja letos delal po 10—9 ur na dan in komaj dodelaval; da mu je bil o nekej priliki celó dovoljen pomočni pisar, in da mu je služabnik poleg vsega tega moral često pomagati, vzlasti, kadar je bilo treba kaj naglo razposlati, da je bilo torej po 30 gld. na mesec malo plače za tako opravilo, poleg kterega si ni bilo mogoče nič drugje prislužiti.

Gosp. dr. Leon Vončina potrdi vse to, in tudi pohvali red v Matičinem uradu, ali vendar pravi, da je treba najprvo presoditi, ali se dobí brezplačno tajništvo.¹

Potlej se ponudi g. dr. Zlatoust Pogačar, da tudi on nekaj prevzame.

Gosp. Marn pak nasvetuje prvo g. Levstika in potem g. Praprotnika, da bi kteri teh dveh kaj prevzel, in ko oba dopovesta, da ni mogoče, potem se ponudi g. Ivan Vavrú, da prevzame knjižnico, če g. Marn prevzame zapisnike.

Gosp. Marn dovoli, in glasovanje potrdi, da tajniška opravila prevzemo tajnik g. Lesar, zapisnikar g. Marn in knjižničar g. Vavrú, g. dr. Vončina pa tem trem rodoljubim gospodom izreče zahvalo.

Gosp. dr. Costa pa opomni, da tudi on izreka zahvalo tem trem gospodom, da pa vendar želi plačanega tajnika, in da zahteva, naj se ta njegova želja v zapisniku imenuje.² To isto zahtevata tudi g. dr. Vojska in g. Ivan Vilhar.

Potem g. dr. Kočevár nasvetuje, da se poprejšnjemu tajniku v zapisnik zapiše zahvala za njegov dozdani trud, in g. dr. Vojska pristavi, naj se mu tudi podá zahvalnica.

Naposled se po nasvetu g. dr. Vončine o tej stvari sklene, da g. Levstik ostane [v] Matičnem tajnistvu še do 11. julija letos.«

¹ Levstik sam o svojem delu pri Matici: v pismu K. Rudežu 10./12. 1864 (LP, 240). — Istemu 14./4. 1865 (LP, 242): »V stiskah sem, v kakoršnih še nisem bil letos. 11. dan t. m. sem potegnil plačo, pa nimam uže prav nič. Upniki od tistih časov, ko nisem imel prav nič službe, pritiskajo name, da sam ne vém, kako se mi bode mogoče otéti. Vse sem jim moral dati, kar sem prejél za minoli mesec, zdaj pa še niso odpravljeni, in pred menój je cel mesec, za kateri ne vém, kako bodem prebíl. Pa tudi ta moja uboga plača — 30 gld. na mesec, za ktere moram delati, kakor črna živina po 9—10 ur na dan, potem pa še po časnikih grenke požirati, da od Matice uživam milostínjo, sam veš, da mi daje komaj za hrano in stanovanje pa za ubogo malo obléke. Kako čem potlej od njé še dolgove plačevati! Ali plačevati jih pa vendar moram.« (Brez vse »službe« je bil Levstik od »Napreja« do »Matice«: recimo od zadnje številke »Napreja« 29. sept. 1863 do 11. aprila 1864; v tej dobi ni imel res nič prejemkov, pač pa kazenska postopanja zaradi »Napreja« — v prvi pravdi tja do 21. I. 1864, odn. do 15. marca 1864 (dostavljeno 2. aprila 1864); v drugi pravdi pa do m. junija 1864. Prim.: Novice 1864, str. 31, 189; in Levec, Zbr. sp. Levstikovi 191/92; 320). In istotam (že 14./4.) še dalje perspektiva: »Menim, da Te ne bodem več nadlegoval, ker se mi bode ali pri Matici zvikšala plača, ali pa bodem moral drugam iti po zaslužek.« (l. c. 243). — Istemu K. Rudežu 30./4. 1865 (LP, 244): »Matica daje res toliko posla, pa tako malo plačila, da ni pol dela ni plačanega.« — In to dejstvo je zdaj Levstik v seji odbora povedal osebno sam na kompetentnem mestu.

² Takó je doigral svojo prevzeto vlogo dr. Costa, župan, tu skrajno dosledno do konca!

Takó Levstik sam lastnoročno! V Lj. Zvonu l. 1881, 635/36 (= Levec Fr., Levstikovi zbr. sp. V., 190/91) pa piše o samem sebi, o Fr. Levstiku: »Ni res, da je bil tajnik »Matice slovenske« in urednik »slovensko-nemškega slóvnika« oboje *obenem*, kakor je v »Zgodovini slovenskega slovstva« [Kleinmayr-ovi] čitati na 186 str.[áni]; kajti bil je prej v tajnika postavljen, in stoprav to službo v 11. dan maja 1865. léta izgubivši, vzprijel je bil slóvník v délo.« Nikjer ni Levstik zapisal, kdaj je *nastopil* tajniško službo pri Matici; kdaj jo je »izgubil«, je v »Zgodovino slovenskega slovstva« določil *sam*: »v 11. dan maja 1865.« Zakaj takó Levstik sam? Saj je sam doživel fakt povsem drugače. Saj je sam vedel, da je bil 22. junija na I. seji odbora še tajnik, in sam zapisal sklep te seje, da Levstik »ostane [v] Matičnem tajništvu še do 11. julija letos«, leta 1865! Zakaj torej v Lj. Zvonu 1881 drugačni datum njegov? Ali je tu Levstik uganjal le — »politiko«? In če bi jo, zakaj pa? Zdí se, da je štel Levstik za konec svojega tajništva pri Matici dan I. občnega zbora, ko so sklenili in zaukazali odboru, naj si dobí neplačanega tajnika: dan torej svojega nele moralnega poraza — nasproti drju. Srncu! Našel se je list Levstikovega rokopisa, ki kaže, da je Levstik nameraval izreči ali pa morda res izrekel na samem I. občnem zboru M. Sl. (11. V. 1865) protest in morda celó odpoved; list, ki predvsem in zlasti priča, kakó je bilo Levstiku pri srcu — tiste dní! Fragment:

[>]Ko bi tudi bil prisiljen, vendar bi se mi težkó délo o takej priliki sam sebe zagovarjati, poganjati se pro domo mea. /Tega mi pa treba nej, niti me ni volja, toda nekaj pa moram vendar le opomniti./ Vsako društvo gleda najprvo na svoje koristi, in tako tudi Matica; ^[osoba] nobena osoba o tacihih prilikah ni nič, na nobeno osobo se ni smeti ^[n]prav nič ozirati. Naj Matica sklene, kar bode ^[naj]njej na korist, in jaz se ne bodem nikoli vpiral, ko bi se tudi mogel. O tem tedaj ni govora. Ali zavrniti moram ^[ter]pričo denašnjega občnega zbora tiste dopise po raznih časnikih, ki so me krivično grdili pred slovenskim S svetom, da od Matice vživam milostinjo; zavrniti moram g. dr. Srnce, ki je pisaril, ^[da]kakor da bi meni bila morda nalašč pri Matici napravljena ^[sine cura.]služba, ktera daje plačo brez truda in dela. G. dr. Srnec je pisal o stvari, ktere ni čisto nič poznal. Matica daje ^[zdaj]uže 7 mesecev^[toliko] utrudljivega posla, ^[kterega]je čedalje več^[da] je človek ^[kteri]se mora ž njim pečati.^[pop] popolnoma nesposoben za vsako ^[više]duševno delo. Če se to pravi ^[kakol]komu dajati milostinjo, potem je ta milostinja podobna hrani, ktera se ^[daje]meče^[pri]klenjenemu psu. Vendar nečem dalje dokazovati, ali ^[Ma]tajnik od Matice milostinjo vživa ali ne. ^[To]O tem najlaže govori^[opr]pravični oddelek, če morda najde milost v očéh ^[g.]premodrega g. dr. Srnce.

[Sicer pa kakor sem rekel, jaz se so custo]

[To se mi je zdelo, da moram opomniti zato, ker nimam niti časa niti me ni volja z dopisi po časnikih ^[čistiti] ^[opirati se]omivati se ^[od]blata, s katerim me je ^[ometav] ^[uže]To se mi je zdelo, da moram opomniti zato, ker me je ^[g. dr. Srnec javno zgrabil.] ^[in]dopise g. dr. Srnce brala in morda tudi verjelo mnogo Slovencev, kterim ^[niso] ^[ni znano, kako] ^[oko]okolnosti Matičinega tajništva niso znane[«]

Koncept le je ta Levstikov rokopis, in še to le v odlomku: en sam list! Toda nam tu zeló na svojem mestu kot priča, kot edini glas doslej, — da je Levstik že ante festum imel tisti 11. dan meseca maja 1865, dan I. občnega zbora Sl. M., za mejnik v svoji tajniški službi. Žal, da ni rokopis ves! Morda bi nam povedal še kaj več.¹

¹ Einspielerjev »Slovenec« 1864 je prinašal v Celovcu članek v obliki dopisa »Iz Maribora. (O zadevah »Slovenske Matice«.)« od šte. 5.—12.; t. j. od 28. januarja do 22. februarja, na koncu imenoma podpisan: »Dr. Srnec.« In v tem članku zavrača dr. Srnec (v šte. 6., 1. februarja 1864, na str. 23) sklep pripravljalnega odbora M. Sl. z dne 11. aprila 1864, objavljen v »Novicah« 13. aprila 1864, na str. 123, — »da bi se društvenemu tajniku (naj bode, kdor koli hoče) plačevalo 30 gold. na mesec za njegovo delo«, češ: »Ta

Levec je v Levstikovi biografiji pa zavzel drugo stališče. Poznal je Levstikov datum 11. V. 1865 pač dobro; in vendar se ga ni držal, kakor se tudi ni v »Narodnem koledarju in letopisu M. Sl. za l. 1867« točno navedene časovne določbe: »tajnik še do 11. julija« (str. 14), dasi Levec sam navaja to uradno objavo M. Sl. kot svoj edini vir. (Levstikovi zbr. sp. V., 321, pod črto.) Ampak Levec si je vzel za podlago datum Levstikove odpovedi tajniške službe pri Matici, dan I. seje odbora, 22. junij 1865, ko je zapisal: Levstik »se je meseca junija 1865 v posebnem pismu odpovedal tajniški službi.«

Izvirnik pisma Levstikovega hrani Slovenska Matica v Ljubljani:

Slavni Odbor!

Ker z množino Matičinih družabnikov želim tudi jaz, da bi društvo napredovalo, kar je največ mogoče, in da bi imelo družih stroškov menj, knjig pa da bi moglo več dajati na svitlo, kar je Matičin pravi namen, torej oznanjam, da se odpovedujem Matičine tajniške službe, katero sem dozdej opravljal. Vendar pa, ker bi utegnila Matica kmalu zopet dobiti mnogo posla, še posebno, [še posebnó,] če se bode v red devala knjižnica, kar bi uže bilo jako potrebno, pripravljen sem ostati, ako je slavnemu odboru po godi, še mesec dni v pisalnici, da tudi knjižnici naredim imenike, in vse drugo nasledniku pustim v gladkem redu.

V Ljubljani 22. junija 1865.

Fr. Levstik [m/p]

/ Slavnemu Odboru / Slovenske Matice / v / Ljubljani. /

Z Levstikovo lastno roko razen adrese tudi še »rešitev« na hrbtu lista: »/ Št. 379. / pr. 22/6 865 / Hrani se, ker je rešeno v seji 22. junija 1865. / 26/6 865. / Levstik /«. Pismo ima rdeč pečat, na njem odtisnjeno ime: F. Levstik.

Dan I. seje odbora Matice Slovenske je torej tudi datum Levstikovega odpovednega pisma. Bolj kakor Levstikov datum 11. V. 1865 bi torej bil ta dan pravilen kot mejnik tajniške službe Levstikove pri Matici; zato pa je tudi Levčev podatek v Levstikovi biografiji bolj na mestu in sam zase tudi povsem točen, ker vpoštevata datum odpovedi; vendar bi v zgodovino pač bilo dosledno šteti dobo do zadnjega dne faktične zaposlenosti Levstikove v tajništvu Matice, pa naj je bila ta zaposlenost plačana ali ne, iz svobodne volje ali iz uradne postavitve!

»Dnarni Dnevnik Slovenske Matice«, [prva vknjižba: »28. aprila 864: Gospod dr. Janez Bleiweis izroči dosihmal nabrani denar po odbitih stroških, in sicer 1.—15.«, ki nató sledé], ima izplačilo »letne plače« Levstiku, redno po 30 gld. na mesec, vknjiženo naslednje dneve: leta 1864 — 11. maja, 11. junija, 12. julija, 11. avgusta, 12. septembra, 11. oktobra, 12. novembra, 12. decembra; leta 1865 — 11. januarja, 11. februarja, 11. marca, 11. aprila, 10. maja [dan torej pred I. občnim zborom], 13. junija, in zadnjič: 11. julija. Vseh 15 vknjižb izpričuje prejemek mesečnega obroka po 30 gld. redno za dobo vsakega preteklega meseca, torej »za nazaj« (po že odsluženem delu) vedno od 11. do 11.: 1.) »1 22/3 | 11. maja 864 | G. tajniku Fr. Levstiku se izplača letno plačilo od 11. aprila do 11. maja 1864 po pobotnici št. 3 | Izdatki: gotovina 30 gld.« 1; 2.) od 11. maja do 11. junija 1864; 3.) od 11. junija do 11. julija 1864; 4.) od 11. julija do 11. avgusta 1864; 5.) od 11. avgusta do 11. septembra 1864; 6.) od 11. septembra do 11. ok-

sklep nam ni nikakor povšeči.« In sledé razlogi; isti, ki jih je dr. Vošnjak in tudi dr. Srnec sam navajal potem tudi na I. občnem zboru Slovenske Matice 11. maja 1865 — zoper plačaneja tajnika. Svoj odstavek zoper plačaneja tajnika pa je končal dr. Srnec dobesedno: »Drugi mi bo oponašal, da moramo podpirati verlega slovenskega pisatelja, ki nima dosti drugih dohodkov. Ta razlog ne velja, ker matični nameni niso ti, da bi podpirala pisatelje. Čehi imajo za ta namen posebno društvo, mi Slovenci pa še nismo niti dosti zbujeni, niti zbujeni Slovenci dosti bogati, da bi se moglo osnovati tako društvo. Kar še ni, pa bo, posebno ako matica nektera leta svojo pravo delavnost dobro razprostira.« To so bili tisti stavki, ki pričajo, da je dr. Srnec dobro vedel, kakó dalekosežen je bil njegov nastop; stavki, ki so Levstika takó hudó zadéli in boléli, češ: „sine cura“, očitaje — miloščine!

tobra 1864; 7.) od 11. oktobra do 11. novembra 1864; 8.) »| 199/27 | 12. decembra [1864] | Fr. Levstiku tajniku letno plačo od 11. Novembra do 11. decembra 1864 | Izdatki: gotovina 30 gld.« | 9.) »| 289/33 | 11. januarja [1865] | Fr. Levstiku tajniku mesečno plačo od 11. decembra do 11. januarja 1865 vsled priloge 33 | Izdatki: gotovina 30 gld.« | 10.) od 11. januarja do 11. februarja 1865; 11.) od 11. februarja do 11. marca 1865; 12.) od 11. marca do 11. aprila 1865; 13.) od 11. aprila do 11. maja 1865; 14.) »| 591/58 | 13. junija [1865] | Fr. Levstiku tajniku sl. M. mesečno plačo za čas od 11. maja do 11. junija letos vsled pril št. 58 | Izdatki: gotovina 30 gld.« | in 15.) »| 638/63 | 11. julija [1865] | g. Fr. Levstiku tajniku sl. M. mesečno plačo za čas od 11. junija do 11. julija letos vsled priloge štev. 63. | Izdatki: gotovina 30 gld.« | Račun je čist, dokaz trden: *Levstik je bil pri Matici tajnik z mesečno plačo po 30 gld. od 11. aprila 1864 do 11. julija 1865*; torej še točno 2 meseca po I. občnem zboru Slovenske Matice, — po dnevu 11. maja 1865: 1 leto 3 mesece!¹ Z druge strani pa je temu dejstvu mogoče pridružiti tudi še dokaz, da je točno še do istega dne bil in ostal Levstik slejkotprej v tajništvu Slovenske Matice res delaven s polno aktivnostjo in s polnim poverilom. »Vložni zapisnik od leta 1863. do leta 1881.« (I. knjiga) v arhivu Slovenske Matice, lves leta 1863 in 1864 vkupno šteto od štev. 1. do štev. 219, leta 1865 od štev. 1. do 394. — z lastno Levstikovo roko], ima pred I. sejo ustanovitvenega odbora M. Sl., ko je bil »postavljen« Levstik formalno za tajnika, že 36 številčk uradnega poslovanja: in sicer 1—20 iz leta 1863, 21—36 iz leta 1864 (komaj 2½ strani); nató se glasi naslednja »[številk] 37: [Dopisa čas in številka] 11/4 864 | [Reč, o kateri se piše:] 12. aprila 1864. Zapisnik I. seje osnovalnega odbora. | [Rešitev:] Dopisovalo se je časnikom: »Tagesposti« »Draupost«, »Tempo« itd. itd. | [Rešeno-razposlano:] 9/5 864. | »Na okó bi to bilo pač dokaz, da je Levstik tajniško posloval pri Matici že pred 11. IV. 1864, in vsaj z 20 številkami že l. 1863. »Na okó« pa je marsikaj le narobe svet — na tem preljubem našem svetu! Nobena izmed vseh 20 številčk leta 1863., in tudi ne nobena izmed vseh nadaljnjih prvih 16 številčk leta 1864. ní takó zatrdno taka, da bi bila morala biti, kakor dá to doseči natančna presoja in doumitev, vpisana resnično pred tistim dném 11. aprila 1864, ko nasprotno marsikaj govori in priča pač odločno proti temu. Nikjer ni v teh številkah »Vložnega zapisnika« niti najmanjšega podatka, še manj strikten dokaz, da je torej Levstik posloval pred »izvolitvijo« z dné 11. IV. 1864 kot tajnik Matice, dasi — je to nedvojbeno; le da vprašanje: ali od 9., pač bržé od 19. marca 1864. O začetku tajnikovanja Levstikovega pri Matici Opravilni dnevnik (= »Vložni zapisnik«) ne prispeva potemtakem nič pozitivnega roka, pa naj ima prav štev. 1. datum 10/1 1863 (»Poklukar Jož. [kanonik Jožef Poklukar] oznanja »Napreju«, da je nekdo pripravljen Matici pokloniti 100 gld.« z rešitvijo pa ddto. 25/ odn. 26/7 1864); a štev. 21, prva v letu 1864, datum 20/2. 1864 (»C. k. deželnega prvosedstva oznanilo, da bodo Matičina pravila potrjena, če se nekoliko pre-naredé.«, toda z rešitvijo ddto. 14/7 1864). Drugače pa isti vir, isti »Vložni zapisnik«, gledé zaključka Levstikove tajniške zaposlenosti pri Matici: zadnje z Levstikovo lastno roko vpisane številke 387—394 iz leta 1865 so vse (prvi dve celó po svoji dospelosti) z dné »10. julija 1865«; — vpisane in rešene vse ta dan: zadnji dan Levstikovega tajniškega poslovanja! 11. julija, dan naslednji, pa je Levstik še predložil pobotnico štev. 63 in prejel, kakor sprej ugotovljeno, svojo zadnjo tajniško plačo pri Matici, in vzel, ni dan prej ni dan poslej, popotnik, slovo. Prav nikakega sledú ni o tajniški prisotnosti Levstikovi pri Matici doslej preko zadnjega plačanega dné njegovega: preko — 11. julija 1865.

Táki so torej dokumenti. In zbrani nam zdaj pričajo, odkod vsa tista nesoglasja v štetju tajniške dobe Levstikove pri Matici. Levstik šteje: 11. aprila 1864 »izvoljen«, odn. postavljen za tajnika; in »v dan 11. maja 1865.« češ da »izgubivši« to službo. Matica: »11. aprila 1864 izvoljen« — »ostane tajnik še do 11. julija 1865. Levec: da »je opravljal od dne 9. sušca 1865. [recte: 1864.] leta« to službo Levstik; do odpovedi svoje »meseca junija 1865 v posebnem pismu«. Dejstvo istinitega tajniškega delovanja pri Matici: od 9. [?: 19.] marca 1864 pa do 11. julija 1865, po sklepu seje z dné 22. junija 1865. In dejstvo istinitega prejemanja tajniške plače: od 11. aprila 1864 do 11. julija 1865, po 30 gld. na mesec, vedno »za nazaj«, postcipando po efektivno odsluženi dobi.

¹ »Narodni koledar in letopis Matice slovenske za l. 1867.« (str. 15) ima torej že točno besedo, takoj v prvi naslednji seji odbora po odhodu Levstikovem: »Blagajnik dr. Zupanec o raznih stroških: za poprejšnjega tajnika od 11. dec. 1864 do 11. julija 1865 210 gld., služabniku 48 gld.« Kar točno soglaša z vsemi viri: »do 11. julija 1865« po 30 gld. (7×30=210). Bil je to doslej edini javni podatek o dejstvu, toda nihče mu zaradi nesoglasja z Levstikovo izjavo (LZ 1881, 636) ni zaupal; sedaj je izpričan in z dokumenti potrjen. — »Novice« 17. januarja 1866, str. 20 (»Sporočilo o drugi seji Matičinega odbora 11. januarja 1866.«) pa le (zapéto): »Po tem poroču g. blagajnik dr. J. Zupanec o stroških za poprejšnjega tajnika«, da odtod ni torej bilo podatku nič potrditve.

In takó se zdí vsa zadeva po dosedanjih virih naravnost otroško stvarna in nedolžna, kakor otrokova logika. Vendar pa ní takó brez vsega razloga in namena fiksiral Levstik v slovensko zgodovino našo — dan 11. maja 1865! Bil ní ta dan zadnji obrok plače, ampak bil je ta datum res nekaj »politike« od Levstikove strani, zoper dejstvo in dejanje t. zv. pristno slovenske »politike«, zoper vse tisto zavijanje očí z dné 11. maja 1865. In ta dan je hotel namenoma Levstik naglasiti! Saj je bil ta dan res — nastop gotove klike v takratni Ljubljani, gotove »politične« lige seveda in torej »stranke« — zoper osebo: nož naravnost na življenje — zoper laž odpornega možá, ki je bil življenje svoje zastavil v borbo za resnične koristi in resnični prospeh narodne skupine, s preziranjem in brez vsakega računa v smislu in smeri osebne pozicije, osebno materialnih koristi. Bil je dan 11. maja 1865 atentat v smeri nepremagljivega želodca, — po pristno slovenskem nele »rodoljubju«, ampak naravnost socialni ljubezni do človeka sorojaka, »brata«, med nami! »Žrtev razmer«, zavijajo še dandanes očí in — dobro vedó, kaj delajo! Še nihče pa ní rekel, da žrtev slovensko-zavedne pošteno zdrave opozicije zoper bolezen: zoper laž, nele ustanovitve nemškega časnika drju. Costi, ki ni znal slovenščine, ampak naravnost zoper vso laž »rodoljubnosti« med prvaki!¹

Izrekel pa je spet le Levstik sam to, vsej takratni dobi znano dejstvo in ga na vsa usta vrgel v »Zgodovino slovenskega slovstva«, ker ga drugam ni mogel, vsemu zavijanju očí v protest in zanikanje, leta 1881 (LZ 1881, 636; = Levec, Levstikovi zbr. sp. V., 190/191): »Vrhu tega je vse na robe povedano, kar se dostaje »Triglava«, nemških, a Slovénom v obrambo 3. januarja 1865. léta ustanovljenih novin, katerih gospod Julij pl. Kleinmayr ní imel nikoli v roci, kar je živ, ker na 286. in 192. str. učí, da sta jih uredovala *Miroslav Vilhar* in Fr. Levstik. Nikdar ne! Kadar so »Triglav« na nóge spravljali, ní temu početju bilo hujšega nasprotnika v Ljubljani, nego li je baš Levstik bil zató, ker se mu je zdelo, da bi se z nemškim »Triglavom« pot zgradil političnemu dnevniku *slovenskemu*, katerega tedaj še ní bilo, niti se je v Ljubljani mogel ustanoviti. Jedino to nasprotovanje bilo je Levstiku vzelo »Matično« službo; kajti on je bil nje prvi tajnik, a ne Lesar, kakor velí »Zgodovina slovenskega slovstva« na 194. strani. Vender je slovenski dnevnik potlej bil porojèn, da-si stoprav 2. aprila 1868. léta, in to na štirскеj zemlji v Mariboru, od koder se je 1872. léta v 6. dan oktobra preselil v Ljubljano, kder zdaj uže v 14. letniku na svitlo hodi po imeni »Slovenski Národ«.«²

¹ »Košček kruha, katerega si je — zaslužil kot jako vesten in delaven prvi tajnik pri Matici slovenski, vzeli so mu nekteri rodoljubi, ki so zahtevali, da tajniški pôsel pri Matici bodi časten, brezplačen pôsel, dasi so se vsi razboriti možje temu upirali. In res so se kmalu našli ljudje, ki so bili voljni ta pôsel opravljati zastonj, ki so pa napósled dobivali za svoj brezplačni pôsel vsaj po toliko nagráde, kakor prej tajnik Levstik plače.« (Levec Fr., Fran Levstik: Zbrani spisi Levstikovi V., 321. V Ljubljani 1895.). In nató pristno zavijanje očí, dr. Vošnjak v »Spominih« I., 180/181 (V Ljubljani 1905): »Še druga stvar je razburjala duhove; to je bilo imenovanje plačanega tajnika. Osnovni odbor je namreč izročil tajništvo *Levstiku* proti skromni nagradi mesečnih trideset gold. Dr. Sernec je že v »Slovenec« se izrekel proti plačanemu tajništvu, češ, da je vendar v Ljubljani dosti rodoljubov, ki bi ta posel brezplačno opravljali. Društvo da naj kolikor mogoče varčno postopa, da si nabere kmalu sredstev za svoje prave namene. / *Levstika* sem takrat prvič videl. Sedel je pri glavni skupščini zraven osnovalnega odbora. Slišal sem pa bil že več o njem in čital v »Novicah« njegove temeljite jezikovne razprave. Da se mu gmotno ne godi ugodno, nisem vedel in menda tudi ne moji štajerski tovariši. Sicer bi ne bili tako odločno se izrekli proti plačanemu tajniku, kakor se je to, žal, zgodilo, nota bene v zadovoljnost kranjske gospode, ki se je na ta način *Levstika* iznebila ne da bi se bilo moglo njej očistati, da je tega zaslužnega literata spravila ob kruh. / *Levstik* je o tem, ko je že bil v Ljubljani nameščen v licealni knjižnici, z menoj govoril in dejal: »Vam štajercem nisem zameril, da ste bili proti mojemu tajništvu. Vi ste se pač usedli mojim ljubljanskim protivnikom.« (!?)

² Prim. o sporu radi »Triglava«: Levstikov dopis Novicam »O nemškem političnem listu za Slovenec« z dné 20. junija 1864. (Slovan 1917, str. 44/46); »Jezna zgodba iz Levstikovega življenja.« Iz dní 23.—27. sept. 1864. (Slovan 1916, str. 9—13); Pirjevec, LP 1931, str. 18—26.

»Novice« so bile torej tisti interes, zaradi vsega, kar je bilo lepega in visokega, zlasti pa »rodoljubnega« za njimi! Zató — nemški časopis drju. Costi, da ostanejo »Novice« kakor dotedaj — edini slovenski glas v slovenski občini, varne, trdne, same! Ali so bili kratkega vida l. 1865 in tudi še poslej »Narodni Štajerci, vrli možje« (Levstik 1870), prav isti možje, ki so si bili izmislili sami »Slovensko Matico« in poslej sami ustanovili »Slovenski Narod« — Novicam v opozicijo na svoji zemlji, kakor jim to utrja že Levstik sam kot nelogiko v njihovo zgodovino!

FELLÖCKER-ERJAVEC: RUDNINOSLOVJE. 1866, 1867.

Levstik je 11. julija 1865 doslužil službo svojega tajništva pri Matici, — z gotovino 30 gld. v roki; bil je nató vsaj pet mesecev brez redne eksistence, ob Giontinijevi literarni podpori (meseca avgusta, septembra, oktobra, novembra, decembra 1865.¹ V redne prejemke je prišel spet šele 17. januarja 1866, od decembra meseca 1865 pa do septembra meseca 1868 udinjan pri kanoniku

¹ O tem »Slovenec« I. št. 50. V Celovcu že v sredo 5. julija 1865, str. 199 »Iz Ljubljane. A. P.« (»O 1. seji matičinega odbora« 22. pret. m.): »Ker se je bil g. Levstik tajništvu pismeno odpovedal, ponudili so se gg. profesorji Lésar, Marn in Vavru, da prevzemo brez plače vsa tajniška opravila, in sicer prvi navadna pisarniška opravila; drugi pisanje zapisnikov, tretji pa vredovanje knjižnice. Gospodje so s tem pokazali, da vedo ceniti mnenje zborove večine, kar vso pohvalo zasluži, zlasti pa g. Levstik, ki je s to žertvo t. j. z odstopom svojim pravo domoljubno serce razodel tem več, ker se mora mož takih sposobnost, zmožnost in vednost še za vsakdanji kruhek boriti.* Potegovali so se sicer tudi zdaj gg. Costa, Vilhar in Vojska za plačanega tajnika, pa brez uspeha. Odbor se je g. Levstiku pismeno zahvalil za njegov dozdani trud.« Pri zvezdici* je opomba pod črto: »* Ravno zvemo, da g. Levstik prevzame vredništvo »Laibacherice«. Visoka vlada bo hodila zanaprej po potih, ktere so dozdej zagovarjali oposicijski časniki. Zatorej je to dobro znamnje, da postane 1. pomagavec nekdanjega »Napreja« zdaj vrednik vladinega lista »Laibacherice.« Zraven se bode pa s tim še gotovo zastran našega novinarstva marsikaj obrnilo na bolje. Vredn. [Naivnost! Einspieler sam ali le Božič?] — In »Slovenec« I. št. 51. V Celovcu v saboto 8. julija 1865, str. 203 (»Iz Ljubljane. š.«): »Dr. Isleib, vrednik časopisa »Laibacher Zeitung«, jemlje v zadnjem listu slovo od svojih čitateljev. ... Mesto njega bode prevzel vredništvo France Levstik za žl. Miklošičem prvi slovenski jezikoslovec i on je vsakemu izobraženemu Slovencu tudi ko izversten pesnik in pisatelj sploh znan. Z velikim veseljem opominjamo, da vladni časnik pride v roke takemu domoljubnemu, spoštenemu, učenemu rojaku, nasproti pa tudi tužno obžalujemo, da je bil tako izversten slovenski pisatelj zaradi pomanjkanja vsake podpore prisiljen v veliko škodo slovenščini se z nemščino pečati. Naši pervaki so ga moralno prisilili, da se je moral tudi borno plačani službici odpovedati, njemu prvemu tukajšnjemu jezikoslovcu se ni privoščilo, da bi si mogel le en sam sold pri delu slovensko-nemškega slovarja prislužiti; on bi bil moral gladu umreti, ako bi mu drugi v največi potrebi, spozna je njegove velike duševne zmožnosti, poštenega zaslužka priklonili ne bili. Za domače izverstne pisatelje, za domače slovstvo se tako skerbi; gospodje, ki imajo upljiv na narod, bi tega nikakor prezreti ne smeli!« — Nov problem nam s tem vstaja v ospredje: Keda j je Levstik dobil pri Giontiniju naročilo za svojo nemški spisano slovensko slovnico v tej svoji dobi praznega želodca? Ker naslednjega leta 1866 je dobilo iz te dobe naše slovstvo tisek: »Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen. Behandelt von Fr. Levstik. Laibach 1866. Verlag von Johann Giontini. Druck von R. Eger in Laibach.« (VIII + 144). Predgovor ima lastnoročno avtorjev, zaključek dela označujoči datum: »Laibach am 31. Jänner 1866.«; takrat je bil stavek knjige same že dovršen, Levstik pa že pri Wolfvem slovarju! Knjigi je videti brzo roko: nastajala je razvojem kar med pisanjem samim, nekako širše nadaljevanje in tudi nekako v slogu nekdanjih Levstikovih »Napák slovenskega pisanja«, od te strani in tudi po svojem vplivu literarno izredno znamenito delo; nič manj znamenito (dasi bolj nepoznano) kakor svojedobne »Napáke«, ki so bile vstale s »Krpanom« vred iz podobne krušne situacije léta 1858. »Slovenec« obžaluje 8. VII. 1865 »iz Ljubljane«, tri dni pred koncem Levstikove službe pri Matici, »da je bil tako izversten slovenski pisatelj zaradi pomanjkanja vsake podpore prisiljen« zateči se v nemško delo, »v veliko škodo slovenščini se z nemščino pečati«; Levstik zagovarja v »Predgovoru« knjige sam ta svoj korak in navaja stvarne razloge — brez osebnih! Takó je pomagal torej našemu »rodoljubju« spet Nemec izven ozračja Bleiweisovega: isti Giontini, ki si je bil leto popreje edini upal založiti, Jenku iz samomornih misli pomagati (januarja 1864), in slovstvu našemu (novb. 1864) dati v nemškem Gradcu natisnene Jenkove »Pesmi« po nasvetu in priporočilu Levstikovem! (Fr. Levec, Zvon 1879, 355/56; in: Slovan 1915, 268/69). Zdaj, leto kesneje, pa je segel Levstiku samemu v podobni stiski pod rame, dal mu

Pogačarju z goldinarjem na dan in s prosto sobico pod streho kot leksikograf za Wolfov slovensko-nemški slovar. V Pogačarjevi zapuščini (škofijski arhiv v Ljubljani) je prva nagrada Levstiku za to delo vpisana 17. januarja 1866 (50 fl.), zadnja pa 1. septembra 1868 (30 fl.).¹

1.

Dragi prijatelj!

V Zagrebu 30 aprila 1866.

Mineralogijo sem končal, zdaj je pa treba iskati založnika, toraj se obračam na Te s prošnjo, da bi šel k Terpinu ter ga prašal, ali je voljan jo založiti ali ne. Kdor koli bi jo prevzel, ^[bi]moral bi si priskerbeti 76 drvorezov, ki je pa v prav lahko ceno dobi pri Carl Gerold's Sohn na Dunaji, ki je založil »Anfangsgründe der Mineralogie ^[zum]für Unterrealschulen von Fellöcker Wien 1858«. Te knjige sem se namreč držal jaz, toraj bi tudi potreboval vse njene drvoreze. Ako bi se s Terpinom pogodila, mislim da bi bilo najbolj, da se knjiga tiska o velicah šolskih praznic, jaz bi onda prišel ^[za]oba mes^[ca]leca v Ljubljano i bi sam prevzel korekturo. Se vé, da bi poprej Tebe prosil, da bi rokopis pregledal i popravljaj.

Terminologije sem se držal, kakor sva jo vstanovila, le *raven* za *gleich* mi dela sitnosti, ker jo potrebujem za *eben*, menda bo vendar le treba pridržati *enako*. Kaj deš ^[ti]Ti?

Svetuj mi tudi nekaj za »Gemengtheil« v tem-le zmislu: Granit ist ein gemengtes Mineral, seine *Gemengtheile* sind: Quarz, Feldspath etc.../

Kuzmića bi dobil iz tukajšnjega muzeja, ako se Pogačar ali kdo drugi oberne pismeno na »namestniško véce«; ker je ravnatelj vmerl in še dosele n^[le] dobil naslednika, ima namestništvo muzej v rokah.

Habdelić je pisal: 1. Dictionarium vocabulorum croaticorum. 2. Kerštjanski navuk. 3. Pervi ^[na]otca našega greh 1674.

Kaj je ^[s]z besednjakom? Kako da nej od nobene strani ni sledu niti glasu?

Zarad mineralogije ^[ti]Te še enkrat prosim, da mi kmalu odgovoriš, da vem, načem sem.

Da si mi zdrav! Z Bogom!

Fr. Erjavec m/p

Toda z založništvom Rudninoslovja pri Terpinu ni bilo uspeha. O tem priča dejstvo, da je knjiga izšla naslednjega leta 1867 pri Slovenski Matici, tiskana pri Blazniku v Ljubljani. Leto dni molka leži med tem in naslednjim Erjavčevim pismom na obéh stranéh. Zató ne vemo prav nič, kakó to, da Terpin ní vsprejel Erjavčeve knjige, niti ne doslej, kakó in kedaj je knjiga prišla k Matici. Priča pa naslednje pismo Erjavčevo, da sta bila z Levstikom med tem časom v stikih, le da nam neznano, kakó!

2.

Prijatelj!

Denes boš dobil 1. polo (revizijo) moje mineralogije, prosim Te preglej jo hitro in potem jo ali sam nesi ali pošlji po kom v Blaznikovo tiskarnico.

Gledé oblik sem moral vstrezati ^[večidel]željam matičinega odbora, tako n. pr. sem moral popraviti *ti* pri ženskej dvojini v glagolu v *te* — greste mesto gresti — i tudi kako drugo stvar sem ter tija, postavim: *kjer*, mesto *kder*. Prosim Te, take stvari pusti na miru, sicer Te pa prosim, da popraviš, kakor

kruha tiste zadnje mesece léta 1865, in prejel za tó iz Levstikovih rok nemške »Napáke slovenskega pisanja«! In takó je bilo vse prav in dobro; Bog je poskrbel za lilijo na polji, kakor večkrat v Levstikovem življenju. »Slovenčev« dopisnik »š.«, pač neznanec iz neposredne bližine Levstikove, pa priča, da je Levstik že pisal svojo knjigo za Giontinija še pred 11. julija 1865, še pred končno poslovitvijo od Matice, ker že — pred 8. VII. 1865.

¹ Pirjevec, Levstikova pisma, str. 3. Meni se ta vir radi povojnega preurejevanja v arhivu l. 1919 ni odprl.

veš da je prav. Če boš kake posebne napake našel, Te prosim, da bi mi pisal, da se bom vedel pri daljnjej korekturi ravnati.

Kako se Tebi godí? Kje si z besednjakom in kako stoji s Tvojo preiskavo? Ali se potrjuje skozi in skozi najdeni zakon?/

Zarad kemijske terminologije Ti bom pisal drugi pot, denes se mi mudi na pošto. Da si mi zdrav!

Tvoj prijatelj

v Zagrebu 8/5 867.

Fr. Erjavec m/p

Poslal sem Ti bil Kurelčevo razpravo o živinskih imenih. Ali si jo dobil?

Levstik je na to pismo odgovoril Erjavcu — dvakrat, a nam sta neznani obe. Na prvo, pač z dné 9./5. 1867, ni Erjavec odgovoril takoj: »tvoje prvo pismo nij bilo tako pisano, da bi človek rekel, da zahteva tako hitrega odgovora« (Erjavec 12./5. 1867). Pa je prejel zató 12./5. 1867 drugo, hudó jezno pismo iz Ljubljane, pač z dné 11./5. 1867. Obe ti dve Levstikovi pismi sta žal neznani! Na drugo je Erjavec odgovoril, enkrat takoj še istega dné ob prejemu (12./5.) ter potem še drugič naslednjega dné (13./5. 1867):

3.

Dragi prijatelj!

v Zagrebu 12/5 1867.

Tvoje pismo me je denes jako iznenadilo in tako potrlo, da kotí ^[z]skesana grešna duša lazim okoli. Lep božji dan, kterege sem se mislil užiti, mi je pokvarilo popolnoma. Najbolj mi je pa vendar žal, da sem tebi tolike sitnosti nakopal na glavo.

Najpreje ti moram povedati, da tvoje prvo pismo nij bilo tako pisano, da bi človek rekel, da zahteva tako hitrega odgovora. Da sem zadovoljen s tvojimi popravami, kar si mi jih naznanil v prvem pismu, se razumeje samo ob sebi. Nisem tedaj mislil, da pričakuješ še posebnega pooblastila zato.

Kar se tvoje pravične jeze tiče, priznavam, da je temeljita. Ne morem tajiti, da sem ^[n] zanašaje se preveč na tvoje prijateljstvo, korekturo preveč površno pregledaval; moram ti pa tudi povedati, da tacega posla nijsem vaju. Kar se tiče ne-/doslednosti, moraš vedeti, da je bil rokopis s prva pisan popolnoma v oblikah tvoje male slovnice, pozneje sem ga ^[p] moral pa predrugačiti v navadne oblike. V nektereh stvaréh sem bil res nedosleden, tako n. pr. sem v 1. poli pustil »rogljevi«, v drugej sem pa popravil v *roglove*, kakor mislim, da je prav. Spočetka me je zmotila hrvaška pisava.

Tudi je lahko mogoče, da premalo prepon delam. To vse priznavam. Ali da Blaznik ne da 3. korekture in da se Lesar vtika v stvar, tega nijsem kriv. Sicer sem pa denes tudi pisal ribniškemu panju, kar ga gre in sem mu razložil, da za napake ne bo nikdo drugi odgovoren, nego jaz, ^[in] da noben presojevalec ne bo zgrabil njega, ampak mene.

Blazniku reci, da naj ti dá 3. korekturo, da / mu bom jaz iz svojega žepa ^[d]do|plačal, kar bo imel zarad tega več stroškov. Meni je nij treba pošiljati, da se tisek ne bi predolgo zadržaval. Od 3. pole naprej ti mislim tudi prvo korekturo pošiljati — do zdaj si dobival drugo — in potem mislim boti dve zadosti.

Prosim te potrpi! Storil bodeš dobro delo — nebesa so gotova.

Zastran nasvetovanih prememb, bi sodil,

1. da *preka* in *klin* ostane,
2. da se dvoji spremeni v *dvojen*, samoteren v *enoter*en,
3. *stojálen* naj bode, ker si tako popravil, sicer pa ne vem, zakaj bi tudi *temeljen* ne bilo dobro.
4. *ravnomeren* bi bilo gotovo bolje nego *somer*en, pa ker n^[e]lejši popravi, naj ostane *somer*en.

Z Bogom!

Erjavec m/p

Dragi prijatelj!

V Zagrebu 13/5 1867.

Kaj sodiš ti, ali bi bilo bolje zemljepisna imena pisati s slovensk^{le}im pravopisom ali je pustiti v tujej obliki.

Ali čem pisati: [šneberg], [Schneeberg], Harz, Hüttenberg, Cornwall, Derbyshir, Borowdale, Fontainebleau, Nagyag, i. t. d.

ali pa: Šneberg, Harc, Hitenberg, Kornvel, Derbšir, Borovdel, Fontênebló, Nôdžag.

Če pišem po naši pisavi, se ime časih tako prevrže, da ga skor nij moč spoznati, še manj pa ga iskati na zemljovidu.

To se razumeje, da sem ondukaj, k^lider so naša stara imena popačena, pisal slovanska imena, n. pr. Banska Bistrica (Neusohl), Schmöllnitz (Smolnica), Schemnitz (Ščavnica) i. t. d.

Prosim te, svetuj mi!

Fr. Erjavec m/p

Levstikov odgovor je sledil takoj naslednji dan: 14./5. 1867 (LP/49, šte. 1.), — prvi Levstikov dopis Erjavcu, ki nam je sploh doslej znan.

Dragi prijatelj!

V Zagrebu 20. 5. 1867.

Pošljem ti zadnje pole rokopisa, prosim te preglej je, predno gredo v tisek. Pozneje ti pošljem še kratek dodatek »o zmésih« in pa kazalo.

Kako je to, da tako dolgo ne dobim nikakoršne korekture? Tretja pola bi že vsaj morala biti postavljena. Ali je tiskana 1. in druga?

Pri nahajališčih se večkrat navaja: Der Petzen (gora) ^[nal]in Kärnthen. V p^{le}rvih polah sem jaz pisal: Na Pečéh, kakor sem našel v »Vojvodstvo Koroško« od Matice izdanem, pozneje sem pa našel v Wolfu »Peca« in sem v zadnjih polah tudi tako pisal. Zdaj ne vem ktero je pravo. Ti imaš več pomočkov v rokah, prosim te, najdi pravo in popravi nápačno. Morebiti veš za kacega Korošca, ki ti bo vedel pravo povedati.

O Zarniku ti nijsem popreje nič pisal, ker ga nij ^[bilo] v Zagrebu že od velike noči. Včeraj sem ^[se] pa z njim sešel ter sem mu povedal, kaj mu farji pripravljajo. Mož se je ^[jako] smejal od srca ali kakor on pravi »rahljal«, in mi je naročil, da ti pišem, da on o farjih misli, kakor je mislil popreje, da je treba računati z obstoječimi / faktorji, ne pa živeti¹ v iluzijah. Ne dá se tajiti, da imajo naši farji veliko moči do našega naroda, in to kar je Z.^[arnik] njim v slavo rekel ima veliko resnice v sebi. Bilo je pisano v pravem času in kakor smo slišali od raznih strani, je to gotovo tudi nekoliko pripomoglo, da so ^[se] druge volitve tako vršile. V agitaciji je vsako pošteno sredstvo dobro. Te misli sem bil tudi jaz in drugi tukajšn^[jeli] Slovenci, pa smo Zarnika še spodbadali, da naj piše.

Zarnik te pozdravlja, jaz pa tudi.

Fr. Erjavec m/p

Znanstvo in politika torej med možema! Naša drobna »politika« takratnih dní seveda: toda s tistim toplim dihom prav po Levčevi besedi o Erjavcu: »Vsak uspeh, vsak napredek našega naroda, vsaka lepa nova prikazen na književnem polji, vsaka politična zmaga mu je napolnila srce z veseljem. Pa tudi bolela ga je slednja izguba in nesreča národna.« (Fr. Levec l. c., XIV./XV.). Dr. Zarnik je bil takrat vrgel v drobni naš slovenski svet dva tehtna temperamentna članka: v »Novicah« 17. aprila 1867. (str. 126/128) »Naš narod leta 1867.«, in 1. maja 1867. (str. 145/146): »Stranka posredovanja«. Erjavec zagovarja v pismu z dne 20./5. 1867 (pač zoper neznano nam pismo Levstikovo) Zarnika in se mu po mnenju pridružuje, češ: to, kar je Zarnik — rekel, ima veliko resnice v sebi. Zeló zanimiva izjava Erjavčeva! Sodim pa, da méni ta Erjavčeva beseda tisti odstavek Zarnikovega članka tam z dné 17. IV. 1865, na str. 127, ki pa ž njim, kakor odmeva in se zdí iz Erjavčevega pisma, Levstik nekaj ni bil zadovoljen. Odstavek govori: »Da je naša izvrstna duhovščina svojo

¹ Rokopis: živěti; strešica je nad e zašla!

dolžnost storila, o tem ni mogel nihče dvomiti, kdor jo le količkaj pozna; da bi bili pa oni nepošteni agitatorji, ali pa kakor je eden prvih naših nemškutarjev blagovolil izraziti se: »die Pfaffen haben ja das arme Volk ganz in der Hand«, to je pa gola laž! Duhovni imajo res upljiv do naroda; al upljiv samo tak, ki ga ima vsak pošten človek, ker večidel so sami poštenjaki in skoraj vsi jako vneti za pravice svojega naroda, med katerim vedno živijo, s katerim imajo vsak trenutek po noči in po dnevu opraviti in toraj tudi najbolj vejo, kje da ga čevelj tišči.« Toda Levstik je za to »politiko« Zarnika leta 1870, dne 22. julija v 6. številki svojega »Pavlihe«, posadil na tla med oba stola: med stol slovenskega »prvakarstva« in stol slovenskega »narodnega naprednjaštva«, t. j. stol ljubljanskega »klerikalizma« in stol slovenskega »liberalizma«! »Da je bil dr. Zarnik zelo razkačen, to rad verujem, in vedel je tudi zakaj ter v skrivnem kotu svojega srca čutil, da je zaslužil,« je nató pisal Levstik Zvanutu z Dunaja 9. decembra 1870. (LP/340). Škoda zatorej dvakratno, da ne poznamo tudi tukajšnjega pisma Levstikovega Erjavcu o Zarniku, — zlasti, ker se ob vsem tem nekam čudno piškava zdí Levstikova pripombica na koncu njegovega pisma Erjavcu 21/5 1867 (LP/51): »O Zarniku mislim, kakor ti; samo malo pošalil sem se bil v zadnjih pismih.«(!)

Levstikov odgovor — spet takoj naslednji dan: 21/5 1867 (LP/50: šte. 2.).

6.

Dragi prijatelj!

26/5 [1867]

Dalenes sem dobil 1. polo na čisto natisnjeno, kar si popravil mi je vse všeč, samo na 10. strani si napak popravil, kajti gotovo ni prav: osmerci, četverci, dvanajsterci so ogli, robovi etc. otopljeni, tukaj je dativ, pa mora biti *u*. Pa kaj! zdaj je, kar je. S to polo vred sem tudi dobil korekturo 3. pole, sem popravil, kar sem vedel in znal in ti jo pošljem na pregled.

Tukaj v velikej naglici nekoliko vprašanj.

[Um] Ali more stati »umazan« za »verunreiniget«? jaz mislim, da ne more.

Zakaj nleij »onečiščen« dobro?

Zakaj pišeš: *môder*, *môdra* galíca?

»Stopnja« sem popravil v »stopinja, da si tudi mislim, da prvo nij napačno.

Kako se mora akcentuirati: *râzkolen* ali *razkólen*?

Na strani 64 (rectius 48) stoji *rmenkast zarjavi*, drugje pa povsod rumen, rujav, rudeč. Česar¹ se imam držati? Meni je *rumen* bolj všeč.

Srčni pozdrav!

Fr. Erjavec m/p

Levstikovega odgovora ni. Zdi se pa, da je vendarle bil, ker Erjavec v naslednjem odgovorja: »V 2. poli stoji „rdeča, rjava“, kar je po tvojem zadnjem pismu prav«. Torej mu je bil Levstik opombo z dne 26/5. že tu vmes razjasnil!

7.

Dragi prijatelj!

V nedeljo sem ti poslal prvo korekturo 4. pole in denes ti pošljem revizijo 3. pole z nekimi opazkami.

Izrinola sem popravil izrinila zaradi doslednosti, ker v 2. na čisto natisnenej poli stoji »stisniti, razmakniti«. Ali si ti to popravil?

V 2. poli stoji »rdeča, rjava« — kar je po tvojem zadnjem pismu prav — in tako sem dosledno delal že zadnjič v 4. in denes v 3. poli.

Kaj je s kroglo, kroglllast? V mojem rokopisu, vem da je pisano krogla, v korekturi sem dobil pa »kroglje«, 2. čista pola ima tudi *krogla*, takisto tudi današnja revizija. Da ni panj imel tukaj prstov vmes!/
Prosim te, nesi rokopis, kar ga je še v tvojih rokah, v tiskarnico, če ga še nisi.

Vem, da ti je korektura i vsa ta stvar velika preglavica, ali prosim te potrpi prijatlju za ljubav, saj tako ne bo več dolgo trpelo. K večem bode šest pol vsega skup.

Naši prvaki bi se bilí radi ubranili hrvaških gostov na prihodnje binkošti, ali Hrvatje bodo vendar prišli in naši možje naj gledajo da je bodo tako

¹ Takó rokopis, očitno da namestu: Česa.

gostoljubno sprejeli, kot so Hrvatje nje. Ali jaz se jako bojim, da se bodo blamirali^[1]. Toman in Svetec sta na Dunaju, oče in Costa sta pa po zadnjih nesrečnih volitvah za mestni odbor v strašnih ^[skrb]strahèh. Mene skor gotovo ne bod^[ole] v Ljubljano./

Kaj je z Wagnerjem knjigarjem?

Kje so tvoje bčele? Ali ne bodo rojile? Bojim se da bi je bčelar Terpin ne zadušil.

Srčno te pozdravlja

/ tvoj / prijatelj /

4/6 867.

Erjavec m/p

Odgovora Levstikovega — ni doslej, dasi je odgovoril! (Prim. naslednje Erjavčevo: »uže poprej, nego sem dobil tvoje pismo«!)

8.

Dragi prijatelj!

V današnjem pismu boš dobil »dodatek« in pa kratek predgovor, posebe pa pod zavitkom 1. korekture pete in nekaj šeste pole^[1]. [P]Prosim te, preglej to in ono in skrbi, da pride v tiskarnico.

Kakor bi mi bilo ljubo, da bi se sešel s tebo me vendar ne bo v Ljubljano. Prav veselilo me bo, če bom slišal, da se moja slutnja nij vresničila, no ne morem si kaj, nekaj mi zmerom pravi, da se bodo naši blamirali. Z druge strani je sicer res, da Hrvati od »strašivih Kranjcev« velikih stvari ne pričakujejo. ^[Veliko]Mnogo grencih besed sem že slišal te dni, ko se je čulo, da bo Costa pri tej priliki všel iz Ljubljane, toda Hrvatom je težko popisati naše stanje, njihov vedni refrain je »kukavice!« in po pravici kažejo na Čehe, ki se ^[pod] v sličnih okolnostih možato obnašajo. Kar sem še imel veselja za Ljub-/ljano, vzela mi ga je ^[adresna]debatna v dunajskem Reichsrathu. Kar sta T.[oman] in Sv.[etec] proti adresi popreje izbljevala, to so potem vsi Slovenci pojeli, kot bi trenol, postali so föderalisti — dualisti. Kak vrag jim je to vdehnol! Beuft jim je gotovo nekaj obetal in šli so na led. Bojim se, da je imel tukaj Klun prste vmes. Znabiti bo še prišel za šolskega svetovalca mesto Jarza. Zadnji Franz Josef Orden Jarčev me je spomenol tega.

Ne vem kako se bota Toman in Mrazović gledala. Brž kot ne, se bo tudi Toman skril, kot so se oče in vsi prvaki pred dvemi leti ali kali, ko je je Mrazović iskal po Ljubljane.

Preverjen sem, da bi moral ves pot poslušati žaljive besede, to me pa strašno boli, s tem bolj, ko človek / tudi po svojej vesti vselej ne more braniti naših prvakov.

Listnico v zadnjih Novicah sem bil bral uže poprej, nego sem dobil tvoje pismo. Précej sem vedel, na koga leti.

Veš! da je tudi mene preletela jeza, ko sem že poprej bral Božičev preklic. Jaz bi ne bil tega storil! Zaprt bo že tako ali tako, zarad družih procesov, en teden več ali menj, kaj je to! Gotovo bolje, nego pred Sav. se plaziti po kolenih in ne samo prositi ga odp^[u]rostenja — to naj bi uže bilo — nego celó priznava^[n]ti, da je S. delovanje i. e. nemškutarenje slovenskemu narodu na korist!!! To je preveč. Raji pol leta v zadnji kapucinski klošter.

Zdrav bodi!

Tvoj prijatelj

9/6 867.

Fr. Erjavec m/p/

Denes sem to pismo, ktero sem mislil da je uže v tvojih rokah, nešel na mizi, pozabil sem ga včeraj v naglici z drugimi spisi vtakn^[i]oti v kouvert. Ne zameri!

Nadejem se v tvojem prvem pismu, da mi boš pisal kaj o Hrvatih.

10/6 1867.

Bog.

Fr. Erjavec m/p

Tudi na to pismo je Levstikov odgovor — bil, kakor priča naslednji Erjavčev dopis takoj s prvo besedo. Dodanes pa tudi tega ne poznamo!

9.

Dragi prijatelj!

Tvoje pismo prebravši sem šel precej k Torbarju, sem mu pokazal tvoje pismo in potem sva se menila, kaj bi se dalo v tej stvari storiti. Na vsaki način se mora naš narod opošteniti pred svetom, a sramota naj pade na lica možem, ki gotovo niso vredni biti zastopniki tacemu narodu, kakor je naš.

Torbar je šel potem k Mrazoviću in danes še bom govoril o tej stvari s Šulkom. Brž kot ne, bo Mrazović sam pisal v Pozor.

Da moramo tudi mi zagrebški Slovenci nekaj storiti, se razumeje, prašanje je le, v kakoj formi. V nedeljo pričakujem Zarnika, ki ga še nisem videl, kar je prišel iz Ljubljane; nadejem se, da vkrenemo pravo./

Znabiti bi bilo najbolje Tomanu in Svetcu poslati nezaupnico z našimi podpisi, i ta nezaupnica bi se potem tudi v Pozoru natisnila. Toda gotovega ti danes ne morem pisati ali bodi preverjen, da se bo nekaj storilo.

Hrvatje so se neizrečeno zadovoljni vrnili iz Kranjskega in ne morejo prehvaliti i ^[dost] načuditi se našemu narodu. Tacemu sprejemu — zlasti od prostega našega naroda v Postojni — se ni nihče nadejal.

Kar piše »Presse« — Laibacheričin telegram je iz »Presse« — o hrvatskih prvakov i o Strofsmajeru, je gola laž.

Moreš si misliti, kako me je veselilo, ko sem bral v tvojem zadnjem pismu, da si učitelj Konradov. Ne samo, da ti bo pomagano v materijalnosti, temuč bi tudi lahko imelo za bodočnost važne nasledke./

Zdaj pa na posel!

Pošiljam ti revizijo 4. pole. Ne vem prav za prav, kaj pomenjajo one maroge na več krajih, n. pr. mesto I pri nadpisih, potem mesto L in mesto mnogih števil v tekstu. Mislim, da nij stavec imel potrebnih pismenk, toraj tega nisem popravljaj, misleč, da to stavec lahko sam postavi po rokopisu.

Pánj je spet popravljaj: *kroglje, kroglast*, prosim te, gledaj, da stavec te napake gotovo popravi.

Na strani 51 pri azuritu, potem na strani 54 pri Stivi in pri Serpentinu stoji: »*plošnjat*«, jaz sem pisal *plošnat*.

Ne vedeč, ali si tí to popravil, sem pustil, da si tudi se mi ne zdi pravilno. Na strani 55 v 11. vrstici od zgoraj še zdaj ne umejem konstrukcije: *lepótica belilo*./

Kazalo sem že¹ sestavil po abecednem redu, poslati ga pa še ne morem ker 5. in 6. pole revizije čakam. ^[Na]Pri prvej korekturi namreč nisem upisal strani, na kateri je kaka rudnina opisana, stavcu pa ne upam, da mi ne bi kaj zme^[d]l in zblodil.

Torbar, Galac, Šaj odzdravljajo pozdrav, i pozdravlja te tudi

Tvoj prijatelj

14/6 867.

Fr. Erjavec m/p

Levstikov odgovor, z dné takoj 15/6. 1867, je ohranjen in objavljen v Levstikovih pismih (Pirjevec, LP/str. 51, štev. 3.). Šele 27/6. 1867 mu je sledilo, z utemeljitvijo zamude, spet Erjavčovo pismo:

10.

Dragi prijatelj!

Ne vem kaj dela Blaznik? Od Duhovega do včeraj nisem dobil nobene stvari iz tiskarnice, zato ti tudi šele d^[a]lenes — ko ti pošiljam revizijo 5. pole — odgovarjam na tvoje zadnje pismo.

¹ Rokopis: ze.

Zadnjič sem ti pisal, da zagrebški Slovenci nekaj storimo contra Toman, Svetec etc. Res smo delali ali žalibog! storili — nič! Mrazović je obljubil Torbaru, da piše o tej stvari v Pozor. Ali do dan danes nij pisal in menda tudi ne bo, ker zdaj bi bilo post festum. Hrvatom človek zdaj tudi ne more zameriti, ker imajo dosti opraviti, da se sami ubranijo ^[m]Magjarom in magjaronom svojim.

Jaz sem med Slovenci delal in nagovarjal, da pošljemo Tom.[anu] et Comp. nezaupnico. Nekteri n. pr. Macun, Bradaška i. t. d. so bili naravnost proti vsakej demonstraciji. / Nekteri bi bili podpisali, ko bi bili mi to pismo poslan-cem privatno poslali, da ne bi prišlo v javnost. Temu smo se pa vpirali drugi, rekoč, da tako privatno pismo nema nikakoršne vrednosti.

Ker nemamo za sedaj slov. organa, sva z Zarnikom vkrenila, da se naša nezaupnica v obliki »odprtega pisma našim rojakom« v kacijh 500 eksemplarih razpošlje po Slovenskem. Zarnik je pismo naredil — ali ljudi, ki bi ga morali podpisati, — je bilo vse menj in menj, posebno kar je Svetec dal svoje famozno razjasnilo. Tukajšnji Slovenci smo večji del činovniki — a treba ti je vedeti, da so činovniki v Translajtaciji ravno tako boječi ljudje, / kot v Cislajtaciji. Samostalnih in neodvisnih ljudi je tukaj malo in tudi ti, kar jih je, so bolj mirne krvi in se ne puščajo radi v nikakoršne demonstracije.

Ravno tačas, ko se je to med nami godilo, se je tukaj pri Jakiću tiskala proklamacija na domorodne Vinodolce v hrvaškem primorju, pa jo je vlada konfiscirala.

Tudi to je poplašilo naše ljudi in nekoliko pripomoglo, da je naše odprto pismo — zaprto v mojej miznici ^[m]ter nezaupnica splavala po vodi.

Žalostno ali resnično.

Zdaj na posel!

Piramidski je gotovo bolje, nego piramidalno, ali vendar sem popravil, ker tudi v prejšnjih polah takisto stoji.

Kjer nij še stalo »čisteca«, sem popravil, ker »čistca« bi bilo težko izgovarjati./

Osobni zaimek 3. osebe srednjega spola ima v 4. padež^[u]li po tvojem »je«, to je gotovo dobro, ali neznano moti, posebno sedaj, ko 4. padež množtva pišemo tudi »je«, tako da imamo sedaj tri »je«

Na strani 70 pri zlatu stoji: »*kamor je je* (namreč zlato) *voda nanesla*«. Ali ne bi bilo bolje pisati »ga«? Tudi Hrvatje tako pišejo. Kaj pa Rusi?

3. in 4. polo sem dobil čisto tiskani, pa sem opazil, da faktor slabo pazi, da li stavec res popravlja, kar je bilo v reviziji naznan^[l]lenega. Tako je posebno v 3. poli ostalo več pomot, za ktere dobro vem, da sem je popravil. Naj bolje pazi!

Kaj je z novim časopisom? Je li se mu je skoro nadati? Od kod je denar? Kaj! ko bi bili naš striček posegli v žep!

Kazalo pošljem precej, ko dobim 6. polo. Poženi malo, če je mogoče.

Da si mi zdrav

tvoj prijatelj

27/6. 867.

Fr. Erjavec ^{m/p/}

Levstikovo pismo, ki je tu sledilo, ni doslej znano. Ali bo kedaj? Da je pa bilo, priča Erjavec v svojem naslednjem: »Ne boš se čudil, da ti tako dolgo nisem odgovoril na tvoje zadnje pismo.« Po tistem Levstikovem, zadnjem nam znanem odgovoru z dné 15./6. 1867 (LP/štev. 3) nastopi dolga vrzel štirih mesecev, tja do 3. oktobra 1867, na Levstikovi strani; te praznine ni mogoče izpolniti le z Erjavčevim potovanjem o počitnicah v Paris, ampak izgubiti se je moralo tu ali vsaj neodkrite še doslej ostati nekaj Levstikove korespondence

11.

Dragi prijatelj!

V tretje rado gre! Ne boš se torej čudil, da ti tako dolgo nisem odgovoril na tvoje zadnje pismo. Kaj dela Blaznik? Kaj dela Levstik?! Kaj dela Erjavec??! Zdaj smo se obredili vsi trije in zdaj bo kmalu vsega konec, ker včeraj sem ti poslal zadnjo polo.

Kar mi pišeš o slovenskem časopisu, me je prav razžalostilo. Iz vsega se vidi, da so Štajerci mnogo bolj delavni in tudi spretniji, nego naši prdeži. Jaz sem mislil — po besedah tvojega predzadnjega pisma — da je za materijalnost časopisovo popolnoma skrbjeno, da se bo osnoval, kolikor je pri nas mogoče, na veliko ped. I veruj mi, da bi se to bilo lahko zgodilo, da so bili / drugi možje v slov^{le}lanskej deputaciji ^[bi] naši zastopniki. Človeka mora sram biti, ko od vrnivših se hrvatskih udov čuje, kako so se veli naši zastopniki.

28. t. m. bo svečano naša akademija začela svoje delovanje. Štrofsmajer pride v Zagreb, iz Belega grada so se že napovedale deputacije vsih učenih društev in tudi mesta samega. Da pride nekoliko Rusov, je gotova stvar. Grdo bi bilo, ko bi pri tej priliki ^[s]Slovenci spet umaknoli rep, Hrvatje pričakujejo vsaj nekaj prvakov, sosebno Bleiweifs, kot akademik, bi se strašno zameril, ko bi ga spet o tej priliki ne bilo. Lani se je izgovarjal na vojsko, da ima kot deželni odbornik mnogo posla. Letos vojske ni, kobile in žrebeta pa na ta dan tudi ne pričakujejo / daril. Ali bi ti mogel priti?

V zadnjem skupščini je »Kolo« imenovalo za začasne ude: Dr. Bleiweifsa, Dr. Costa, Gariboldija, Dr. Dolenca in Dr. Lavriča.

Iz časopisov ti je znano, kako dela Rauch, da pridobi prihodnjemu zboru magjaronsko večino, pa če Bog da — spodletelo mu bode. Človeku se gnjusi, ko vidi, kaj se godi zdaj tukaj. Edina uteha je to, da dolgo trajalo ne bode, ne more. Pozora misle ubiti in še se govori, da bi se preselil v Ljubljano.

Zarnik ne išče službe od Raucha in bi je tudi ne dobil. Saj ti¹ menda znano, da zapusti Rauchovo hišo koncem tega mesca in da gre k Dr. Ploju v Lutomer./

Kako se pogajaš s Konradom?

Ali ga je res volja učiti se slovenščine, ali je samo »Laune«.

Tukaj ^[ti]dodajem na posebnem papirji največje tiskarske ^[p]napake. Če misliš, da bi bilo vredno je natisniti, nesi je v tiskarnico.

Zdravstvuj.

V Zagrebu 19/7 867.

Fr. Erjavec ^{m/p}

12.

Dragi prijatelj!

Letos me menda ne bode v Ljubljano. 1. avgusta grem na Dunaj in od tod — če ne bode zlato predrago — v Pariz, ktere ga sem že davno želel videti.

Te dni se je dotiskala mineralogija. Da je knjiga taka, kakor je, tvoja je največ zasluga. Žalibog, da to zaslugo le ceniti morem, dostojno plačati pa ne morem. S to malenkostjo nisem htel plačati tvoj trud, vzemi jo v znamenje prijateljske hvaležnosti.

Oprostil! za zdaj ne vtegnem več pisati, moram preskrbeti si to in ono za pot.

Zdravstvuj!

30./7 867.

Fr. Erjavec ^{m/p}

¹ Tako rokopis. Izpuščen je tukaj: je.

In takó se je res zgodilo. Levec piše v Erjavčevi biografiji (Fr. Erjavec, Izbrani spisi II.; izdala Mat. Slov. v Lj. 1889): 1867. je bil Erjavec z realčnim direktorjem Torbarjem, prof. Rihtaričem in sedanjim škofom Posilovičem v Parizu. Tja se je vozil čez Dunaj, Solnigrad, Strassburg; v Parizu — 13 dni; vrnil se je čez Genevo, Lausanne, Basel, Kostnico, Lindau, Monakovo, čez Tirole, Verono in Trst v domovino.

Vendar pa je Erjavec že pred 2./11. 1867 bil pisal vsaj enkrat Levstiku, ker mu Levstik 3./10. 1867 (LP/55, šte. 5) piše: »Dolgo ti nejsem odgovoril.« Na kar mu Erjavec odgovarja v naslednjem:

13.

Dragi prijatelj!

v Zagrebu 2/11. 867.

Tvoje zadnje pismo me je posebno razveselilo z razlaganjem nekterih besed, za ktere bi bil prisegel, da so slovenskega korena, da si tudi bi ga ne bil vedel povedati; n. pr.: močerad, premog, komolec, metulj! Za pet ran božjih! Kako globoko je že nemščina vlezla v nas! Tega bi se ne bil mislil.

»Žveгла« pomeni tukaj v kajkavš^[1]čini Hirtenpfeife ali sploh leseno piščalko.

Metulj, metlaj, v hrvaščini metilj pomenja tudi črva v jetrih (Distoma hepaticum).

Zarad »Polygonum aviculare« ti morem to le pisati. Torbar se ne spominja, kje je bral to besedo. Ali v njegovej domačiji je sploh le znana beseda rdesalj. Gledali smo po ^[2]slovarjih in nešli smo

rdest Annenkov botan. ruski slovar.

rdest Mrongovius poljski slovar.

rdesen Jungmanov česki slov.

^[2]Sedaj te bom pa še jaz poprašal za tri besede, ki jih ravno sedaj češče moram rabiti./

Ali je »človek« res od »čela«.

Ali je »trpinčiti« dobra beseda? Zdi se mi sumnjiva, kot da bi bila noviškega kova in narodu neznana. Sicer nevem, če ima narod besedo za »quälen«. »Mučiti« poznajo beli Kranjci, sicer pa ne vem.

^[Tolik]Mnogokrat mi pride pod pero beseda: Marsikdo, marsikaj, marsikam etc. Kaj je ta marsi? Če tudi ima pravico, svatovske obleke pa nema.

Kako je to, da mi ne pišeš ničesar¹ o Zarniku. Ali je še v Ljubljani, ali ne? Ali je pri Ploju ali kje je?

Od Krišperja še nemam pisma. Ne vem ali je Jelenec dobil inštrukcijo, ali ne. Mislim da jo je. Krišper bode žaloval po hčerki, torej mi ne piše. Kaj pa ali od Jlenca ni nič glasu?

Politično stanje je pri nas vedno bolje. Rauch ^[čez dalje] izgublja vse več in več teraina./

Sedaj bode v kratkem reštauracija mestnega zastopstva in narodna večina je že zagotovljena.

Kaj bo z dež. zborom. Nič. Po oktroiranem izbornem redu izbrani zbor nema nikakoršne veljave. In tudi po tem redu ^[šel]je še mogoče, da ^[imal]bode narodna stranka večino imela. Narodn^[al]jaki še niso vkrenili, ali bi šli v zbor ali ne. Pa če bodo tudi šli, se bode to zgodilo le zato, da protestirajo² proti izbornem redu — če bi tudi bili v večini.

Nam činovnikom gre za nohte. Glasovanje bode osobno³ in ustno. Do sedaj je bilo vsacemu na voljo dano, hoče li glasovati ustno ali pismeno.

Ali se v Ljubljani dobi Baragova knjiga o severnej Ameriki. Če se dobi naj mi jo pošlje knjižar in zraven tudi »Ultra« in »na mostu«. Denar more na pošti povzeti.

Kako je z dramatiškim društvom. Koliko se mora plačati na leto in kaj vživa član? Čital sem sicer pravila, pa se ne spominjam več. / Piši mi o tem.

Jaz bi pristopil.

Zdrav!

Fr. Erjavec m/p

¹ Rokopis: nicesar... ² Rokopis: prostetirajo... ³ Rokopis: osebn...

Levstikov dolgi odgovor Erjavcu je sledil takoj naslednji dan 3/11. 1867 (LP/str. 57 sl., štev. 6.), brez uvodnega odgovora: »Tvoje pismo prebravši tekó j odgovarjam.« O »žvegli«, metulju, človeku; o marsikaj i. t. d. Nató pa je dostavil Levstik še drugi list dné 6/11. 1867 (LP/str. 62, štev. 7.), ko mu pošilja Baragovo knjigo. To sta zadnji dve pismi Levstikovi Erjavcu iz leta 1867, Erjavčevo pa ni ohranjeno nobeno več. Ali da ga tudi res ni bilo nobenega? Dné 27./2. 1868 (LP/str. 63, štev. 8.) se Levstik opravičuje: »Ne hudú j se o mojem dolzem molku. Zopet nejsem utegnol zinoti. Celó denes ti na kratko pišem.« Torej je bilo prav gotovoda pred 13./3. 1868 še vsaj eno Erjavčevo, če že ne iz l. 1867, pa iz l. 1868. To nam potrjuje istotam tudi še Levstikova pripomba: »Ne bil bi jaz nikdar verjel, da je Tušek taka zmés, da li ste ga vedno črtali za malovreden značaj.« Moral je torej pisati Erjavec Levstiku vsaj še eno prej, v njem o Tušku, ker v vseh dosedanjih njegovih ni o Tušku nobene take besede! A to Erjavčevo pismo, vsaj eno iz te dobe, je izginilo!

LETO 1868: DRAM. DRUŠTVO, NAROD, MLADIKA.

1.

Dragi prijatelj!

Prebravši zadnje Novice sem zvedel, da ima dramatično društvo v nedeljo sejo, kjer se bodo po vsej priliki volili odborniki. Ker si mi tako rekoč ponudil mesto zunanjega odbornika v zadnjem pismu, je denes zadnji čas, da Ti odgovorim na preprijazno ponudbo.

Znajoč, kaj se more zahtevati od tacega odbornika, znajoč kake dolžnosti bi ^[na se] prevzel, in poznaajoč samega sebe in svoje slabe moči, moram na ravnost povedati, da ne morem sprejeti te časti. Jaz o poeziji, zlasti o dramatiki nemam nikakoršnega sistematičnega znanja, kar o tej stvari vem in znam, je bolj naravni nágon, nego kaj družega.

Ako ste v zadregi za sposobne delavne odbornike, priporočam Vam svojega kolego Viktorja Lipeža, ki je sam nekaj dramaturga in je sicer estetično izobražen mož, ki bi tudi imel voljo delati za društvo. Stritarja menda vendar niste pozabili./

Za Kopača in za se sem plačal letnino za dram.[atično] dr.[uštvo] Noliu, ko je bil v Zagrebu. Z Bogom! Tvoj prijatelj

13/3 1868.

Fr. Erjavec m/p

2.

Dragi prijatelj!

Z Lipežem nij nič! P...da je! Pravi, da ne more dati dveh goldinarjev! Vzemite kacega družega!

Prašaj Noliu, ali je dobil moje rekomandirano pismo, pisano pred volitvami za ljublj. mestni zbor, v katerem sem priložil 2 gold. kot lletóšnjil prinesek za ^[M]matičarja Novaka. V Novicah njegovega imena še nisem bral, bojim se, da bi mož ne mislil, da je pri meni zastalo. Ako ne dobim nikakoršnega glasa, bodem moral reklamirati.

Toliko v naglici. Kaj več za nekoliko dni. / Zdravstvuj! / Tvoj prijatelj /

Erjavec m/p

Pismo ima odtrgan spodnji levi vogel, kjer je najbrže stal datum. A vsebina že izpričuje, da je iz l. 1868 ter v stiku z nasvetom v prejšnjem Erjavčevem listu glede V. Lipeža. Na obratni strani Erjavčevega lista s svinčnikom in Levstikovo roko pisani seznam imen, očitno da za občni zbor dramat. društva sestavljeni zapissek Levstikovih predlogov, potrjuje domnevo, da je to Erjavčevo pismo še izpred dneva 1. (ustanovitvene) seje. Seznam je naslednji:

Verwaltung:

Žagar
Gutman Bibl.iothekar!
Pour

I g r a l. l c i l

Drešl
Valenta
Zabukovec
Nolli
Grasselli

Kako je to, da ne dobim 4. knjižice¹ dram. društva? Ali je 1. že tiskana?

Prav razveselila me je novica, da bosta Stritar i Jurčič prevzela Glasnika. To sta moža za tako delo, Janežič tacemu listu nij dorastel. To je zadnji čas sam čutil, in to ga je bojè najbolj primoralo, da ga je dal iz rók. Drugi razlog pa, da / ga je ravno sedaj o pol leta opustil, je ta, da je mogel svojega Cvetnika nekoliko prodati za povračilo celoletnim naročnikom.

»Slov. Narod« je *dober* časopis, v tem smo storili dober korak naprej. Veseli me, da v Ljubljani pridno vanj pišete. Da ti pišeš², sem vedel, ker poznam tvojo pisavo. Razen nekih dopisov, si pisal tudi Epilog.

Zakaj jaz ne pišem? me vprašaj.

Na to je težko odgovarjati, no mislim, da politične novice iz Hrvaškega ne zanimajo tolikanj slov. bralce, nego domače. To bi sodil iz ravnanja vredništva. Kočevanju i meni je Tomšič — in meni pozneje tudi Vošnjak — pisal in naju prosil, da bi kaj pisala v Narod. Govorila sva s Kočevanjem, ki je dober dopisovalec in ki ima mnogo več časa nego jaz. Rekel mi je, da misli redovito dopisavati Narodu, kakor je poprej v slov. Gospodarja. Pisal in poslal je vvodni članek »Slovenci in Hrvati«, še predno je začel list izhajati in pozneje tudi nekoliko dopisov. Ali vredništvo nij vzelo nobenega in še le na Koč.[evanjevo] interpelacijo je v 9. listu začel članek Slov.[enci] in Hrvati, dovršil pa ga nij nikdar. Se vé, da je Koč.[evanje] sedaj zgubil veselje / dopisavati. Čemu pisati in trati[ti] čas in papir! S tem pa še nij rečeno, da ne bi kedaj za listek kaj pisal.

Tu ti pošiljam najnovejše Kurelčevo delce, znabiti da ti ugodim z njim.

Priloženi list z denarjem izroči Dr. Zupancu.

Denes se mi je milo storilo in solze so mi prišle v oči, ko sem bral v »Narodu«, kako je naš izvrsten narod sprejemal »Sokola«. Pri takej priliki je človeku sosebnó žal, da nij doma. Ali si ti bil zraven?

Sedaj pa še nekaj jezikoslovnega.

Onemu dimu, ki se po letu zlasti o vročih dnéh rad pokaže v zraku, pravijo tukaj *čaj*, v Slavoniji pa *lunja*. Ko sem to slišal, mi je prišlo na misel, da [il]se na Hrvaškem neka umazana počasi tekoča reka imenuje *Lonja* in od nje *Lonjsko polje*, pa sem si domišljjal, da bi tudi *lajno* (blato živinsko) vtegnilo biti istega korena, in da bi vse skup pomenilo nekaj umazanega, kakor tudi beseda *čaj* (naše saje). Kaj ti praviš?

Zakaj si prenehal razpravo o mesečnih imenih? Ali tebi Zarnik kaj piše? Meni nič, moral sem mu se nekaj zameriti.

Zdravstvuj!

Tvoj prijatelj

v Zagrebu 5/7 1868.

Erjavec m/p/

Temu Erjavčevemu listu je moralo spet slediti kako Levstikovo pismo, ki mu Erjavec odgovarja 8./11. 1868 (o Hablediću in drugih knjigah — Levstiku za slovar)!

Minile so sicer medtem vse počitnice, pričelo se je spet že novo šolsko leto, in med Levstikom in Erjavcem je bil pač daljši presledek zaradi tega v dopisovanju. Lahko pa zatrdno mislimo, da počitnice niso bile brez »shoda«, brez osebnega sestanka v Ljubljani. Erjavec je pač poiskal tam Levstika pri njegovem slovarju, in gotovoda odtod, iz osebnega pogovora, potem Erjavčevo iskanje Habledića po Zagrebu za Levstika; vendar sodim, da je bilo tudi kaj pisma potem še med njima. Erjavčevo vprašanje 8./11.: »Kaj da tako dolgo nij poskušnje?« — namreč Levstikovega slovarja v tisku, izvira sicer tudi še lahko in celó najbrže iz »shoda« med počitnicami. A to in ono o Hablediću mi govori tudi še — o pismu!

¹ Rokopis: knjižice...

² Rokopis: pišes

Dragi prijatelj!

Habdelić Juraj, Turopoljac pisal je:

1. Zercalo mariansko, to je poniznost Device Marie, ka je Boga rodila, vsem slovenskoga i hervatskoga naroda kerščenikom.

Vu Gradcu 1662. 12. 587 str.

2. Dictionar ili reči slovenske s vekšega ukup zebrane, u red postavljene i diačkim slahkotene, na pomoć školneh mladencev Horvatskoga i Slovenskoga naroda.

Vu Gradcu 1670. 12. bez stranij 28 pol.

3. Pervi otca našega Adama greh i žalostno po njem vse človečanske nature porušenje.

V Gradcu 1674. 8. str. 1181.

4. Sillabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in Illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum.

Zagr. 1726. 12. str. 164.

5. Kerščanski navuk s dogadjaji sv. Pisma.

Kaj ti je od imenovanih 5 del še neznano? Morebiti, da ima ljubljanska knjižnica vse to. Ako nema, kaj bi si želel, da ti preskrbim? /

Včera sem ti poslal pod križnim zavitkom Kurelčeva »Imena«.

Denes ti pa pošiljam stare evangelije, ktere sem v ta namen, da je pošljem tebi, izprosil od prijatelja za nekoliko dní. Dodane so nektare crkvene pesme, ki so zanimive za nas v kulturnem obziru. Na str. 206 veli pisatelj da je dodal te pesme sosebno ^[s]z namenom, da bi spodrinole stare *poganske*, ktere ljudje še sedaj radi pojo, zlasti pa ženske doma, na polji in po goricah. Da bi se pa te pesme crkvene in pobožne poprej vkoreninile v ljudstvu, navaja pri nekterih, kako se imajo peti, namreč po kterej znanej pesmi, n. pr.:

na str 221 na notu: Hranila divojka tri sive sokole

str. 223. na notu: Igralo kolo široko

str 225: Lepo mi poje črni kos. etc.

Nij mi znano ali narod še poje vse te pesme ali ne, to pa vem, da se po vsej križevske županiji še poje: Posejal sem bažulek, posejal sem, draga ljuba! (str. 224).

Mislim, da ti bode knjiga po godu, samo to te prosim, da jo čim prej prebereš, ako je mogoče v 8mih dneh.

Isti prijatelj ima tudi delo v štirih zvezkih (precej debelih): Cvet sveteh, ali življenje in čini svetcev, / kateri vu našem horvatskem ili slovenskem orsagu z vekšum pobožnostjum poštuju se, v naš slovenski jezik prenešeni 1754

Tudi to bi ti mogel preskrbeti, ako bi te zanimala in ako je v Ljubljani ne bi dobil.

Kaj da tako dolgo nij poskušnje?

Zdrav sem in to isto tudi tebi želi / Tvoj / prijatelj /

V Zagrebu 8/11 1868.

Fr. Erjavec m/p

Ali da ni Levstik nató nič odgovoril? Da niti prejema dragocenih knjig ni potrdil Erjavcu? Vsaj z dopisnico? Ohranjenega, ali vsaj znanega ni nič!

Brate!

Vem, da nemaš obilega časa, zato tudi ne zahtevam dolzega pisanja, samo prosim Te, da mi odgovoriš prav na kratko z eno ali dvema besedama na vsako prašanje.

1. Ali je »*trobast*« = mit grofser hängender Oberlippe?
2. *Obor* = Hürde?

3. Ali imamo izraz za nemški »bissig«?
4. Ali je dobro »poškodeno« namestu škodljiv?
5. Ali bi se smelo rabiti »izleknen« za gestreckt z. B. der Marder hat einen gestreckten Leib.
6. Pišem: *plezav^{la}ec*, *prhavec* (Flatterthier) od prhniti (aufplattern) *sesavec* (Säugethier) *skakavec* (Springer). Ali je prav v?
7. Ali je »zagaten« = starksättigend, geil?
8. Kaj je »zagoveden«?
9. Kako bi se dobro reklo: Hat ein zähes Leben?
10. Ali veš izraz za »Flughaut der Fledermaus«? Šulek ima »perutnica«, kar mi pa ní všeč.
11. Ali veš odkod: *veverica*, *podlasica* ali *lasica* in *vidra*? Če je, je dobro, če pa níj, pa tudi prav.
12. Ali veš kako v Laščah in v Ribnici imenujejo nemško »Haselmaus« ki je manjša od polha in rujava po hrbtu? Rudež mi je že enkrat povedal, pa s^lile ne morem domisliti.

Prosim Te odgovori kmalu in tudi *evangelije* mi pošlji nazaj, če si je pregledal. Gospodar me že opominja.

Pozdravlja Te presrčno

V Zagrebu 21/12 1868.

Fr. Erjavec m/p

Mladika je preizvrstna! Epoho je naredila v naši beletristiki! Mislil sem, da jo dobim iz Ljubljane, pa še níj nič. Predvčerajnem sem pisal Hohnu za 12 eksemplarov.

A d r e s a na vnanji strani lista: | Blagorodni gospod | Fran Levstik | slovenski pisatelj | v | Ljubljani | — P o š t n a p e č a t a : Agram 22/12 1 EX; Laibach Stadt 22/12 Nachm — Pismo je bilo zalepljeno z Erjavčevo tiskano vinjeto: | Franjo Erjavec | Profesor | u | Zagrebu. |

»SHOD«: MESECA AVGUSTA 1869.

Nič pisma nató vse leto 1869. Ne od ene, ne od druge strani med njima. Vendar je to vrzel pač pripisovati spet le izgubi. En sam glas nam doslej govori, na Levstikovi strani, da se tudi to leto nista pozabila: dogodek, tisti za Levstika poslej takó usodni tacenjski dogodek, ki ga je Levstik upesnil 14. VIII. 1869.

Ohranil se nam je, dostopen danes v javni biblioteki, prvi rokopis Levstikove »Sénčnica«, v njem že takoj tam sicer v množinsko zaodetost izkorigirani najprvotnejši tekst. In ta doslej neupoštevani tekst nam tu prispeva zgodovinski dokument v 6. in 7. strofi:

[6.] V hladílnej senčnici sem bíl,
S prijateljem se veselíl,
Rumeno vince z *njim* sem pil.

[7.] Prišlà si k nama, deva ti!
Poglédala si me z očmí,
Pod ženskim čelom lepših nij.

»14. avgusta 1869.«

Ta prijatelj, z Levstikom takrat poletnega dné v sénčnici, je bil Erjavec. Imela sta o počitnicah Erjavčevih, m. avgusta 1869 torej v Ljubljani spet — samá svoj »shod«. In kedaj poblíže? Domisliti se je, da ima p r v a Levstikova pesem Franji, pesem o njima obéma pri odhodu v spomin pripétem cvetju s Franjinega vrta (»Uvéla kita cvetja«) — datum: »13. avgusta 1869.« (Rokopisi Levstikovi; in: Fr. Levec, Levstikovi zbr. sp. I., 71). Torej je bil tisti »shod« pred 13. VIII. 1869: tam okoli 10. avgusta. Več ne vemo doslej! Iz tega bo razumeti, da je Levstik 18. ali bržé v soboto 19. II. 1870, pred svojim odhodom na Dunaj, izpregovoril v Zagreb Erjavcu, edini priči dogodka, in nató Erjavec Levstiku 22. II. 1870 — o globoki tajni: o Franji. Erjavec z nasvetom: »Mislil bi pa, da bolje storiš, ako ne greš več pod Šmarijno goro.«

V Ljubljani, [27. XI. 1931]: 8. I. 1932.

VPRAŠANJE NAŠE ORIENTACIJE

SILVESTER ŠKERL

I

V časih — prilike postajajo čezdalje bolj redke — se človek zamisli v rast svojega časa; in redkejše so prilike, kadar je čas gostejši in hitrejši. — Čas pa je kakor samodrugica žena, ki nosi v svojem plodu prav vsako možnost, a eno samo neznano resničnost. Kakor določuje človek nevedé svojemu plodu edino resničnost, tako jo določuje tudi času. Zavedno pa ne more določati, kar si je nekdo pridržal ravnáti po svoje, dasi je človeku dal vse orodje ravnanja. Zato je človek zmerom negotov: ugiblje, domneva, poskuša in iz tega raste oblika, ki se sproti uveljavlja kot resničnost, kot sklep najvišjega ravnátelja, ki je pripustil brez števila možnosti, a eno samo gotovost.

Razmišljanja imajo v vsakem človeku svoje lice: svoje izhodišče, svoj potek in zaključek. Zakaj človek naveže povsem slučajno vrstico svoje misli h količku in gre ž njo po sto in stokrat izhojenih potih zmerom prvič in v novo... A ko hočeš zadržati misel, spoznaš, da si ujel le odlomek. Ako ga hočeš vložiti v celoto, katero sestaviti te sili tvoj duh, mu ne najdeš mesta; ker manjka vezi, razpade tvoj odlomek v malopomembno pobliskavanje, ki ž njim ne moreš odgonetiti večnih zagonetk.

Pa postavimo torej, da se zamislim v naš slovenski danes.

Iz duše avstrijskega umiranja, ki se nam je skrivalo za bleskom brezprimerne evropske tradicije habsburške vladavine, tvegam domnevo, da nam je rušila tisočletno narodno spanje nagonška slutnja, nedokončljiva sanja o nenadnem čudežnem prebujenju.

Vprašam se, ali smem gledati tako počez, kakor da je narod prijateljski mi človek? Kar lahkó: saj je sestav vsega naroda skoraj manj zavozlán kot notranjost enega samega še tako preprostega človeka. A čemu bi iskal težkih dokazov, ko pa podpirata mojo prvo domnevo edinstveni, predragoceni fragment o Petru Klepcu in sorodni mu motiv Kralja Matjaža, ki ju je dosanjál naš narod? Zlasti je Peter Klepec v svoji popolni slovenski izvirnosti in v pomenu svoje fragmentarnosti naravnost pretresljiv izraz naroda, sanjajočega o svoji bodočnosti, ki si predstavlja le veličastni trenotek svojega povišanja, svojega vstopa v areno življenja, ne da bi se menil za nadaljnji potek, za nalogo, ki mu jo je v tej areni izpolniti.

Od teh podtalnih znakov našega prebujenja vse do današnjega dne doživljamo neprestane poskuse ugotovitve našega budnega stanja. Tudi v devetnajstem stoletju, dobi, ki jo značilno imenujemo »dobo narodnega prebujenja«, v dvajsetem stoletju, v katerem smo na zunaj dejansko doživeli čudežno prebujenje — in vse do današnjega dne (čigar večer je morda še zeló daleč), se mi vidi, v prisposobi izraženo, naš narod kakor človek, ki ima pred svojim prebujenjem iz spanja žive in prav v nastopajoče jutro dreveče sanje, da si, prebujen, še dolgo mane spanec iz oči, preden more pogledati v solnce, ki sije nanj.

V zmedi našega včerajšnjega dne, v znamenju našega »narodnega prebujenja«, stoji dejstvo našega suženjstva nemškemu duhu kot hrbtenica vsega dogajanja. Suženjstvo imenujem to stanje, ker smo se v njem zadrževali pod pritiskom sile in smo v njem živeli pod bičem, ne po svobodni izberi in lastni usmeritvi. Nemškemu duhu pa so bili podložni vsi Slovani brez izjeme — Rusi svobodno, med drugimi pa Slovenci po sili.

Katere pa so poglavitne lastnosti duha, ki ga imenujem nemškega? Zadostuj ocena kar počez: nemški duh je razdiralen. Od nekdanj je bilo nemštvo razcepljeno: politično v nebroj držav, strank in stranic, duhovno v otoke, med katerimi

zaman iščeš mostov. Dejstvo, da niti Bismarcku ni uspelo zediniti vsaj na zunaj vsega nemškega ozemlja, kljub temu, da je politično razcepljenost nemštva skrbno ohranil v obliki svojega rajha, stopi v ozadje pred dejstvom, da je razlika med Bavarcem in Prusom danes prav tako velika kakor pred stoletji. Enotni književni jezik, stremljenje po gospodarski enotnosti nemštva in vsa druga prizadevanja po spojitvi nemškega elementa v kulturno celoto so se razbila ob večno veljavni lastnosti naravnega nemškega duha, ki je razdiralnost. Vsak nov pojav v nemštvu nosi znak absolutnosti, to se pravi, zanikanja vsega obstoječega v prid novemu. Zagrizenost pripadništva ni nikjer tako globoko ukoreninjena, kakor tu. Strupenost sovraštva, neizprosna doslednost — dve potezi, ki zaznamujeta zagonetno rast nemštva iz tragičnih razkolov v vratolomne sunke napredka. Meje ljubezni so ozke in tesne, zato se zgublja idealizem nemštva v osebni častihlepju. Nemške kulture v pravem pomenu besede ni. Pojavi ne slonijo na čvrstih temeljih preteklosti, marveč so konstruirane kombinacije, ki se sproti brez načela ohranitve spreminjajo v pestrem nasledstvu.

Nesloga, ki je bistveni atribut razdiralnosti nemškega duha, je bila edina pomembna dediščina, ki so jo Slovani po Nemcih osvojili. Napačno je mnenje, da je nesložnost bistveno slovanska, zakaj najznačilnejša lastnost slovanske krvi je dobrodušnost; kajpada, dobrodušnemu človeku ni nič lažjega, ko da prevzema lastnosti, ki v njih vidi izboljšanje svojega položaja — razdiralne, negativne, kakor vidimo iz tega primera, čigar historične resničnosti pač ne bi bilo težko podpričati z dokazi.

Sloga, spoštovanje, upoštevanje, prisvajanje in osvajanje, to so pglavitni pogoji za uspevanje vsake kulture (ako prisodimo izrazu »kultura« njegov izvirni pomen) — a teh v nemštvu ne najdemo; zaman jih iščemo tudi v nas, kar je posledica naše tisočletne nemške orientacije. Kar smo iz svojega spanja motno zrl, česar smo se v suženjstvu oklepali, ob čemer smo svoje zaspane oči odpirali, je bil nemški duh z vsemi svojimi lastnostmi. Vcepljen nam je bil tako, da so prva zgodovinska dejanja, ki jih pripisujemo slovenskemu narodu, izraz prav tega duha: slepa vera v pravilnost in pravičnost samovoljnosti, nasilja in zdražbe, v upravičenost razdeljevanja prirodnih enot na drobce in drobtinice, ki enoto rušijo in ugonablajo. Naša dediščina po nemškem duhu je bila, da v enotnost nismo mogli verovati, kakor vanjo Nemci zase nikdar niso mogli verovati. Komaj smo malo spregledali, že smo podrli moč in oblast Petra Klepca: razcepili smo se v zagrizenosti in sovraštvu.

II

Ko je prišla ura našega čudežnega prebujenja, so vstajali glasovi zoper duhovno suženjstvo, v katerem smo Slovenci živeli. Toda značilno za to in ono iz mentalitete našega človeka in iz kulturnih prilik Evrope je dejstvo, da nismo slišali besede o slovanski orientaciji našega naroda, marveč se je naglašalo, da se nam je orientirati v francoskem duhu. Kako naj razumemo ta poziv, kako naj si tolmačimo to stremljenje in kaj nam je storiti, da uresničimo to stvar — tega nam ni povedal nihče. Samo po sebi umevno se nam je zdelo, da se moramo zanimati za francosko slovstvo, da mora naša mladina studirati v Parizu namesto na Dunaju, da mora trgovec iskati stikov s Francijo, časnikar zagovarjati francoski kurs politike, skratka, da mora naše javno življenje iskati, v kolikor se oddaljuje od nemštva, globine in zavetja v francoskem svetu.

To je bila gesta, kateri ni manjkalo neke veličine, zakaj vsaj z besedo smo tedaj skušali raztrgati »tisočletne verige« tujega duhovnega gospostva. Da smo pri tem pozabili, da se svobodno podajamo pod drugo, pa še zmerom tujo zastavo, je sicer pri treznem premisleku nekoliko čudno, a v prvih časih — kdo bi bil trezen? Gledali smo vse stvari skozi politične naočnike in smo obviseli na zuna-

njostih, kaj bi tajili, še najbolj zaradi koristoljubja. Dvomim, da bi se bila v slučaju drugačnega izida vojne kdaj pri nas izustila beseda o francoski orientaciji.

V dobrem desetletju smo doživeli mnogo sadov tega klica. Zanimanje za francosko kulturo je zrastlo, v političnem pogledu nam je postala Francija tako rekoč »program« ... toda le kar se tiče naših odnosov do zunanjega sveta. Naučili smo se naslanjanja na silo, ki ji je ime Francija. V bistvu se pa položaj ni kdo ve kaj spremenil. Nihče se ni vprašal: Kaj se pravi orientacija v francoskem duhu? Kar smo storili, moremo smatrati za neko razširjenje našega obzorja v svetu. import kulturnih ali kakršnihkoli že vrednot z duhovno orientacijo. Konkretno orientacije duha naroda. To je komaj prvi korak k medsebojnemu spoznavanju; zdi se mi, da smo v tem pogledu prav tako potrebni importa angleške, španske, italijanske, ruske in lahko kitajske kulture, kakor francoske, kajti ne smemo pozabiti, da zahteva import v zdravem gospodarstvu tudi eksporta. Res je, da imamo le neznatno količino izvoznega blaga v naši kulturi v primeri z ogromnimi vrednotami, ki jih moremo svobodno uvažati iz vsega sveta, toda kar smo doslej storili na polju »francoske orientacije«, je bil le prvi korak k izmenjavanju vrednot, kaj še resnična orientacija.

Ker smo do konca vojne ne le popolnoma v nemškem duhu živeli, marveč tudi ponajveč iz nemške kulture importirali, se je pri nas vgnezdila zmota, da istovetimo import kulturnih ali kakršnih že koli vrednot z duhovno orientacijo. Konkretno gledano pomeni usmeritev našega naroda v francoskega duha nekaj bistveno drugega kot import francoskih realnih vrednot.

Da moremo zastaviti to vprašanje kolikor toliko pravilno, nam je prej treba spoznati francoskega duha, francosko kulturo in izglede, ki jih ima narod, ki se hoče nasloniti na to silo. V svojem članku »Abbau der Bildung« (Die Neue Rundschau, September 1931) podaja sloviti poznavalec francoske kulture, Ernst Robert Curtius, naravnost sijajno označbo francoskega duha, zato naj sledé tu v izvlečku, v kolikor morejo rabiti našemu razmišljanju, njegova izvajanja:

»Ako pogledamo francosko kulturo, se nam nudi mnogo preglednejša slika. Nič ni problemov, nič neizoblikovane zmede, marveč dobro izgrajena mreža cest. Tu smo v kraljestvu civilizacije. Razum in mera sta oblikovalni načeli, nosilna stebra francoske kulture. Izvirata iz antike, bila sta v klasičnem stoletju Francozov narodno prenovljena in učinkujeta do danes z zdravo gotovostjo naravnih nagonov. Klasična kultura sedemnajstega stoletja se razodeva kot estetski in filozofski racionalizem. Prosvitljenost osemnajstega stoletja in velika revolucija sta prenesli ta racionalizem na politično polje. Življenjska oblika tega političnega racionalizma je demokratska republika. V Franciji se je po nekaterih neuspelih začetkih šele pred šestdesetimi leti dokončno utrdila, a doba dveh pokolenj je zadostovala, da je postala nepogubna skupna last naroda. Edina sila, ki se je racionalizaciji vsekupnega narodnega življenja zoperstavljala v dolgotrajnem odporu, je bila cerkev. Med razumsko vero republike in verskimi silami katoliške Francije so bila težka nasprotja, ki so se šele v poslednjem desetletju poravnala. Danes moremo reči, da je doba francoskih kulturnih bojov, ki so se še pred pet in dvajsetimi leti strastno vodili, zaključena. Nasprotujoči si stranki sta se pomirili in doživetje svetovne vojne je njuno občutje skupnosti učvrstilo. Laicistična in cerkvena Francija sta še danes svetovno nazorno seveda strogo ločeni, a politično sta sklenili mir.

Če si racionalist ali katolik, imaš v vsakem slučaju prijetno možnost sklicevanja na veliko narodno duhovno tradicijo. Versko emancipiran človek si more izbrati za varuha Montaignea ali Micheleta ali Victorja Hugoja, francoski kristjan ima Pascala, Bossueta, Fénelona in svetnike Francije na svoji strani.

Toda — in v tem je eno najglobljih soglasij francoske kulture: tudi brezbožnik občuduje Pascala in Bossueta, kakor katolik Montaignea in Micheleta. Pa zakaj morejo in morajo tako? Ker so vsi ti možje klasični pisatelji. Vsi so pisali čudovito

francoščino, so mojstri svojega jezika. In književna dovršenost je zaklad, ki stoji v vrsti vrednot francoske kulture na najvišjem mestu. V naši nemški klasiki ne moremo ločiti vsebine od oblike. Francoz to more...

Francija je razvila čvrst oblikovni in pravilniški sistem za vsa področja življenja: ustvarila je kodeks vljudnosti, etikete, gastronomije, ljubezni. Prisotnost tega sistema oblik daje francoski kulturi sigurnost in estetsko enoto sloga. In ker so te oblike oblike resnično doživljenega, ne v ideal proiciranega življenja, imajo vse funkcije človeškega bitja svoj delež dostojanstva civilizacije. Francoska kultura ni le oblikovanje duha, marveč tudi oblikovanje življenja...

Francoska kultura je sprejela v svojo lastno substanco duhovne vrednote, ki jih vidi in išče v antiki. Francija ni le kulturno avtonomna, marveč živi v stanju kulturne avtarkije: kulturno sama sebe prehranjuje. Na lastnih tleh producira vse, česar potrebuje za kulturo.

S tem se dotikamo neke posebnosti francoskega bitja, iz katere si moremo tolmačiti veličino, posebnost, a tudi omejenost Francije. Francija je tako politično, kakor gospodarsko in duhovno zaprt in zaključen sistem življenja. Najprej je teritorialno nasičena. Nato ima stabilno državno obliko. Politična nasprotja, ki delijo Francijo, so skoraj brez pomena, ako jih primerjamo z nemškimi ali angleškimi razmerami. Kar veže Francoze med seboj, je več in močnejše, nego tisto, kar jih loči: to je sistem njih življenjskih navad od jedi in pijače do politične in svetovnonazorne diskusije...

Politična, ekonomska in kulturna avtonomija Francije se medsebojno učvrščujejo in tolmačijo svojstveni zaključeni značaj francoskega bitja v Evropi in v svetu. Francija živi obdana od kitajskega zidu. Ne zanima se za Evropo in ne razume, zakaj Evropa ne priznava brez pridržkov načel francoske kulture. Francija goji, kakor pravi lord d'Abernon v svojih spominih, narcisističen kult same sebe.

Konec tega primerjanja nemškega in francoskega duha z ozirom na naše slovensko kulturno vprašanje je ugotovitev, da moramo gledati problem naše duhovne orientacije s širšega vidika nego smo ga gledali dozdaj.

Zamenjava pojma orientacije s pojmom medkulturnih stikov je povzročila, da smo se vsaj z besedo odpovedali nemškemu duhu in s tem zajadrali v negotovost, zakaj na mesto ene kolikor toliko ustaljene orientacije, nismo postavili nobene nove. V resnici pa smo se odpovedali nemškemu duhu le z besedo — to se pravi, pokazali smo voljo, odtegniti se tisočletnim vplivom — dejanski se pa v nas ni nič spremenilo. Naše življenje, kolikor se odigrava pred očmi javnosti, je še vedno prepojeno z lastnostmi nemškega duha. Dejstvo, da se v prevodni književnosti izogibljemo nemškemu slovstvu, v gledališču zanemarjamo nemško dramo, v šoli zelo pomanjkljivo učimo nemščine; da na drugi strani podpiramo poznanje francoskega kulturnega bogastva in se zlasti trudimo razširiti znanje francoskega jezika, pomeni le malenkostno preobraženje zunanjega lica našega kulturnega udejstvovanja, nikakor pa ne korenite preusmeritve našega splošnega mišljenja o kulturnih vrednotah kot takih.

Od Francije in njenega duha moremo prevzeti eno samo osnovno misel, ki utegne globoko vplivati na bodočnost naše kulture. Za zgled si moremo vzeti edino le neporušno enotnost francoske kulture, ki je slehernemu Francozu sveta stvar.

Ako premislimo, koliko smo do danes občutili pri nas to osnovno lastnost francoskega duha, moramo priznati, da bore malo.

V francoskem duhu, v takem, ki nam edino more resnično koristiti, je formuliral Francè Vodnik — ne da bi se bil tega dejstva zavedal, zakaj njegova izvajanja so privrela iz docela drugačnih predpostavk — pred kratkim odrešilno misel, kakršne nemški duh nikoli ne bi bil zmožen: »In glejte, ni resnica, da imamo Slovenci katoliško in liberalno, religiozno in areligiozno kulturo: marveč imamo eno samo, *slovensko*, in ta

je edinstvena, nedeljiva in nedotakljiva, izraz enega samega, avtonomno-individualnega slovenskega ustvarjajočega genija» (Francè Vodnik: »Ideja in kvaliteta.« — Dom in svet, 1930, str. 7). Ta trditev obsega najpopolnejšo formulacijo edine pozitivne možnosti preasmeritve našega duha v francoskem smislu. Vse drugo nima za vprašanje naše orientacije nobene važnosti.

Toda zdaj šele se odpirajo brezdanja vprašanja: kako uveljaviti ta nazor? Kako premostiti prepad med dosedanjim naziranjem in novim?

Prav gotovo je, da se mnogih lastnosti, ki so v našem ljudstvu že tisočletje ukoreninjene, ne bomo mogli otresti — morda nikoli več. Kar smo pridobili pod nemškim vplivom — ne smemo pozabiti, da ima nemštvo poleg svojih, dejal bi, v kulturno-organizatoričnem pogledu razdiralnih lastnosti premnoge v človeškem pogledu dragocene vrline — torej, kar smo pod vplivom nemštva pridobili, bo tvorilo še nadalje sediment v naši kulturni tradiciji. Ne gre, da bi potegnili črto čez biološko neporušne, v organizmu gladko tekoče funkcije. Propaganda ni sredstvo za bistveno spremembo človeškega značaja, najmanj pa more koristiti vsaj deloma politično pobarvana propaganda. Nestalnost, iskanje, težnja za absolutnimi dognanji — to so eminentno nemške poteze človeškega duha in premnogo tega je tudi v nas, gotovo ne v našo škodo. Trdim celó, da bi bila za nas neprimerna škoda, ko bi se nenadoma pojavil v nas sistematični formalizem, ki je bistveno francoski. Skratka: ako smo politično in kulturno pod vplivom nemškega duha trpeli škodo, smo v golem človeškem zmislu prav pod istim vplivom gotovo mnogo pridobili.

Ako se nam posreči organizirati globoko izoblikovane človeške poteze v kulturno enoto, ako moremo nadomestiti težnjo po razdiranju s težnjo po organiziranju, smo dosegli, kar si mora želeči, kdor veruje v boljšo in večjo bodočnost slovenstva, kdor želi slovenstvu resničnega prebujenja in pa koristnega uveljavljanja v areni življenja.

Morda nam pride na pomoč plaz časa, ki je oblikovalec par excellence. Mali narodi so v mnogih slučajih le odsevi velikih narodov. Že iz dejstva, da smo Slovenci tako tesno navezani na kulturni zapad, da razpravljamo o nemški ali o francoski orientaciji, da skoraj na druge možnosti razvoja ne mislimo, me sili k domnevi, da je naša bodočnost odvisna še od nekega dejstva, čigar važnosti nikakor ne smemo prezreti. Od prvih dni povojne dobe do danes se je nagromadila ogromna literatura, ki jo označujemo kot literaturo francosko-nemškega zbližanja. Potreba zbližanja med obema narodoma ni le politična, ekonomska ali kakršnakoli že, marveč najprej potreba duhovnega zbližanja. Vprašanje formule za uravnovešenje francoske in nemške duhovne domene je v velikem prav isto, kot smo ga postavljali v tem razmotrivanju z ozirom na slovenski narod.

Do danes se še ni našla pot, ki bi vodila do jasnosti v tem za Evropo in ves svet velepomembnem vprašanju. Podoba pa je, da ne bo mogoče ostaviti tega vprašanja nerešenega; prej ali slej bo gotovo spojitve teh dveh heterogenih elementov postala resnica. Naša dolžnost je, da zasledujemo z vso pozornostjo razvoj tega ogromnega gibanja, zakaj vsak korak dalje pomeni tudi korak dalje k največjemu problemu slovenstva: k uravnovešenju slovenskega duha.

SLOVSTVO

Ivan Pregelj: Izbrani spisi. Šesti zvezek. Idile in groteske. (Osmero pesmi. Na vakance. Berači. Vest. V Emavs.) Ljubljana. Jugoslovanska knjigarna. 1931. Str. 224.*

Ta zvezek Pregljevih Izbranih spisov je posvečen izključno Ljubljani in lepi Gorenjski ter njenemu življenju 19. stoletja do vojne, z zgodovinskimi osebami Oreščem, Valjavcem in Prešernom v sredi. Obsega dvoje idil v prozi (Osmero pesmi, Na vakance) in troje dramatičnih grotesk (Berači, Vest, V Emavs). Vendar pa jih tako brez pridržka ne moremo označiti, dasi priznam, da je osnovni ton vseh teh malih spisov idilično grotesken.

»Osmero pesmi« (Dis, 1926), ki naj bi bila glavna idila, je po svoji obliki nekaj povsem svojkega: prepletanje idile in stanovske groteske, komponirana na prisiljeni invenciji osmero železniških voženj — ki naj pomenijo osmero pesmi... Nujno v zvezi s pojmom idila se mi zdi optimistično razpoloženje, preprostost v čuvstvovanju in nekomplificiran potek zgodbe. Pri Preglju pa je prav zgodba precej zavita, zajeta v zunanji okvir osmero nevažnih železniških voženj, na katere mora pisatelj izrečno opozarjati, da se ne izgubi zmisel naslova. Pa prav te zapletajoče se vožnje so razbile staromodno Vossovsko idilo na Okroglem in odprle pogled v Oreščevo življenjsko tragiko. V dnu Pregljeve »idile« leži tako stanovska groteska in tragična ljubezen, ki nista nikakor prvini idile. Zelo viden intelektualen napor pisateljev, da za vsako ceno obdrži videz idile s prikovanjem na njen značaj konec 19. stoletja, v katere duhu se je vzgojil Orešec, in z uporabo novih elementov, ta napor izpričuje veliko piščevo borbo z novim umetniško formalnim problemom, težnjo po novi formuli te knjižne vrste. Ta naj bi bila po Preglju sinteza vsega, kar je dozda tvorilo njen zgodovinski razvoj: vergilska pastoralna ekloga, nanovo oživljena v baročnem

klasicizmu, polnem antične mitologije, čuvstvovanje Vossovske stare dvojice in Goethejeve mlade, — pomnoženo z romantiko trubadurjev, baročno grotesko in novoromantičnim platonizmom. V središču — pa se zdi — mora biti nujno neheroičen junak. Po tem principu je Pregelj v »Osmero pesmih« zvezal elemente naivnosti in preprostosti s smešnostjo in grotesko, vložil prelepe trubadurske romance in slavospeve gorenjskim mestom, v vse pa položil veliko srce, ki je v mladosti, ko je bil najvišji čas, tragično šlo mimo življenja, v starosti pa se prav ob istih ljudeh razgrela končno v resnično živi življenjski idili. Zaradi takih prepletanj prvin, književne erudicije in izrazne manire delo svoj čas ni navduševalo. Danes pa vidim, da je »Osmero pesmi« vendarle čudovita Pregljeva umetnina. Tako plastično kot on, ni doslej pri nas še nihče predstavil onega dobrega tipa slovenskega profesorja, ki živi v spominu predvojnih generacij. Vsi so ga samo ironizirali, Pregelj pa ga je tudi človeško visoko poveljal. Posrečilo se mu je ustvariti idilo vzhajajoče in idilo zahajajoče ljubezni, stare romantične in nove realne, in ovekovečiti našo Gorenjsko s prelepimi romancami, ki so biseri v Pregljevi tvorbi: ne toliko Loška pasijonska groteska, kot kranjska turnirska romanca in radovljiška rostandovska balada. Danes se čudimo, da je to delo moglo svoj čas biti predmet časopisnih napadov pod geslom: žaljiva idila!...

»Na vakance« (Mladika, 1927) bi lahko imenovali Pregljevo »potovanje iz Litije do Čateža«, kajti v bistvu je to samo potovanje iz Ljubljane na Belo pod Storžič, ilustracija poti in dogodka po Valjavčevi pesmi »Tako je bilo...« Skromna umetnostna naloga, a pri Preglju se je izpremenila v prelep slavospev »Storžčeve dežele« in v čudovito napeto balado. Kjer se čita Levstikova kratka pot po Dolenjski, naj se čita tudi Pregljeva kratka po Gorenjski in primera ni nezanimiva. Če so Levstika zanimali zlasti ljudje, romantični tipi, jezik in običaji in njegov opis dvigne v lepo literaturo samo plastično gledanje in sočen izraz, je Pregljev opis — kot sem rekel — izrazita literarna

* Pri zadnjih dveh zvezkih izostali kazali sta v močen kvar knjigam.

balada visoke umetniške vrednosti. Istotako kot Levstika ga zanimajo kulturni tipi gorénjski, a njegova pokrajina živi v vse drugačni plastičnosti in življenjski resničnosti in je dvignjena v najtesnejšo soustvarjalko notranje dinamike in usodnega občutja. Skrivnostno zvonjenje v savskih gozdovih in čudovita domislica o zdravilnem encijanu sta pristna baladna motiva, preden se grozna napetost zaostri v smrt. To je oblikovanje pokrajine in ljudi v novo umetniško usodo, v pesem, čeprav z izraznimi sredstvi, ki so že pri Preglju manira, dočim Levstikov potopis ostane samo opis, vedno realen in vsebinsko aktualen.

»Berači« (Dis, 1917), »Vest« (Dis, 1917) in »V E m a v s« (Dis, 1925) so enodejanke, prvi dve starejši, ki so pri nas med prvimi ekspresionističnimi poizkusi v dramatični obliki. Iz sirovega naturalizma so zaradi poudarjene stanovske tipičnosti in v kontrastu izražene metafizike prešle v ekspresionistično grotesko. V »Beračih« je viden še romantični pridvig naturalizma v duhovno sfero s tem, da se izpodmaknejo realnosti tla in da se pojavi — v nerodni odrski režiji, kakor je predpisana — simbol nadnaravnega lika. (Ob tej priliki omenjam, da je prav iste beraške tipe odkril poljski pisatelj Dygasiński pred Čenstohovo v romanu: Beldonek!) Prav v istem zmislu Pregelj tudi v »Vesti« (prvotni naslov: Katastrofa!) personificira metafiziko z Mefistom. Bog in hudič, to sta metafizična dramatska vzmeta, nastopajoča v teh prvih Pregljevih dramatskih slikah še v romantičnih personifikacijah. Na ta način je prehajal Hauptmann v romantiko in iz nje je Pregelj prešel v ekspresionizem. Moderno izrazno plastičen je zlasti njegov milje, stvorjen v potencirano sirovi naturnosti, s stanovsko tipiko, kar je znak početne bujne ekspresije. Prav to pomeni tudi težnja po velikem efektu, ki se pripravlja z veliko napetostjo. Nož med berači in strel med banalno burko dobro završita strnjeno psihološko napetost z z u n a n j o gesto. Ta zunanji efekt pa se v »E m a v s u« izgubi, ves se preokrene navznoter. Je to dramatična balada v spomin 125-letnice Prešernovega rojstva. V zanimivo okolje Prešernovega pogreba je vključena notranja drama človeka, ki ga Prešeren s svojo življenjsko tragiko in svojo življenjsko maximo: Trpi! reši za živ-

ljenje. Srečanje ob Prešernovi usodi in podkrepitev zmisla življenja v obupani duši je notranje dejanje enodejanke; in to je notranja pomembnost Prešernovega življenjskega obupa, spričo katerega vsa malomeščanska pogrebna parada izzveni v osladno banalnost.

»Berači« in »Vest« pohajata iz starejše dobe, idile iz poslednjega časa, vmes pa stoji Prešernova osebna tragedija. Ta razlika v času se vidi tudi v delih samih. »Berači« in »Vest« nista lokalno točno opredeljena: »Berače« moremo postaviti na Brezje in »Vest« v ljubljansko predmestje, prav tako pa tudi pred vsako romarsko cerkev in v vsako predmestje. Tudi osebe so splošno tipizirani ljudje, označeni z brezličnimi imeni, dočim v ostalih delih nastopajo zgodovinske osebe in točno opredeljen čas. Od tipičnih poetičnih vizij je Pregelj prešel v podroben studij individualnih oseb in dob. Tako je Pregelj naš pisatelj, ki je umetniško konkretiziral največ poznanih lic, različnih dob in pokrajin. Kljub temu pa opazimo z lahkoto, da podaja vedno le sebe: svojo zalogo osnovno človeških problemov in občutij, ki jih ni veliko, in z umetniškimi sredstvi, ki se dosti ne izpreminjajo. Tako vidim Pregljev razvoj, ki bi se dal tudi ob tej knjigi pokazati, v dveh smereh: z u n a n j a nujnost, da sploh more še tvoriti, ga sili, da tem svojim maloštevilnim, notranje svojskim likom poišče novih situacij in novega miljeja. Pregelj je namreč tip pisatelja, ki ima večjo oblikovalno silo kot doživljajočo: več prvotnih emocij mu daje knjiga, kot življenje. Zdi se mi, da se pri njem že poraja vprašanje: kaj? dočim ga: kako? pri preizkušeni rutini nikdar ne prevari. Zato mrzlično išče po literaturi problemov, ki bi sprostili njegovo izredno umetniško zmožnost tvorjenja. V erudiciji, v novem terenu pokrajine in časa se njegova intuitivna sila na novo oplodi in razživi. Je pa tako v tradiciji ukoreninjen duh in nasprotno, tako stvariteljski, hlepeč po novi oblikovni tvorbi, da je vsaka njegova stvar zavestno pretvarjanje tradicije v novost, čeprav včasih ves napor pusti občutek eksperimenta. Ob dejstvu, da je od velikih religioznih in socialnih problemov, od velikih oseb (Plebanus) in skupin (Tolminci) in od bujnih ekspresionističnih teatralnih poz prešel v skrbno rezljanje malih usod,

vidim, da je njegov drugi notranji razvoj šel v resnici od napetega ekspresionističnega dualističnega razdora v baročno, poetično-realistično idilo, ki male stvari do poslednje možnosti izčrpa in bolj zabrisuje življenjske konflikte, da ne izbruhnejo izpod njegovih prstov. To lahko pomeni, da se njegov umetniški temperament uravnoveša, da pa v njem še vedno živi umetnik, in to celo vedno bolj, tako da že grozi nadkriliti človeka. To je pa druga smrt umetnosti. Ob tej priliki se mi vsiljuje vprašanje: Ali zori Pregelj ob monumentalnosti velike tišine v svoj umetniški višek, ali pa ob slabenju življenjskih sil pada v artizem?

Brez ozira na to vprašanje, ga ta zbirka »idil in grotesk«, ki jih je zbral brez navedbe kraja in časa prvih objav in celo brez kazala, kaže v prvem močnem razmahu (Berači, Vest), v zreli umerjenosti ekspresije (V Emavs), v preizkušenosti njegove dobre manire (Na vakance) in v novem iskanju (Osmero pesmi).

Tine Debeljak

Narte Velikonja: Otroci. Novele. — Zbirka domačih pisateljev. — Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1931. Str. 233.

Za Pregljem je v zbirki domačih pisateljev prišel na vrsto Velikonja in prav je, da je Jugoslovanska knjigarna izdala v lepi knjigi drobnosti pisatelja, o katerem se pozablja, da je kdaj pisal in da je pisal dobro. Za njim so napovedani najmlajši. Dobro in nujno pa bi bilo, da se iz naše predhodne generacije zbero tudi vse one dragocenosti, ki so jih kdaj napisali Majcen in Bregar in o katerih današnja generacija malo ali pa nič ne ve. Ob njih se bo šele spoznalo, kako silna je bila ona predvojna mladost, ki se je visoko pognala v umetniškem ognju in ostala — torso z razpetima podsekanima rokama. Pa ta torso je vreden, da se postavi na vidno mesto v našem literarnem muzeju.

Novele, ki jih je Velikonja zbral v to zbirko, so povečini še njegova mladostna dela iz omenjene literarno-bujne dobe. Seveda je dodal tudi nekaj iz zadnjih let. Uredil jih je pa po enotnem principu, po vsebini, po predmetu, ki ga obdelavajo: življenje z otrokom in njegovim problemom je v središču. Ker je

izbiral po vsebini, ga ta zbirka ne kaže z najboljšimi deli, ki jih je kdaj napisal. Ni pa knjiga pisana za otroke in ne izključno o otroku: Velikonja je slikar družbe, ki si je ne more misliti brez otroka in ga zato postavi v njeno središče, pri tem pa ne pozablja na usodo ostale družbe. Tako otrok, doraščajoči človek, niti ni vedno osižče zgodbe, je često le stranska oseba, pa vedno posebej osvetljena.

»Otroci« so knjiga, ki mora zlasti zanimati starše in vzgojitelje, katerim je mar otrokov odnos do družbe in njegova rast v skrivnost življenja. Vse otroške pereče življenjske probleme kot podzavestno in zavestno prvo erotiko, spoznanje rojstva in smrti, seksualna, religiozna in moralna vprašanja, je nanizal pisatelj v tej zbirki in prepričan sem, da se bo marsikak poklicni pedagog zamislil nad njenimi stranmi in skušal razbrati vzroke teh tihih otroških tragedij. Zanimivo bi bilo vzeti samo problem seksualne vzgoje in pokazati na dualistično dobo kot krivca, ki jo Velikonja obtožuje, pa je ni premagal. Sicer pa Velikonja ni pisal teh novel kot pedagog, le kot pisatelj, ki oblikuje življenje, in zato nas na tem mestu zanimajo po svoji oblikovni sili, po umetnostnem pomenu in ne po vsebinski problematiki.

Zbirka »Otroci« obsega 12 novel oz. črtic, ki so iz različnih dob in seveda tudi različne vrednosti. V početku nikakor ne obetajo takega umetniškega užitka, kot ga nudijo v drugi polovici. Da takoj povem: »Cepljenje« in »Otroci se igrajo«... sta zame samo opisani anekdoti, napisani zaradi ponesrečenih končnih domislic, ki pa nikakor niso tako silne, da bi mogle neobdelan material pridvigniti v umetniško višino. Tudi »Moža, ki je otroka jedel...« ne bi vzel v zbirko, ne morda zato, da bi bil slabo napisan, ampak zato, ker kljub poudarjeni mistični grozi vendarle zaudarja malce po banalnosti. Sploh Velikonja ne zna ustvarjati človeka iz intuitivno-etičnih osebnostnih globin, gleda jih le v zunanji ploskvi, v videzu in v psihologiji. Je racionalist in realist: vidi dogodek v zunanjem poteku in logično razvija na analitični način psihološki problem. Take so njegove tipične novele »Birna«, »Stric«, »Izpoved« in najboljša med njimi »Med dvema ste-

na ma«. Dialog, s katerim gradi Velikonja svoje novele, je tako vsakdanje točen, okleščen vsakega okrasja in včasih celo težko-neokretno postavljen drug ob drugega, da se bojimo, da ne bo vzdržal psihološke teže dogodka. Večkrat smo prav na meji med opisnim pogovorom in zavednim umetniškim ustvarjanjem, pa prav tedaj se psihološki problem zaostri in reši situacijo. Problem rešuje v novelah Velikonjo-pisatelja. Ta njegov psihološki realizem, točno razumsko opazovanje notranjega procesa, daje dobre psihološke studije, kar so te njegove nove novele. Po načinu oblikovanja pa se ločita mali črtici »Amerikanci«, kjer se je živo in plastično vtelesila dedova bol za odnarodelim potomstvom, in »Tuji otroci«. Posebno s to zadnjo se je Velikonji posrečilo v golem, kondenziranem dialogu ustvariti prelepo balado v prozi, da, na 9 straneh pravo tipično vaško petdejanjsko tragedijo. To pa je dosegel s paralelizmom dejanj in pozorišč, baladno stilizacijo, plastičnostjo in preprosto notranjo dinamiko, spominjajočo na narodno pesem.

Pravo umetniško vrednost te zbirke očitujejo poslednje večje novele »Na morju«, »Tri gracije« in »Sirote«. Novela »Na morju« je najstarejša med njimi in mogoče sploh najlepše Velikonjevo delo. Ob maloštevilnosti slovenske morske novele (Bevk, Magajna...) mislim, da je naša najmarkantnejša in najlepše zgrajena morska novela, obenem pa kaže najboljše lastnosti Velikonje-pisatelja: pristno epičnost, ki jo danes zopet tako cenimo, skopost besed in karakternost izraza, ostro realistično opazovanje, neposredno karakterizacijo, zavedno izdelano umetniško gradnjo, kovinastno-svetlo razpoloženje, plastično skiciranje miljeja in dramatično rast notranjih gonilnih sil, ki se po življenski logiki in nujnosti umetnostne kompozicije ostré do efektnega konca, s katerim se ubogi, čisti dekliški duši odpre gnusno spoznanje v skrivnost življenja. Drama »Na morju« žehti v vsej svojstveni polnosti našega pomorskega življenja in se drži ves čas v najčistejši epiki: življenje zaradi življenja! Ta sila pa prevzame v »Treh gracijah« vlogo družabne satire v smislu in načinu »Morale gospe Dulske«. Tri gracije s tračkom okrog ledij so simbol zunanjega katoliškega svetohlinstva in notranje mo-

ralne gnusobe, ko se nasilno ob seksusu ubija ljubezen. Žrtev so seveda najčistejši, otroci. Pojav prve erotike in prvo razočarano spoznanje iz nje, dvoje tragedij ob zakrknjenosti zunanjega videza in duhovne podlosti, se je posrečilo Velikonji lapidarno in plastično živo prikazati. Od Cankarjeve subjektivne satire se »Tri gracije« lepo razlikujejo po svoji realni stvarnosti, lepem otroškem trpljenju in po izrazni konkretnosti. Da pa je Velikonja nagnjen k družabni satiri, je pokazal tudi ob tipih občinskih odbornikov v »Sirotah«, tej lepi tragediji in apoteozi materinstva. »Sirote« so drama plodnega kakor tudi neplodnega materinstva in ta misel je postavljena v središče, okrog nje pa se razvrščajo usode posameznih sirot. Z zrelo roko riše Velikonja vsaktero usodo izmed njih, vzporedno pa psihološko doživljanje žene-nemater, dokler ob samem odrešujočem zaključku njenega notranjega procesa v srečo sirot ne udari vmes tragedija. Vendar pa je osrednji problem dozorel in sirote umirajo v ljubezni duhovnega materinstva. V »Sirotah« in »Na morju« je morda Velikonja dozdej najbolj dozorel.

Velikonjevi »Otroci« so pomembno delo, vredno obče pažnje že po svoji vsebinsko-motivni uredbi kot knjiga o otrocih za odrasle ljudi, pomembno pa tudi po svoji umetniški vrednosti. Že za to smo hvaležni, da je izšla, ker je zopet osvežila ime pisatelja, ki smo zadnje čase, seveda po njegovi krivdi, nekako pozabili nanj. Res, da smo danes vajeni povesti z manjšo preračunastjo dejanj, bolj elementarnih izbruhov osebnosti, rastočih iz logično neopredeljenih globin, bolj elementarno-epičnih dejanj kot racionalno izvajanih studij, — vendar pa more Velikonja v marsičem dobro vplivati na najmlajšo generacijo, ki ima nekaj sličnega z njim. Morda prav to, kar je i enemu in drugemu v umetniški kvar: preveč zunanje, naturalistično gledanje na dogodek, površnost situacij, anekdotičnost in vsakdanjost dialoga. Ima pa Velikonja velik smisel za dramatičen vzpon in notranjo kompozicijo in karakteristiko, kar ga visoko dviga nad mlade in kar ga često v umetniškem oziru rešuje.

Tine Debeljak

Ivan Albreht: Odsevi. Celje, 1929. Komisij-ska založba Zvezne tiskarne. Str. 57.

Pesmi, ki so natisnjene v pričujoči zbirki, so po kvaliteti večinoma enake pesmim iz prejšnjih avtorjevih knjig, tako da je mogoče iz njih razbrati v bistvu vse značilnejše poteze njegove pesniške osebnosti. Vsebinsko so pesmi odsev miselnega in čustvenega sveta sicer nedvomno iskreno in pristno doživljajočega človeka, ki ga močno preganjata notranja in zunanja stiska, vendarle pa je intenzivnost tega doživljanja razumljiva le v okviru in z vidika splošne človeške psihologije ter ne razodeva nikakih globljih intuitivnih slutenj in dognanj niti v vsebini niti v obliki. Zato v teh pesmih sicer občutimo človeško tragiko, a le v snovi prikazane življenja, ne pa mogoče v načinu prikazovanja, kar bi edino bilo pesniško in bi moglo ogreti tudi estetsko prebujenega človeka. Toda na prvi pogled je razvidno, da je pesnik v tem oziru mogel oblikovati svoj miselni in čustveni svet samo v okviru lastnega pesniškega talenta. Njegova pesniška prispodoba je miselno določena, podživiljena in občeizmiselna, zaradi česar more ustreči zlasti bravcu preprostejši estetske izobrazbe in neprevelikih zahtev, kar se tiče pesniške originalnosti. Francè Vodnik

Maurice Baring: Daphne Adeane. Roman. Prevedel Stanko Leben. Založba Modra ptica v Ljubljani. 1931. Strani 416.

Angleški roman. Izrazito angleški roman irskega pisatelja M. Baringa, ki pa se je razgledal tudi po ruski literaturi, kar je v njegovih delih rahlo zaznatno, čeprav se kot pripovednik (mislim biografski roman »C« in »Cat's Cradle«) giblje v ozračju Galsworthyjevega sveta. V njegovih poslednjih delih, katerim moramo tudi prištevati roman »Daphne Adeane« (1926), se očituje vpliv katoličanstva, ki je konvertitu postalo osnovno gibalno njegovih idej. Okolje našega prevoda, v katerem se odigrava »drama življenja, zgrajena iz drobnih stvari«, kjer gre za »komaj opazne malenkosti«, so diplomati, lordi, — svet gornjih desetisoč. Izbrušeni, vzgojeni in tenkočutni ljudje, med katerimi »ni prišlo do nikakih prizorov... v pravem pomenu besede nič — a to je še vse huje«, ljudje, ki si morajo često dokazovati upravičenost svojega bivanja, češ »neko opravilo mora človek imeti. Človek mora nekaj delati.« Življenje jim poteka v zabavah. Jezda-

rijo, ribarijo. Govore tudi o »nepotrebni laži kot nespametni stvari«, imajo družabne dolžnosti in zdaj pa zdaj jih vznemirja »moralna motnja v ozračju«. Pa se zatekajo v dobrodelne prireditve, v sport in predavanja. Izrazito meščanski svet, angleško meščanstvo pa ima bolj kot katerokoli svoje leposlovne glasnike, svoje pritrjevalce. Meščan, ki mu je geslo »moj dom — moja trdnjava«. Obdan je z močno pregrajo navad in spodobnosti. Oborožen s preprosto pa zvesto vodnico-maksimo: »oženiti se, ustaliti se, imeti otroke, najti pot in sredstva za nadaljevanje politične karijere, imeti dom...« In kadar se vselijo v svoj dom, proslave ta praznik v izbrani družbi.

Življenja takih ljudi niso kipeča. Ne izražajo se v sunkovitih vzgonih in vpadih. V eni sami kretnji, v enem pogledu in vzdihu se odigrajo drame na križišču. Na zunaj kakor da se ni nič spremenilo. Počasi se premikajo razvoji dejanj. Šele mnogo pozneje — v gledanju nazaj — opaziš spremembe. Baring je mojsterski glasnik tega meščanskega in še aristokratskega sveta. Prikazuje ga na osebah lordov, odvetnikov, ministrov, poslancev, celo umetnikov, ki so omreženi v tem krogu.

Michael Choyce, član poslanske zbornice, Basil Wake, sloveč odvetnik, zdravnik Francis Green, George Ayton, pisatelj Leo Detrick — vsi v slednji kretnji visoko spodobni civiliziranci, možje okusa in opreznosti pa vendar trudni in bolestni in zdolgočaseni do tiste mere, ko jim postane življenje že docela nezanimivo in neproblematično, komaj še vzprejemljivo v obliki sporta. Tudi vojna jim je neke vrste sport. Družabni obziri in neodpušljive obveznosti, med katere spadajo tudi vse moralne zadeve, so samo še okamenine nekih davnih ognjev. Neki davni ogenj je tudi eros, ki se jih polasča skoro sanjski in netvoren, kakor odmevi iz starih angleških balad. Pesem iz balad: oživljajoča se podoba zagonetne gospe Daphne. Gledajo njeno sliko in se sprašujejo o njej. »Bila je skrivnostna, toda to je bilo vse. Bila je kakor ptica. Taka je bila kakor vsi ljudje iz tropičnih krajev; čebljala je in bila ljubka. Umrila je od ljubezni...« In mrtva žena izžareva omotičen fluid na trudne begunce življenja. Mnogo jih je ljubilo ta privid, ki mu iščejo žive vtelesitve. Ali je to gospa Fanny, žena Michaela Choy-

«ea? Poslanec Michael Choyce živi leta in leta ob njej, pa je ne vidi, ves še plen asociativnih kompleksov, ki v njih sredi stoji prikazen Hyacinthe Wake. Drugi pa odkrijejo v Fanny novo inkarnacijo skrivnostne podobe. Nekaj srebrnega izseva ta mlada žena, ki se niti ne zaveda svoje vsiljene ji vloge. Videti je mirnodušna in brezbrizna, pa nenadoma zažari ko svetloba. »Vse njeno vedenje je spravljal človeka v zadrego.« Premirna se zdi, prehladna. O sebi vzklikne nekoč: »Bojim se, da sem brez morale, brez vesti.« Ali venomer išče, da bi se približala Michaelu, ki ne najde v njej odseva umrle Hyacinthe. Fanny se zave, da je njen zakon mrtev. Iz trpkega spoznanja se vsa predru-gači. Kakor magnet privlačuje vso okolico. Prepozno se zave Michael svoje žene. Za-man kliče po njej, ona je zanj izgubljena. Vsak hip stoji ta »najlepša in najzanimi-vejša žena« ob brezdnu požarov in razvra-tov, ki bi v njih utegnili »poblazneti od lju-bezni.« Ob zdravniku F. Greenu se ji raz-vname davno tleči požar. Odtrgati se hoče od moža, ki živi nekje v Franciji na fronti, zapustiti hoče dom, otroke in prošlost, da bi vsa zaživela v »vstajenju mesa«, Ali mrtvi posegajo v življenje: podoba Daphne Ade-ane. In vse ostane samo »epska tragedija«. Večno samotni in osamljeni, se na križiščih razhajajo: pisatelj Dettrick, Green, G. Ay-ton. V silni duševni krizi, ki jo preživi Fanny, ona, ki je trdila o sebi, da je »brez vesti«, se zateče k duhovniku, kateremu se izpove, da bi sprosil rešitve. Tuje poslušá glas o več-nih, nenapisanih božjih zakonih žrtve in od-povedi. Tudi tu pokaže svojo iznajdljivost in bistrost. V besedah je hitra kot v dvoboju. Mar je tudi to samo sport? Na dnu vsega je zanjo umiranje prividov. In s povratkom moža, ki se vrne iz vojaške bolnice kakor od mrtvih, se tudi ona — žrtvujoč sebe — vrne v red meščanskega življenja. Z izredno sugestivnostjo zna Baring oblikovati preple-tanja tako neprijemljivih dejanj in nehanj, ki drse mimo nas z rahlostjo sanjskih pe-roti, o katerih pa se ne moremo ubraniti vtisa, da so artistska. Ves ta svet, kakor je resničen v svojih izrazih in pojavih, je odmev umirajoče dobe. Analiza dejanja in nehanja razreda, ki je danes samo še oka-menina, ne more kljub pisateljevi mojstr-ski oblikovalnosti vzbuditi vročega zanima-nja, pa prav tako tudi delo samo ne odpira

nikakih novih pogledov na življenje in je samo lepo in prijetno čtivo kljub oduševlje-nim ocenam, s katerimi so nekateri — n. pr. francoski kritiki — pozdravili ta roman.

V Lebnovem prevodu so me osupnile ne-katere pogreške kakor: stalna raba »nek« namesto »neki«, stavki kakor »Sybil, ki je bila poročila nekega...«, »obstojal je« (nam. obstajal), »Raphael Lucova pesem«, »bogat na znanju« in podobno. I. Spinčič je dal knjigi zelo okusno opremo.

Miran Jarc

Človečanstvo. Moderne poljske proletarske novele. Poslovenil Tine Debe-ljak. Ljubljana 1931. Krekova knjižnica. Izdala in založila Delavska založba. Natisnila »Slovenija«. (Reymont, Nekega dne, Bolnik pred hišo; Goetel, Človečanstvo, Ciprijan Čiž; Kaden-Bandrowski — Fr. Vodnik, Raznašalka časopisov, Mor-cinek, Vera.)

Vse prav, lepo in popolnoma v programu društva, kateremu naj knjiga služi! Zbirki, ki naj tudi slovstveno nekaj pomeni, je pa treba nekoliko več ambicije. »Človečanstvo«, kot je zdaj, učinkuje le kot hudó fragmen-tirana antologija skopo in slučajno izbra-nega, v taki meri, da je uvodna prevajal-čeva beseda iluzorična, ker ne dokaže z gradivom, kar je reklamno široko razgla-sila, in ne more prepričati, ker je slovenski prevod površen. Primeri! Udal, zane-šenost, predpomlad, živalica, prepaden glas, marčevi dnevi, go-sto (?) kašljanje, čuvstvo, ki mu je mo-talo srce, eksplozija kotla je po-parila oči, čevlji so bili v zelo sla-bem stanju, glas je zavpil, ven-darle dosežeta vlaga in hlad telo, od poželjivega (?) napora, zračni pritisk je vrgel ljudi... in jih pritisnil drug k drugemu, i. p., i. p.

Kaj je torej? Ali že izvirnik nima cvetu, da je prevod tako strašno brez vsakega vonja?

Dr. I. P.

Joseph Conrad: Senčna črta. Tiskovna zadru-ga, 1931. Sodobni roman III. Poslovenil Oton Župančič. Oprema J. Oma-hen. Strani 154.

Dvakrat, trikrat omenja Conrad senčno črto v življenju slehernega človeka. Na primer: »Tako hodiš svojo pot... dokler ne

uzreš naravnost pred seboj senčne črte, ki te opozarja, da moraš tudi deželo svoje rane mladosti ostaviti za seboj.« In: »Tedad sem zapazil široko senco na obzorju, ki je čisto pogasila nižje zvezde... bila je kakor grozeče znamenje...« In ko je za njim že daleč, daleč usodna senčna črta, se mu izviije vzdih: »Čutim se starega...«

Senčna črta ni samo okvir, tudi simbol je, še več: notranja vsebina, ki napaja s svojo skrivnostjo kot usoda fabulo te zgodbe z morja. Preprosta, premočrtna zgodba avtobiografskega značaja: mlad mornar nenadoma odpove službo na ladji in se izkrca v iztočni luki, kjer prav tako nenadoma, pa po zavitih okoliščinah, v katerih nam avtor predoči nekaj izvrstno orisanih tipov iz mornarskega sveta, vstopi kot kapitan na drugo ladjo, ki ji je prejšnji poveljnik, star »morski pes«, žalostno umrl. Mlad, neizkušen, naj zdaj prvič poveljuje na jadrnici, kjer se moštva loteva nevarna mrzlica. Prvi krmar, Mr. Burns, je tako nevarno obolel, da se ni mogoče več nanj zanesti. Vrhutega vladajo tako neugodne vremenske neprilike, da skoro ni upanja, da bi mogla jadrnica doseči svoj cilj. Dnevi in dnevi minevajo polzeče, nemo, v brezvetrju. Moštvo vedno bolj peša. Polblazni bolni krmar neprestano straši z bajko o zlem mrtvem kapitanu, ki da se je zarotil na maščevanje. Neprilike se večajo in večajo. Slednjič sta pri zdravju samo še mladi poveljnik in kuhar Ransome, ki z brezprimerno hrabrostjo vzdržujeta red. Ohlapna negibna jadra, slepa tišina, brezvoljnost in pričakovanje pogina so stalni spremljevalci na tistem obupujočih mornarjev. Iluzije umirajo, gre še samo za rešitev, gre še samo za to, da bi bilo konec tega križarjenja brez cilja. Pokaže se senčna črta. Pripravlja se vihar. Znoči se. Veter udari. Prvič po dveh tednih okamenelosti in brezupne borbe med »burjo jaza in ostro logiko naravnih sil«. »V »absolutni noči« poblaznega plesa nevihte, ki zahteva od slehernika razvitja vseh sil, se vendarle zgodi čudo: jadrnica se požene preko nevarne črte tišine in slednjič doseže pristan. Po tem viharju je mladi kapitan doživel prestop na drugo stran senčne črte — ločilnice, poslovil se je od mladosti in se ozrelil v možatosti naporov, požrtvovalnosti in zvestega dela.

Nekaj čudno svojstvenega diha iz Conradovega dela — prelivanje resničnega in

sanjskega sveta, pa tako tesno, da ju ne ločiš več. Za vsako telesno obliko se odpira neko netvarno obzorje in vse duhovno se razodeva v zemskem. Pa tipanje, prav detektivsko prežanje na vsako kretnjo, na vsako besedo: »...Vso tirado je poslušal s posebnim, pozornim izrazom, kakor da skuša zaslediti nekje v nji krivo noto...« — tudi to je značilno za avtorja, ki si je s svojimi romani in povestmi zagotovil sloves enega prvih sodobnih angleških pisateljev, čeprav je po rodu Poljak — J. Konrad Korzeniowski, zgodnji prostovoljni izseljenec. Včasih se ob njem spomniš celo Rusov, celo Dostojevskega, do katerega je sicer gojil neko posebno mržnjo. Iz množice del, ki jih je zapustil leta 1924 umrli pisatelj, naj omenim samo važnejša: Tajni agent, Konec pesmi, Mladost, Lord Jim, Srce teme, Nostromo, Zmaga, Tajfun, Igra naključja, Niger ob Narcisu, ki vsa — kakor tudi naša slovenitev — pričajo o docela svojstvenem oblikovavcu, v katerem sta se čudežno združila mož in umetnik. Iz celotnega Conradovega dela veje razočaranje nad življenjem. Conradova osebnost izdaja mrkega, težkega duha, ki se venomer protivi, ki z nezaupanjem in sumnjo sprejema življenje na videz venomer borben, v srcu pa vedno v nastroju, ki mu celo narekuje zapiske kakor v romanu Rešitev: »...predati se smrtonosnemu elementu, biti venomer in venomer na begu za sanjami, večno iskati sanj, večno do konca.« V brezčasju se odigravajo njegovi romani, povesti, dogodivščine, v katerikoli stoletje bi jih lahko postavil, v katerikoli prostor, to kljub navideznemu realizmu, ki daje njegovim osebam močno plastiko. Ta plastika je samo sredstvo, s katerim mu je še bolj omogočeno razčleniti dušno življenje človekovo. Tako se v drugem oziru v Conradu družita fiziolog in predhodnik psihoanalitične metode.

Nagon po uničenju sebe v silnem zaživetju v celoti vihari vse te ljudi, ki beže iz »duševne dremote in preteče praznote« pod »navdihom — učinkom tiste sile nekje v našem življenju, ki ga kreta v to ali ono smer.«

Prav tako sluti avtor sam v Senčni črti: v »sómračni pokrajini med mladostjo in godnostjo sluti nekako »višjo moč« določbe in se ne ustraši, da bi njegova izravnovešenost vzbujala sum o njegovi blaznosti (»sicer pa so po mojem vsi ljudje na svetu nekoliko

blazni...«), hrepeneč po najvišji izmirjenosti, ko bo »vzvišen vpričo vseh vetrov in vseh móríj, sredi brezmejnosti, ki ne sprejema vtiskov, ne hrani spominov in ne vodi računov o človeških življenjih.« V najsilnejšem doživetju viharja se zave čudežnega prerojenja v sebi — »vse moje življenje pred tem usodno važnim dnem se mi zdi neskončno odmaknjeno... nekaj onstran neke sence...«

Conrad je pisatelj in mornar. Mornar: služba na ladji mu je vzvišen poklic, ladja ljubljeno bitje. »Ladja! Moja ladja!« vzklika »Izročena mi v oblast in skrb bolj neomejeno nego karkoli na svetu; nekaj za odgovornost in vdanost. Tam me je čakala, zakleta, nezmožna, geniti se, živeti, priti v svet, dokler ne pridem jaz — kakor začarana kraljična... bila sva neločljivo združena... da bova skupaj plavala ali skupaj utonila! Nestrpno hrepeneča strastna ljubezen... me je prešinila s takim občutkom življenjske napetosti, kakršne nisem čutil nikdar prej ne slej. Razodelo se mi je, da sem bil mornar, v srcu, v mislih, in dejal bi, s telesom — mož, ki živi izključno za morje in ladje...«

Kakor narcis opazuje samega sebe v razmerju do okolice, vjame se pri najdrobnejši misli. Zato je včasih njegovo pripovedovanje spočasnjeno in prekinjeno z asocijativnimi domisleki kakor pri Proustu. Sredi besnenja hude ure, ko je ves navidez v borbi z elementi, se zasleduje do tiste stopnje hladne objektivnosti, da je že preko občutkov bolesti.

Prav zato veje poseben čar iz Conradove proze, ki se nam je v mojstrovini Župančičevega prevoda zdaj tako približala, da jo v tej slovenitvi smemo uvrstiti med tista dela, ki niso za nas samo trenutnega pomena.

Miran Jarc

Gustave Flaubert: Salambô. Poslovenil Anton Debeljak. Tiskovna zadruga v Ljubljani, 1931. Oprema: Ing. arh. Dom. Serajnik. Delniška tiskarna v Ljubljani. (Zbirka mojstrov 2.) Strani 359.

Anton Debeljak je že od Costerja doli znan kot ambiciozno vesten in filološko točen prevajalec izrednih francoskih književnih umetnin. Ves mojster, kar je za zdaj pri nas še vedno edini Župančič, Debeljak ni. Pa je prav gotovo prvi za njim,

recimo, v družbi še nekaterih redkih, ki zaslužijo priznanje in omembo še prav posebno v povodnjih in prevodnega slovstva poplavalah zadnjih let, v družbi, recimo, klasičnega filologa Sovreta in rodoljuba, prijatelja mi izza meje Ivana Rejca (Bertrand, *Sanguis martyrurum*, 1925). — Ni plodovit, ker izbira to, kar je izrazno najbolj samoraslo in tolmači takó, da bi po slovensko povedal kar najbolj polno. V tem drugem oziru daje že kar preveč. Iz slovarja zapravlljivo razsipno zajeti neobičajni in književno mrtvi sinonimi, lokalizmi, arhaizmi in celo idiotizmi so pač spričevalo pridnega studija in širokega besednega obzorja, v nekih mejah dovoljena ali celo potrebna izrazna snov. V prevodu, recimo, tedaj, kadar so nujni kot točen odtенок za izraz, ki je že v tujem nenavaden, folkloren, eksotičen. Prav gotovo pa niso na mestu, kadar so le nekaka avtorska ničemurnost in delajo besedilo našemu povprečno književnemu bralcu težko užitno ali kar celo neumljivo. To so hibe in vrline tudi Debeljakovega Flaubert-ja, ki ga je prevajalec opremil z dobrim književno-slovstvenim uvodom in tolmačem, spominjajočim me na podobnega v nemški izdaji (Reclam). Naj bo torej »Salambô« — knjiga je katoličanu z indeksom prepovedana! — vsaj pozdaj v slovenski besedi nekaterim našim pisateljem »zgodovinskih« romanov kažipot, kako je treba umetniško obujati preteklost. Vsaj pozdaj, ob enajstih, ko pred desetimi leti, bogve kako, ni mogla iziti in je ta stvar v toliko in vsaj meni čudo božje, kako neki more to biti pri nas tako, da jezikovne in umetniške mojstrovine še nad Horaca in njegov »novum prematur« čakajo, dočim početniki svoje prevode, nepregledane, nedognane, še kar mokre v stroj mašijo in bodo mašili.

Dr. I. P.

Shakespeare: Komedija zmešnjav. Prevel Oton Župančič. Založila Tiskovna Zadruga, natisnila Delniška tiskarna v Ljubljani, 1930.

»Komedija zmešnjav« (The Comedy of Errors) spada med mladostna Shakespearjeva dela, o čigar avtentičnosti si kritiki že dokaj zgodaj niso bili edini. Steevens, eden starejših in najboljših komentatorjev, je mnenja, da sta ga dva različna pisatelja sestavila. Pravi nadalje, da »najdemo v tej kome-

diji več spletk kot izrazitosti značajev; naša pozornost ne pride toliko do veljave, ker že v naprej v veliki meri slutimo, kakšen mora biti razvozlajaj vsega dejanja.»

Kljub dejstvu, da nam »Komedijska zmešnjav« predstavlja manj važno delo velikega dramatika, pa vendar slovenski prevod s toplim srcem pozdravljamo. Župančič nam je kot umetnik-prevajalec že z večjimi deli obogatil našo književnost in s to prestavo smo nedvomno zopet veliko pridobili.

Prevajalec je komedijo idejno močno pograbil, s čudovito lahkoto se je izognil vseh čeri, ki so mu pretile z mnogih strani. Angleški sklad je ponekod silno jedrnat in seveda prav zaradi tega zelo težak za prevod. Največjo težavo pa nam nudijo vedno besedne igre. Besedna igra je v Shakespearejevih delih sploh eno poglobitvenih sredstev, s katerim prepleta bogate misli, ali pa — in to še mnogo bolj pogosto —, da kreše svojo bistroumno šalo ob dvojnem smislu kake besede. Sicer pa je besedna igra še v današnjem angleškem humorju neusahljiv vir bistroumnosti, nepričakovane inverzije logike, ki tako presenetljivo učinkuje in temu se bogato besedišče angleškega jezika prav izredno poda. To dejstvo opazamo v polni meri tudi v »Komediji zmešnjav«. Pri površnem štetju sem našel v tem kratkem delu okoli dvanajst besednih iger. Nekaj dobro posrečenih bom spodaj navedel.

Prevod ne trpi nikjer nobenega očitnega nasilja in zveni zelo lepo slovenski. Če bi primerjal nemški prevod (A. W. von Schlegel und L. Tieck) z našim, bi dal našemu brez premisleka prednost glede na to, da bolj živo odraža misel v izvirniku in bolj žlahtno cepi v materinščino. Župančičeva pesniška duša pride večkrat do veljave, a zlasti njegova »židana volja« se živahno razvname v nekaterih smešnih prizorih.

V vsem tem nam je Župančič gotovo najboljši vzor. To bom skušal dokazati v naslednjih primerih. Opozoril bom pa tudi na težkoče, ki jih je imel pri prestavi in na kakšno redko pomanjkljivost. Pri oceni sem uporabljal v glavnem Gerhard Fleischerjevo izdajo (Leipsick, 1806). Pri nava-
janju tekstov sem se poslužil iste označbe kot jo je pred leti uvedel g. dr. Stelè. Izvirnik bom označil z rimsko I., slovenski prevod z II., nemški prevod, kolikor pride v poštev, z III.

Že v prvem dejanju (2. prizor) imamo primer vzorne prestave:

I. He that commends me to mine own content,
Commends me to the thing, I cannot get,
I to the world am like a drop of water,
That in the ocean seeks another drop;
Who, falling there to find his fellow forth,
Unseen, inquisitive, confounds himself:
So I, to find a mother, and a brother,
In quest of them, unhappy, lose myself.

II. (str. 14): Kdor meni zadovoljnost vso želi,
želi mi, česar nikdar ne dosežem.
Jaz sem na svetu kakor kaplja vode,
ki išče v oceanu druge kaplje;
vrže se vanj, da bi našla družico,
nepazoma še sama se vtopi:
in jaz, na sledu materi in bratu,
iščem in sam zanikam siromak.

Malo dalje naletimo na zvito besedno igro:

I. (str. 100) I from my mistress come to you
in post;

If I return, I shall be post indeed;
For she will score your fault upon my pate.

II. (str. 15) Gospa me s pošto je poslala
k vam;

doma pa poštarica bo gospa,
ker vaše grehe meni bo trobila.

To je eno najtežjih mest. »Post« v drugem verzu pomeni drog, kol. Steevens je pripomnil k temu mestu, da »post« predstavlja navaden kol, na katerem so v trgovinah starih zaznamovali s kredo dolgove kupcev, kar tudi osvetljuje beseda »score« (zaznamovati, šteti) v naslednjem verzu. Kljub temu, da je slovenska prestava bolj medla, pa vendar kaže, kako dobro je Ž. to besedno igro izrazil. Nemškemu ni bilo nobenih težkoč in to zaradi etimološke sličnosti:

III. (str. 110) Mich sendet unsre Frau zu
Euch als Post,

Und kehr' ich heim, traktiert sie mich als
Pfosten;

Denn was Ihr fehlt(?), kerbt sie mir auf den
Kopf.

II. (str. 16): Kje je zlato, ki dal sem ti je
hranit?

Ali bi ne bilo bolj skladno: Kje je... ti
ga hranit?

Neznano mi je, zakaj je izostal sledeči verz:

I (str. 100) My mistress, and her sister, stay
for you.

Primer lepe slovenske prestave nahajamo na isti strani. Besedna igra je dobro podana.

I. Now, as I am a christian, answer me,
In what safe place you have bestow'd my money;

Or I shall break that merry sconce of yours
That stands on tricks when I am undispos'd:
Where is the thousand marks thou hadst
of me?

Drom. E.: I have some marks upon my
shoulders, —

II. Zdaj, kakor sem kristjan, mi odgovori,
kam si na varno spravil moj denar;
če ne, te kresnem po veseli buči, (!)
ki brije burke, ko mi ni do njih.(!)

Kam děl si mojih tisoč rumenjakov?

Drom. E.: Rumениh nekaj resda sem
dobil,

od vas po glavi, od gospe po plečih —

Nadalje beremo v drugem dejanju nekaj
dobro in nekaj slabo posrečenih besednih
igre. Tako n. pr. I (str. 103):

Say, is jour tardy master now at hand?

Drom. E.: Nay, he is at two hands with
me, (tu bi moralo stati: Nay, he is with
two hands at me; odkod oni besedni red,
nevem.)

II. (str. 20): Povej mi ročno, kje je tvoj
gospod.

Drom. E.: O, z menoj je bil zelo ročen, z
obema rokama.

Težko razumljivo je pa sledeče mesto I
(str. 104):

Drom. E.: Why Mistress, sure my master is
horn-mad.

Adr.: Horn-mad, thou villain?

Drom. E.: I mean not cuckold-mad; but,
sure, he's stark mad.

II. (str. 20): *Drom. E.:* Gospa, gospod je prav
rogato blazen.

Adr.: Rogato blazen, ti cigan!

Drom. E.: Rogatec ni, vendar je ro-
gatin.

Na isti strani navaja I: »The pig,« quot I;
»My gold,« quoth he.

Prevajalec je po vzoru III (str. 115):

»Die Gans verbrennt,« sagt' ich; »mein
Gold,« sagt er — predstavil »pig« (prešič,
svinja) z II »Gos bo prežgana,« pravim; on:
»Denar!«

Nemara se je to zgodilo zaradi stiha. Da
ostanemo bliže izvirniku, bi morda nasveto-
val: »Prešič prežgan bo,« pravim, itd.

Zopet pogrešam I (104):

»I know,« quoth he, »no house, no wife, no
mistress; —

So that my errand, due unto my tongue,
I thank him, I bare home upon my shoulders;
For in conclusion, he did beat me there.

Preidemo na silno težko mesto, ki je za-
radi besedne igre v naši prestavi dokaj ne-
jasna. Nemška prestava pa izgleda preveč
izumetničena.

I. (str. 105): Am I so round with you, as
you with me,

That like a football you do spurn me
thus?

II. (str. 21): Saj nisem pil, da se vam zdim
okrogel,

pa me kot žogo premetavate —

Izraz »to be round with somebody« po-
meni: biti domač s kom, odkrito občevati
s kom. Shakespeare seveda naglaša besedo
»round,« da tako preide na »football«. Ven-
dar zveza »piti — biti okrogel« ni nujna in
zato nejasna.

I. (str. 110) That never meat sweet-savour'd
in thy taste,

Unless I spake, look'd, touch'd, or car'd
to thee.

Izraz »to carve meat« pomeni: narezati
meso (bolj splošno: pripraviti jed); Ž. se je
ravnal po nesmiselni nemški prestavi III
(str. 117):

Kein Mahl von Wohlgeschmack für deinen
Gaum,

Wenn ich nicht Blick, Wort, Hand und
Becher tauschte!

Vsekakor je ta zveza (Mahl — Becher) ne-
logična in je slov. prevod boljši: II. (str. 27):
da ni pijače, drage tvojim ustom,
če ni moj glas, oko, roka, kozarec.

Ali so se prevajalci morda borili s stihom?
Bolj spodaj srečamo drugo manjšo ne-
skladnost.

I. (str. 112): If aught possess thee from me,
it is dross,

Usurping ivy, briar, or idle moss;

Who all for wanting of pruning, itd.

II. (str. 29): kar loči te od mene, je plevel;
bršljan šopirni, mah te je objel,

ker jih ne trebiš; etc.

Ž. je izpustil prestavo za »briar«, zato bi
v naslednjem verzu moralo stati dvojina: ker
ju ne trebiš; itd. Če bi pa hotel v množino
všteti »plevel«, tedaj bi moralo pač odpasti
podpičje na koncu prvega verza.

I. (str. 123): Nell, Sir: but her name and three quarters, that is, an ell and three quarters, will not measure her from hip to hip.

Označeno besedno igro je Ž. sijajno rešil:

II. (str. 41): Emilija, gospod; ampak njeno ime in še tri četrti, to je ena milja in tri četrti, je ne izmeri od kolka do kolka.

V četrtem dejanju bi opozoril na neslovensko rabo glagola imeti z nedoločnikom.

II. (str. 45) imam dobiti od Antifola; —

Zdi se mi, da bi glagol moram brez težkoč stopil na njegovo mesto.

V II. (str. 52): Da šel bi čas nazaj! Kdo to je slišal kdaj? — bi bilo dobro, če bi klicaj nadomestili z vejico, da ne bi stavek vsilil kake želje ali vzklika, katerega izvirnik ne izraža. Prestava četrtega in petega dejanja je vseskozi lepa in izpiljena.

I. (str. 156): And all the conduits of my blood froze up;—

Ta verz tudi pogrešam v slovenski prestavi.

Na str. 50 (II.) je tiskarski skrat navedel Lucijana namesto Adrijana pred besedami: In on na to?

L. Klakočar

»Jato«. Novi stihovi. Izdanje književne grupe »Jato«. Beograd, 1931. Naslovnu stranu i likove pesnika crtao Mihailo S. Petrov. Stamp. »Mlada Srbija«. Str. 80.

Pesniški zborniki, v katerih je zastopana skupina avtorjev so prišli zadnja leta v navado. Pred kratkim je šestorica Zagrebčanov pokazala svetu »Liriko mladih«, zdaj pa se je predstavila književna grupa »Jato« v Beogradu z »novimi stihovi« sedmorice, ki se bo uveljavila po svojem prepričevalnem pesniškem izrazu. Sploh opažam, da so kakor prejšnji (»Lirika mladih«), tudi mladi v skupini »Jato« oblikovno dosti močnejši kakor vsebinsko, čeprav izkazujejo poslednji tudi po obsežnosti in zajemljivosti doživetij napredek z ozirom na še vedno se ponavljajočo liriko dekadentskega kova. Najsi je formalna dovršenost prvi pogoj umetnine, vendar bo taka umetnina životarila blede in brezkrvna, ker ne bo mogla ničesar nuditi sodobnemu človeku. Gre za oblikovanje doživetij, ki se ne tičejo več samo vzbrnenj povprečne duševnosti, ampak tiste, ki se v njej prebujajo sile, kipeče iz globljih okrožij kot so samo individualistična, iz okrožij obsegajočih nebo in zemljo, mene in tebe.

S tega vidika je najmočnejši v tej skupini Vasilije Kukić s svojim Dnevnikom, v katerem je izpovedal pomembne odlomke iz svojega lepega življenja. Lepo je življenje, ki se spaja z življenjem bitij, tlačenih in ugašajočih, z zadnjimi silami vzpenjajočih se pod božje solnce. Ta pesnik se je zavedel inferiornosti tistih čuvstvovanj, ki vro iz osebnega jaza:

O, zašto smo morali biti jednaki,
uvek jednaki
i sami: Ja i Ja.

Srečava se z brezdomci, z nepriznanci, z njimi, ki nimajo rožnih vrtov, ki se jim roke ne tresejo od radosti (»put bez granica i uvek / u jedan krug / svoj / u granici...«), z nesrečnimi ženami, z ljudmi s »periferije«, ki »spavajo samo sa željama u sanjanju) in se mu izvije obup: »O, da so nas učili — krv piti / da grizemo svoje usne, / što bi jaki bili / i strašni / i dobri...« Ali, ko spregleda svet okrog sebe, ki je »črn pod črnim nebom«, se sprosti v boleost: o, biti daleč, daleč proč in sam.

Prav tako razmahnjen je Bora Kesić, le da napravi njegov »Pilot bludi« včasih kako severjaninsko gesto. Manj socialen je, ali zato ima čut za vse živo okrog sebe in je podoben akrobatu v cirkusu življenja. »Cirkus u Palanci« se mi zdi zanj zelo značilna pesem o vratolomnem skakaču, ki je »lep ko kralj sunca, vitak kao zvuk«. Samo še korak, pa obstanemo pred artizmom v »Pejsažu« in še vse bolj v »Sonetu za malo Gogo«, ki je formalno odličen. Oster intelekt pa močna čuvstvenost sta važni komponenti v tvornosti Kesićevega pesniškega duha.

Manj izrazit je Stanko T. Mitić s svojimi jesenskimi vtisi, izmed katerih je najmočnejša pesem »Senka grada« s socialnim nastrojem in s porogljivo pointo: »Ne muči životinje — čuvajte ptice.«

Jovan Kukić (Prošnja za mir) je mrčen. Osnovno čuvstvovanje: »A tako mogu da uzdahnem samo: sve je to bez smisla; / pa dalje da dišem i slušam pločnika šum: / ovo je klečanje, ovo je jadanje i lutanje / i sigurne rane smrti kidanje.«

Oblikovno izbran je »mladenič na križpotu«, Dimitrije Marković, ki ljubi dolge verze s pravilnimi kiticami in stihi. Sklanja se nad prepadi »večno starih problemov«, pred grozo neizvestnosti se umika v

opoj fantazmov (»ah, prigni glavu jače i pričaj mi / o glupom princu Tri-li-li«) ali pa obnavlja spomine in se spet prebudi »... za uglom, u tepanju razmimoišli smo se jednog jesenjega dana.«

Muzikalno vpliva »Tuga«, pesem bolestne ljubezni, z začetnim in končnim refrenom:

u ovu noć dok mutne vode
mrtvu i lepu jesen nose.

Zložil jo je Miloš Đorđević, ki so se mu posrečili tudi »Zimski pejzaži«. V glavnem: lirski impresionizem. Razpoložensko mu sliči B. L. Lazarević, ki pa se ostreje zaveda samega sebe (Molitva za večje), ali se vendar navzlic temu predaja trudnim vtisom, ki mu jih prinaša sivo življenje. Najčistejša njegova pesem je Kafana, v kateri pričarajo monotoni verzi žalosten prizor večnega umiranja v predmestju, ki se tolaži: »Napolju kiša niz oluk dobuje / I niko ne zna šta vreme tka: / Juče je bilo, danes je sada, / A sutra biće ko zna šta. /«.

Različni so si ti mladi pesniki in enotne vezi bi ne našel med njimi. Ali po neki zakroženosti doživljanja in izražanja, ki je značilna za slehernega od njih, kakor tudi po nekaterih socialnih in miselnih poudarkih, ne malo tudi po pažnji za obliko, je ta lirika prikupljiv izraz najmlajše generacije.

Miran Jarc

S. M. štedimlija: Rub jave. 1930. Štampanje Umetniško grafički zavod »Žikison«, Paraćin. (Cirilica.)

Drobna knjižica »Krikov«, ki ji niti število strani ne morem kar takoj povedati, ker so označene s črkami. Avtorjevih prejšnjih del ne poznam, dasi jih je precej in se že iz njihovih naslovov vidi, da se pesnik podrobno bavi s Črno goro, z njeno »borbo za svoja prava«, s pesniškim kultom Črne gore in da ga zanima tudi »religiozni kult« njegove ožje domovine. Pričujoča zbirka pa je nekak pozdrav tovarišem na begu iz življenja, iz resničnosti in javnosti, ki ga je zmučila do smrti. To je šop fotografij emocij, ki njih »imaginarne sence prodirajo skozi gosto meglo večnosti.« »Iz blodenj in tavanj vas pozdravljam na begu v sanje, odkoder bom gledal obrise vaših velikih postav. Rodimo se in umiramo, da bi svet vedel, da smo živeli...« »Ako presahnu snovi i lutanja nova, / u svojoj svijesti naććeš pomračenje uma /

posuto prahom slomljenih misli bez bolova!«

Pesnitev, ki nosi naslov cele zbirke, je plamteča izpoved prometejskega borca, ki mora prikovan na skalo družabnega reda umolkneti. Stilno je ta pesnitev na višini lirike, kot jo poznamo iz svobodnih ritmov prvotnega Krleža ali pa ostrega Cesarca. Prav tako »Poslanica jednoga bez sebe« z verzi, ki izražajo elementarnega človeka, sovražnega »skeptičku pozu«, drvečega pod silnim nagonom skozi »Saharu života«, v zavesti, da se je treba vsega darovati življenju, ki ga je priklicalo pod solnce. — Škoda, da oprema knjižice bolj spominja na brošuro kot na pesniško zbirko.

Miran Jarc

Julius Meier-Graefe, Die weiße Straße. Klinkhard & Biermann, Berlin, 1930.

Dnevnik ujetništva. Ne toliko dogajanje, kolikor notranje doživetje. Avtor (literarni pobornik impresionizma v Nemčiji) pride ob začetku vojne kot prostovoljski bolniški strežnik na vzhodni fronti pri izvrševanju te samaritanske dolžnosti s svojim avtomobilom v rusko ujetništvo. Nov svet vstane pred njim. Obdajajo ga ljudje, ki so mu sicer sovražniki, a se srečavajo z njim kot s kom izmed sebe in se izraža njegovo ujetništvo le v omejitvi svobode. V pisatelju, ki je šel kot pobornik nemštva v vojno, zavlada ruska psiha, ruska mentaliteta, simbolizirana z neskončnostjo bele ceste, ki pelje mimo vilske naselbine Mokrov (v bližini Moskve), kjer je bil M.-G. nekaj časa interniran, proti Sibiriji. Ko prejme vest, da bo zamenjan, se zbudi v njem, ki sluti v tem konec svojih vezi do novega sveta, prej obžalovanje kot radost. A vest o izmenjavi je preuranjena in na transportu v Sibirijo oživi M.-G. znova. Čudovito je popisano, kako se ta sensibilni in prekultivirani človek, ta samotar in fronder v domovini, v krogu ujetih a duševno dosti manjvrednih oficirjev vživi, kako postane iz ekskluzivista kolektivno čuteč človek. Ko se mu potem zares odpro vrata v svobodo, se vrne v domovino kot tujec, poln podob, ki jih je gledal v Rusiji. Tako zrcali vsebina knjige dušo pisatelja, razmerje njegovega jaza do problema Rusije, katero mora v slehernem, ki se je kdaj približal tej deželi in njenim prebivalcem, zbuditi odmev.

St. Poglayen-Neuwall

France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva. 2. snopič, str. 137—272. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani, 1931.

Drugi snopič obsega dobo od l. 1750 do 1795, v kateri so opisani naši prvi preroditelji. Pisatelj nas najprej uvede s širokim znanjem v kulturne in slovstvene razmere onih evropskih narodov, odkoder so prihajale k nam nove ideje; nato pokaže državne in cerkvene reforme, ki so ustvarjale nove pogoje za naše slovstveno delovanje. Potem opisuje, kako so iz teh pobud in iz osebnega nagnjenja rasli naši možje, ki so zbudili slovensko zavest, prerodili pismeni jezik in ustvarili umetnostno slovstvo. Ta snopič me ni napolnil z nič manjšim občudovanjem kakor prvi. Tu so obdelani naši preroditelji prvič tako, kakor v resnici zaslužijo. Ob Kidričevih preiskavah je zrasel pomen Pohlinov, Herbersteinov, Japljev, Kumerdejev, Zoisov in Vodnikov.

Za to dobo se je Kidrič že dolgo pripravljaj in je priobčil že več razprav, v katerih je nagrmadil bogatega gradiva. Domala celo dobo je že obdelal v Razpravah Znanstvenega društva; v V.—VI. zvezku (1930) je izšlo delo: Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih (str. 42—119), v 7. zvezku (historični odsek, 1) je izdal obširno delo (246 strani): Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. V biografskem leksikonu je opisal nekatere posamezne osebnosti kakor Herbersteina, Hasla, Gutsmanna in druge. V teh razpravah je obdelana doba od snovne, v Zgodovini pa od duhovne plati. Zgodovina je poduhovljena in je prosta tiste teže, ki jo povzroča ogromna snov. Želeli bi vendarle, da bi v Zgodovini snov še bolj poduhovil in pogostejše izražal mrtva imena mož in njihovih del z živo refleksijo. Nekoliko bi k temu pripomogla tudi drugačna delitev razdobij. Še v Narodni enciklopediji in v Dobrovškem je delitev drugačna in v toliko boljša, v kolikor obsega daljša razdobja. Zgodovina je obdelana po prekratkih obdobjih in izgleda preveč kronistično. Do Japlja bi se s tako delitvijo še shajalo, ker je v slovstveni snovi le malo duha; pozneje pa se začne razvijati duh in zanj so ti predeli pretesni in se ne more dovolj sprostiti. Z Japljem, Linhartom in Vodnikom se začne kazati duh v jeziku in umetnostnem ustvarjanju in to prikazovanje že terja duhovnih

metod. Duhovni problemi, umetnostne vrednote in razvoj osebnosti bodo morali dobiti novo razdelitev.

Ob silnem Kidričevem delu pa čutimo, kako nam manjka nadrobnih raziskav zlasti z duhovne plati, t. j. o notranji vrednosti del, pri pismenstvu zlasti z jezikovno izrazne strani. Tako čitamo s te strani precej šibkega ali napačnega pri Gutsmannu, Japlju, Linhartu in Vodniku.

A. Breznik

Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturnozgodovinski del. Tiskala Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani, izdal in založil Narodni muzej v Ljubljani, 1931. 8°. 183 str.

Veliko in nad vse pomembno delo vodstva Narodnega muzeja v Ljubljani je obseženo v izdaji prepotrebne in toli zaželenega muzejskega vodnika, ki bi nam naj pomenil pravega strokovnega tolmača zbirk. Ustvaritev v najboljši meri poučnega, nazornega in praktično priročnega kataloga se je izdajatelju in sodelavcem docela posrečila, pri čemer si je bilo treba biti na jasnem, da naj zadošča zasnovano delo zgolj strokovno znanstvenim vidikom na eni strani in sporedno na drugi še poljudnemu, praktično uporabljivemu znanju. Združitev obeh ciljev je po navadi kaj težka, drugod malo priporočljiva naloga. Vendar je značaj običajne vsebine muzejskih katalogov ustvaril posebno in že dobro udomačeno obliko predmetne interpretacije. Kakor pa je vsak muzej, vsaka zbirka organska celota, ki je svojevrstno določena v sebi po svoji snovi, po svojem nastanku in po svojem posebnem kulturnem okolju, da ni torej mogoče uporabljati le enega in niti tehničnega merila samega za dvoje muzejskih zbirk, tako je bilo potreba ustvariti za reprezentativni muzej Slovencev po lastnih okoliščinah dan vodnik. Posebnost našega kataloga, ki naj kaže adekvatno stanje muzeja z ozirom na njegov specijalni pomen, je značaj uvodnega in poučno preglednega razpravljanja o splošnem zgodovinskem gradivu in ponaazoritev razstavljenih predmetov s spremljajočimi omembami. Spričo posebnosti dokumentov domače kulture in narodne zgodovine je izvedena razvrstitev vodstva in tolmačenja uspela, ker bi bila tudi z ozirom na začasno zunanjo urejenost zbirk inventarna katalogizacija preuranjena.

Pomanjkanje muzejskega vodnika in potreba vsaj po nekem prvem sistematskem pregledu je bila gledé na naraščajočo kulturno osamosvojitve po vojni in z ustanovitvijo univerze od leta do leta večja. Kljub razumljivim težavam je bil ves trud tudi tukaj na pravem mestu in slednjič poplačan z zavestjo nujne oddolžitve sodobnim nalogam »najvidnejše« narodne institucije. Knjiga bo služila strokovnjaku, ne-le posetniku, tudi pri izvenmuzejskem delu, obenem pa bo zaradi svojih strokovnih uvodov in zaradi zaokrožene sklenjenosti razprav nekaj vademecum poprečnega izobraženca, kadar se bo hotel poučiti o splošni kulturni zgodovini in še posebej o preteklosti svojega naroda. Prikazani rezultati v njej so najboljši plod na zgodovinskih področjih preteklega desetletja in zaslužijo v posameznostih oceno najnovejših izsledkov.

Muzejski vodnik pa je izšel prav ob stoletnici obstoja ljubljanskega muzeja, saj je bila 4. oktobra 1852 njega slovesna otvoritev v starem licejskem poslopju, obenem pa še v dneh razstave novopridobljenih umetnostnih, obrtnih in drugih predmetov, ki so po zadnjih nakupih prešli v last Narodnega muzeja. Kakor izvemo iz »Predgovora« in »Zgodovinskega pregleda«, ki beleži historijat postanka in rasti Muzeja, je bil prvi vodnik izdan že l. 1836 (Hohenwartov Leitfaden« na 19 straneh), drugega in zadnjega pred današnjim pa je sestavil še Dežman v nemškem jeziku (»Führer durch das Krainische Landesmuseum«) in je izšel ob otvoritvi novega muzejskega poslopja l. 1888. Nameravana je bila sicer in dolgo let poizkušana še slovenska izdaja, a luč dneva je zagledal prvi slovenski vodnik vendar šele dandanašnji.

Gradivo je razdeljeno po posameznih strokah, kar današnji razporedbi še najbolj ustreza, medtem ko gre pri faktični muzejski porazdelitvi deloma zaradi značaja objektov samih, deloma zaradi pomanjkanja prostora, zdaj za strokovno zdaj za kronološko razdelitev. V Arheološkem oddelku nas vodi R. Ložar med najznamenitejšimi stvarmi, kar jih poseduje Muzej. Njegovi uvodi pomenijo brez dvoma prvi znanstveni pregled domače arheologije, v kolikor je povezana v razstavljenih najdbah, pa tudi splošni del je resumarična, novih odkritij polna razprava na podlagi primerjalnega

študija. Tipološka opredelitev materiala sloni skoraj docela na povsem novih spoznanjih, hipotetične rekonstrukcije se previdno in zmiselno gibljejo v mejah dokazljivih trditev in v zvezi s strokovno poglavitvijo v material, ki je najdalje čakal na obravnavo in čigar opredelitvena formulacija je izvečine prvič postavljena.

Numizmatično zbirko in razvoj denarja ter medalje na našem ozemlju, ki je pač v tem pogledu najskromnejše, dasi je kolekcija dokaj pestra in v glavnem izpopolnjena po slučajnih akvizicijah, predočuje v širokih obrisih B. Saria. Likovno umetnost, slikarstvo in kiparstvo, je pregledal in jo uvodoma obrisal Fr. Stelè. Zbirko tvorita danes muzejski in škofijski del, prvi vsebuje poleg naših domačih mojstrov slovito Madono Gianfrancesca da Rimini kot posebno znamenitost, drugi del pa nam prikazuje viške naše cerkvene umetnosti, to je altar od srednjega veka (edini primer, iz Gostec) pa do baroka. Mogoče je prav sedaj spričo likovnega oddelka, kakor nam ga prikazuje vodnikov pregled, še posebej želeli obnovitev misli, ki jo je sprožila Narodna galerija, namreč skorajšnjo združitve naših umetnostnih zbirk v eno strnjeno in povsem pregledno celoto. Bodoči zgodovinski muzej bi vseboval tako poleg arheologije le obrt in uporabno umetnost, oddlek, ki je po svojem gradivu zraven arheološkega najširji, rastoč v 20. stol. nedvomno še k ustanovitvi industrijskega oddelka, in ki bo po svojem značaju vezan na neposredno bližino geografskega, etnografskega in ljudskoumetnostnega oddelka. Obširnemu področju Obrtnega oddelka (kovinski izdelki, emajl in steklo, keramiko, vezenine, pohištvo in dr.) je posvetil ravnatelj Jos. Mal zgodovinsko in tehnološko razlago, ki sega na tem mestu ponekod že daleč iz okvira običajnega kataloškega obrisa ter jo je ceniti kot delo zase in samostojne vrednosti. Tako je vodnik po intencijah zasnove tudi v tem delu najprvo le tolmač, ki uvaja potrebno poglobitno in specijalno znanje v pravilno odgovarjajočem medsebojnem odnosu. Na podlagi teh razprav je postalo splošno umevanje gradiva prav vsakemu nazorno.

Konec vsake stroke je pridejana navedba literature, ki so se je mogli avtorji posluževati in je tako zlasti iz one k domači

obrti razvidno, da je glede tiskanih virov pač najskromnejša in da je bilo treba pregledovalcu muzejskega gradiva raziskovati to-le prvič in največji del na podlagi lastnih izsledkov. Vrednost kulturnozgodovinskega Vodnika mora biti z ozirom na stanje naših splošnih znanstvenih raziskavanj najširja, njegova ožja strokovna ocena pa bo šele možna z razvojem nadaljnje obdelave in izkoriščanja zbirk — temelj je podan. Brez dvoma je pa na drugi strani prednost zgolj inventarnega kataloga, seveda, če je iz tehničnih razlogov izvedljiv, v dejstvu, da se njegove razlage omeje na najpotrebnejše podatke o predmetih, na njihova data in opis, in da obdrže v pogledu vodništva trajnejši pomen spričo hitreje menjave splošne vsebinske interpretacije. Vsaka bodoča reforma v načinu in vidikih razstavljenja, odstranivši zapreke materialnega značaja, pa se bo odslej opirala na temeljni pregled objektov, ki so bili v tipičnih primerih prvič zbrani v muzejskem Vodniku.

Dodatno je še priobčil ravnatelj Jos. Mal zgodovino in glavni popis muzejske knjižnice in arhiva, konservator F. Stelè pa delo Spomeniškega urada, ki se nahaja v muzejskem poslopju ter deluje sporazumno in dopolnjevalno z muzejskim vodstvom.

Ilustrativni material, ki ga tvorijo povečini prvovrstne reprodukcije in po možnosti vsaj slike najvažnejših predmetov, je razvrščen v tekstu, ki bi bil morda za oko preglednejši, če bi bile slike konec teksta skupaj. Oprema in tisk sta vzorna.

Dobili smo knjigo, po kateri se je povpraševalo deset- in desetletja in ki je končno uresničena z odločno voljo, s strokovnim sodelovanjem na sodobni višini in na pravilni poti razumevanja kulturnih potreb naroda, ki mu naj pomeni danes bolj kakor kateremu drugemu tudi ta knjiga, Vodnik po njegovem kulturno-zgodovinskem muzeju, uvaževan dogodek.

F. Š.

Dijaški koledar za šolsko leto 1931/32. Izdala Slovenska dijaška zveza v Ljubljani. IV. letnik. Uredil Etbin Bojc. Založila S. D. Z. v Ljubljani. Str. 206.

Ta knjižica ni koledar v običajnem pomenu besede in je s stališča starejših dijaških koledarjev za študenta bolj ali manj neporabna, ker razen nekaterih konvencionalnih rekvizitov dijaških koledarjev ne

vsebuje ničesar, kar bi študentu moglo v praksi služiti. To bi bila tudi zelo velika hiba koledarčka, da se niso urednik in njegovi sodelavci tako radikalno obrnili od onega starega »šolskega« tipa dijača in da niso svoje knjižice povsem namenili novemu, današnjemu študentu, ki prav za prav šele nastaja pred našimi očmi in zunaj šole. Tako je postal ta koledarček v bistvu almanah sodobnega katoliškega študenta, majhen in zelo bogat vademecum, ki prekipeva sočnih in plodnih misli in pobud in ki ga bo s pridom še in še čital le zelo majhen odstotek sodobnega slovenskega dijaštva, namreč oni, ki se je že kakorkoli samostojno okrenil in prav nič oni večji, ki žal sploh ne ve in ne razmišlja, zakaj in kako je vsak človek enkrat študent. Vsebina koledarčka je bohotna, želeli bi pa tu in tam več miselne discipline; boljša naj bi bila tudi stil in izraz, zlasti pa slovenščina, ki ponekod hodi zelo svoja pota, ter tiskarska korektura. V prihodnje bo treba pač misliti tudi na skladnejšo in globljo združitev obeh vidikov, namreč ideološko-almanahovskega in praktično-študentskega.

R. L.

GLASBA

Glasbeno življenje

Že pred sezono, začetkom septembra, smo dobili o priliki slovesnosti kraljevega tedna več glasbenih prireditev, ki so omembe vredne. Topot je šlo za koncertne in operne prireditve na prostem, kar je bila za nas velika novost, tudi so sodelovali pri koncertih ne navadno številni izvajalci. Dne 6. septembra je bil zvečer na Kongresnem trgu monstre-koncert godbe na pihala. Člane sta dali ljubljanska »Sloga« in mariborska »Drava«, bilo jih je okrog sto. Koncert sta vodila gg. H. Svetel in I. Žekar. Dne 8. septembra je postavila Pevska Zveza pred uršulinsko cerkvijo ogromen mešan zbor 2450 pevcev, članov 114 pevskih zborov, včlanjenih v Zvezi. Pod vodstvom M. Bajuka in J. Gašpariča so peli, menjaje se mešani, moški in ženski zbori, pet slovenskih umetnih in enajst priredb ljudskih pesmi. Takšne mase obvladati je zelo težko, tudi če so še tako izučene in disciplinirane. A šlo je še dosti dobro. Finese od takšnih monstre-koncertov ne moremo zahtevati, umetnostno tudi ni mo-

goče s tako heterogeno maso dati najvišjega, toda poizkus se je obnesel in frapiral. Prav tiste dni so priredili na verandi hotela Tivoli Foersterjevega »Gorenjskega slavčka« na prostem. Tudi ta poizkus se je zunanje obnesel, inscenacijski so porabili vso fasado hotela z nadstropji vred, dana je bila možnost masnih nastopov z vozovi, konji, kočijami itd., ki ni izgrešila efekta pri ljudeh. Zanimivo je, da nam pri slavnostih še vedno mora rabiti za reprezentacijo slov. opere stari »Slavček«. Glasba je slejkoprej zdrava in solidna, če bi bil le libreto čemu podoben in imel kaj zmisla, toda — ali ne bodo mladi nič vsaj tako trajnega napravili?

Dne 7. septembra je bil v stolnici cerkven koncert čisto instrumentalnega značaja. Sodeloval je msgr. Stanko Premrl na orglah, nekaj točk pa je dal goslač Mirko Rupel. Taki koncerti so vedno lepo obiskani, škoda, da jih ni več, ker so zelo poučni. Rabili bi tudi stare a capella cerkvene glasbe.

Opera je začetkom oktobra otvorila novo sezono z Novakovo glasbeno pravljico v štirih dejanjih, »Lucerno«. Delu ne manjka glasbenih vrlin, po splošnem konceptu pa je šibko; zgolj koloristični impresionizem je ustvaril izredno malo dramatsko dobrega, edina izjema so morda še Prokofjeva »Tri oranže«. Delo je dirigiral N. Štritof, solistično so vodili gg.: Janko, Gjungenac-Gavella, Thierryjeva, Poličeva, Zupan, Pugelj, Gostič, Kovač, Rumpelj i. dr. Inscenacijski in režijski ni bilo opaziti posebnega elana ob otvoritvi sezone. Sledila je Abrahamova šlagerska opereta, zasoljena z lepimi toaletami in dvournimi dovtipi, nato pa smo dobili vendar malo dokaza, da računa naša opera tudi s sedanjo literaturo.

Igrali so Delannoyevega »Damskega lovca« in Weillovo enodejanko »Car se fotografira«. — Težko je razumeti, zakaj se naša opera tako krčevito drži uglajenih in utrjenih starih poti. Kulturnopolitično bi to zgledalo, da negira vso novejšo produkcijo. Novejša produkcija je pravtako izraz novejšega, našega časa, kakor romantična opera za romantični čas in naš čas nam je vendar bližji od romantike, ne? Zakaj ne bi smeli videti, zakaj se danes Evropa trudi in poti na tem polju? Wagnerjev danes res nimamo, res, da gre v novejši produkciji večinoma za eksperimente, za iskanje, pri čemer večkrat ne gre za drugo kakor za

reakcijo zopet romantiko in impresionizem — toda nas zanima tudi to iskanje, če nas zanimata današnja kultura in glasba! Ta zahteva po nečem sodobnem je menda več kot upravičena, odpor zoper njo pa gotovo brezumen in neosnovan. — Četudi bi mogli smatrati ti dve delci za enodnevnih senzacij in jih s tega ali onega vidika zametavati, vendar predstavljata obe resno stremljenje, postaviti na razvaline romantično operne forme nekaj, kar bi se ujemalo z duhom časa in to stremljenje treba pozdraviti v načelu, ker nedvomno vodi do novih stilnih spoznanj in aktualnih umetnostnih rešitev. Delannoy je skoro eklektik, meša polifonijo in homofonijo z ritmično glasbo in srednjeveško primitivnostjo in melizmom, Weill stoji krepko na stališču nove stvarnosti, ki mu glasba ob tekstu rabi le še za privesek — oba sta pa poučna in je prav, da smo jih spoznali. Deli je naštudiral N. Štritof, tudi inscenacijski in režijski sta uspeli.

Koncertno sezono je letos otvoril Ruski kvartet, štirje bivši člani petrograjske opere in konservatorija, ki je pokazal ogromno pevsko kulturo moderne francoske smeri. Izvajal je poleg ruskih narodnih (v dobrih obdelavah) tudi nekaj Kjujevih in Borodinovih pesmi. Prvi simfonični koncert sta izvajala orkestra Opere in Orkestralnega društva pod vodstvom L. M. Škerjanca. Nanovo je dal ta koncert samo Brahmsovo simfonijo št. II., ponovil pa je iz prejšnjega repertoarja Lajovčev Caprice, Škerjančevo Lirično uverturo in Čajkovskega koncert, v katerem je kot solist na klavirju zopet sodeloval J. Noč. — Goslač Karel Rupel je priredil lep violinski koncert z Bachom in Tartinijem na čelu programa. Rupel je tehnično došel do svojih mladostnih viškov in se je začel tudi notranje poglobljati. Spremljal ga je M. Lipovšek. — Sredi oktobra nas je posetil orkester kraljeve garde iz Belgrada pod vodstvom polkovnika Pokornega. Podal je Wagnerjevo silovito uverturo k Mojstrskim pevcem, Sindingovo simfonijo v D, novo skladbo Gotovčevo, suito Dubravka, zloženo precej v duhu Stravinskega, dalje Čajkovskega, Saint Saensa in Biniškega. Orkester je prav dobro zaseden z godali in ima v lesenih pihalih marsikatero virtuosno moč. Njegov nastop je bil res kvaliteta.

S. V.

Z A P I S K I

Spisi slavista dr. Manninga

Dr. Clarence Augustus Manning, profesor in aktivni dekan za slavistiko na newyorški Columbia-univerzi, je nedvomno eden najproduktivnejših slavističnih pisateljev v Ameriki in vobče v angleškem svetu. Leto za letom, odkar je z začetkom svetovne vojne začel s svojimi znanstvenimi deli, raziskavanji iz slovanskih književnosti in zgodovine, se množijo njegova dela, da imamo res že celo njegovo bibliografijo za slavistiko. Navesti želim nekatere izmed številnih njegovih razprav, objavljene v knjigah, brošurah in revijah, da s tem predočim snov in obseg delovanja tega požrtvovalnega slavista, ki — kakor njegova univerza Columbia — prednjači na tem polju v ameriškem svetu. Da tako delovanje je požrtvovalno, pa mora priznati vsakdo, komur so poznane težkoče in zapreke, na katere slavist neizbežno v Ameriki naleti.

Kot začetna dr. Manningova dela naj navedem njegovo zbirko »An Anthology of Czechoslovak Poetry«, ki jo je izdala univerza Columbia, in »The Arts of Poland« v 25. knjigi zbirke »Art and Archeology«. V teh dveh delih je za ameriškega preučevalca predstavljen precejšen del najboljšega iz češkega in poljskega slovstva. Skoro istodobno sta izšla dva prevoda iz ruščine in sicer Korolenkova »Birds of Heaven and other stories« (Nebeške ptice in druge povesti) ter Tolstojev »Prince Serebryany«. Prvo je založila Duffieldova družba, drugo pa Alfred Knopfova družba v New Yorku.

Dočim so prva dela več ali manj popularni proizvodi, so poznejša po večini znanstvene študije. To se zlasti opaža pri brošurnih spisih o Lermontovu in Dostojevskem. Zlasti je primerjanje psihologije Dostojevskega z zapadnim krščanstvom v eni in s krščanstvom sploh v drugi brošuri zanimivo s stališča ameriškega protestantskega verstva. Prvo izmed teh dveh del je objavil tudi »Anglican Theological Review«, drugo pa tudi »American Church Monthly«.

V »Le monde slave« sta v drugem in četrtem letniku daljši razpravi »Kosciuszko et les Etats Unis« ter »Pulaski et les Etats unis«. Sodelovanje teh dveh poljskih generalov je bilo dalekosežnega pomena za ameriško revolucijo. Junaka sta še dandanes

popularna v ameriškem svetu. Dve različni dr. Manningovi deli sta izšli o slovanskih študijah v Združenih državah. V teh preglednih delih, »Slavonic Studies in the United States« (Modern Language Journal, vol. XIII) in »Die slawische Wissenschaft in den Vereinigten Staaten« (Ost-Europa, vol. V), najdemo interesantne podatke o dejstvih in možnostih s strani poznavalca naših študij v Ameriki.

Nešteta so druga dela, ali kot glavna naj navedem poleg študij o Jugoslaviji le nasledna: »Dostoyevsky and Scythism«, »Tema Andrejeva i zapiski iz Podpolija Dostojevskago« (v ruščini), »The Creed of Alexander Blok«, »The Tragedy of Esenin«, »The Soviet War on Religion« in »A Study of Archaism in Euripides«.

Tudi o Jugoslaviji lahko navedemo že lepo zbirko dr. Manninga. To so zanimivi spisi, gotovo prvi te vrste v Ameriki, v katerih pisatelj predstavlja ameriškemu proučevalcu slovstvo in splošno kulturo Jugoslovancov. Za nas je tako delovanje toliko večje vrednosti že zato, ker je skoro vse ameriško šolstvo glede Jugoslavije nekaka tabula rasa. Pravkar sem prejel brošuro »A Nineteenth Century Prince-Bishop«, ponatisnjeno iz »The Sewanee Review«, 1931. Brošura podaja kritično oceno Petar P. Njegoševega »Gorskega venca«. Dr. Manning se pogloblja ne samo v literarno vrednost venca, temveč skuša z njo raztolmačiti življenjsko ozadje in filozofijo poeta. Zaradi tega pa ne trpi analiza pesniške vrednosti. V odlomkih podaja dr. Manning svoje prevode iz venca. To so dovolj srečni prevodi, zlasti ako jih primerjamo z nekaterimi drugimi, ki so že izšli v angleščini. Neka preprostost je ohranjena v verzih, kakršne nam citira Manning:

I have but little studied in my time;
I am self-taught, as I am wont to say;
I learned to read by spelling out each word;
I learned the world by watching every man;
I learned theology from God's own stars.

Prisrčnost pesnika in globoka čuvstvenost sta ohranjeni v vrstah kot:

May God forgive me on this festal day;
Bring me, my child, a gusla I can play.
My soul in very truth, is seeking now
To sing — and long it has not sought that joy...

Kot predstavitev Njegoša ameriškemu svetu je ocena po analizi in citatih naravnost

mojstrske vrednosti. Posebno pa je dobrodošla ob času, ko je ravno izšel James W. Wilesov prevod venca pod imenom »The Mountain Wreath« (George Allen and Unwin Ltd., London).

V delih, kakršna je dr. Manning podal pod naslovom »The Religious Problem of Jugoslavia« ter »The Theology of Bishop Nikolay«, se pisatelj peča z verskimi problemi sedanjosti in preteklosti. Sličen namen ima tudi spis »An old Slavic Saint«. Par svojih del je dr. Manning posvetil renesansi v Dubrovniku in arheološkim vrednostim Splita. Spisi so izšli v knjigah 30 in 32 zbirke »Art and Archeology«. Kot zadnje bi rad omenil še dr. Mannigovo oceno dr. Prince-ove angleške gramatike srbsko-hrvatskega jezika. Kot bivši dekan slavistike na Columbiju je imel dr. Prince dr. Manninga za svojega kolega in sodelavca. Delo, ki ga je dr. Prince tekom dolgih let požrtvovalnosti postavil na nekako tradicionalno podlago, je v dr. Manningu dobilo vrednega in sposobnega naslednika. Zato pa imenovana ocena gramatike, ki je izšla v 5. zvezku publikacije »Language«, spada h gramatiki skoraj kot njen bistveni del.

Vsa dolga vrsta dosedanjih del nas mora samo uveriti, da bo dr. Manning, ki je še mlad mož, lahko še mnogo storil za razširjenje slovanskih študij v Ameriki. Ta namen mogoče lahko razvidimo tudi iz potovanja, ki ga je zadnje poletje dr. Manning imel po slovanskih državah, zlasti po Jugoslaviji. Vlade nekaterih slovanskih držav so upravičeno izkazale priznanje dr. Manningu z odlikovanji. Leta 1927 je od Čehoslovaške prejel red Belega leva, leta 1928 pa kot priznanje za svoje delovanje v slavistiki red Polonia restituta. Že več let je tudi poznan kot dopisni član Londonske univerze School of Slavonic Studies.

A. Kobal, Columbia, New York

»V kraljestvu Zlatoroga«

Dne 20. avgusta t. l. je videla Ljubljana premiero prvega slovenskega filma, »V kraljestvu Zlatoroga«. Film je izdelek T. K. »Skala« in velik ter ponosen dokaz nesebičnosti in požrtvovalnosti ljudi, ki so ga ustvarili brez vsakih oz. brez pomembnih gmotnih sredstev. Tema filma je lepota slovenske zemlje, prav za prav lepota Gorenjske in je

glede tega film nekoliko preveč omejen. Tekst je za delo prvotno napisal Juš Kozak, za film ga je priredil režiser prof. Janko Ravnik. Kje se nehajo ideje enega in pričenjajo ideje drugega, ne moremo reči, a zdi se, da je hotel film prvotno imeti nekako dejanje. Danes je fabula običajno konvencionalna in propagandno enostavna, motto filma je: »Ta film je nem — toda kljub temu doni ob njem v naših srcih — mogočna pesem: — »Sveta si zemlja slovenska!« — Če bo film zbudil to občutje pri slehernem, — je dosegel več kakor svoj namen.«

Filmsko je film privlačen le po lepoti posnetkov in torej po lepoti objekta in to bo za njegove uspehe zadostovalo, kajti fotografija v filmu je zares lepa. Delo je ponekod tudi polno bravur, ki naše občudovanje le še stopnjujejo. Snovna stran nam manj ugaja, v njej se nahaja preveč nerimanih verzov, n. pr. odbije koj v spočetku naškrobljena sobariška motivika, mnogo preveč je vlaka, ki vozi zdaj s to zdaj z ono lokomotivo, kar ubija enotnost, resne napake so se vgnezdile v trak pri plezalskih partijah itd., kar bi se bilo vse moglo preprečiti s primerno ekonomijo snemanja. Gorenjsko enostranost filma smo že omenili, tu bi radi še »alpsko« — več pozornosti bi bilo treba posvetiti i drugim stvarjem, zlasti arhitekturnim in umetnostnim spomenikom in vsaj zame je bilo najlepše poglavje v filmu ono, ki prikazuje življenje in delo poključkih in bohinjskih gorjancev. Tu so Skalaši zares zadeli na mesto, ki naj bi ga kdaj preorali.

Sicer pa film stilsko ni zadovoljil. Režija se ni znala osvoboditi tehnike in stila običajnega fotografskega posnetka, kar je postalo n. pr. posebno mučno pri vodnih scenarijih, o režiji scen, slik, o optičnih kompozicijah in elementih ni govora. Film je tipično delo kamere zelo večjih ljudi, ki so se to pot spravili i nad režijo, ki pa imajo sicer pri nastankih filmov le podrejeno tehnično vlogo. Prvo pesem svira pri filmu vselej režiser, ki je največkrat tudi edini poet in igralec. O igralcih »V kraljestvu Zlatoroga« nimamo kaj reči razen da so rešili svojo težko nalogo kakor so vedeli in znali in tako se nad njimi ne navdušujemo, kakor nas tudi kameralna poezija filma pušča zelo hladne. Vendar je delo doseglo v javnosti popoln uspeh, ki ga je tudi zaslužilo.

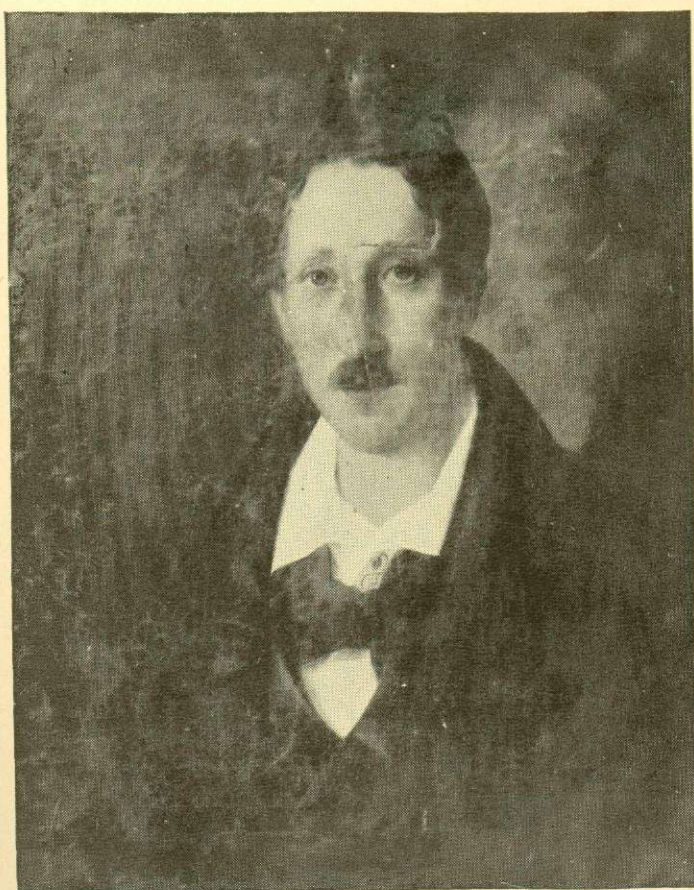
R. L.

1. MATEJ LANGUS: PODOBA OTROK.
(Olje. Nar. muzej v Ljubljani)

2. MATEJ LANGUS: KATARINA MALIČ.
(Olje. Nar. muzej v Ljubljani)

3. MIHAEL STROY: PORTRET NEZNANEGA
GOSPODA. (Olje, 1840. Nar. muzej v Ljubljani)

4. JOS. KOGOVŠEK: PORTRET NEZNANEGA
MEŠČANA. (Olje, 1840. Nar. muzej v Ljubljani)

Popravi!

V 7.—9. št. DiS 1931 čitaj v članku B. Orla, str. 396, 20. vrsta od zg. namesto:

»Ob Jurčiču in Levstikovi kritiki njegovega »Desetega brata« pa se Maselj ni prav nič naučil«, pravilno: »Ob Jurčiču in ob njegovem »Desetem bratu«, katerega napake je osvetlil Levstik v svoji kritiki, pa se Maselj ni prav nič naučil.«

V istem članku čitaj str. 398, 8. vrsta od zgoraj »Jerneja Andrejke« namesto »dr. Andrejke«. V poročilu L. Klakočerja o Adamiču str. 411 čitaj od 14. vrste od zgoraj dalje kakor sledi: »Drugič je točno dognal odnose med različnimi narodnostmi, ki tvorijo tako čuden amalgam ravno v Ameriki in na podlagi tega opazovanja dosledno naslanja neuspeh marsikakega velikega delavskega gibanja prav na to neenotnost njegovih komponent. Občudovanja vredno pa je, kako je Adamič razvozlal« itd.

Na str. 416, 24. vrsta od zgoraj čitaj nam. porozni — porazni New York.

PREJELISMO VOCENO

Jato. Novi stihovi. Stanko T. Mitić, Vasilije Kukić, Dimitrije, Marković, Miloš Đorđević, B. L. Lazarević. Izdanje Književne grupe Jato. Beograd. 1931. Naslovnu stranu i likove pesnika crtao Mihajlo S. Petrov.

Ljubezen in sovraštvo. Po angleškem izvirniku podomačil Domen. Izdala Književna založba Sigma v Gorici. 1931.

Od Ilirije do Jugoslavije. Spomenica Davorin Jenkove Narodne šole v Cerkljah pri Kranju. 1788—1891, 1811—1931. Uredil šolski upravitelj Josip Lapajne. Založila Cerkljanska šola. 1931.

Ta »spominska« brošura prinaša spise o skladatelju Davorinu Jenku (J. Mantuani), o župniku Mateju Ravnikarju-Požencanu (M. Pirnat), o skladatelju in organistu Andreju Vavknu (F. Kimovec), uredniku Ivanu Železnikarju, slikarju Ivanu Franketu (J. Lapajne), Antonu Kodru (M. Pirnat), ministru Ivanu Hribarju (J. Lapajne), Ignaciju Boršniku (Fr. Lipah), Fr. Barletu, Francu Kimovcu (St. Premrl) itd. itd. Vsaka monografija je opremljena s portretom, ponekod se nahajajo tudi navedbe literature. Del slik tvorijo akvareli in risbe cerkljanskega rojaka Ivana Mežana.

Milica Grafenauerjeva, Iz duhovnega življenja družine. Mohorjeva knjižnica 42. Založila Družba sv. Mohorja. (Celje), 1931.

Narodna Starina. Zv. 23. Zagreb, 1930.

Gradbeni zakon. Zbirka zakonov. 49. snopič. V Ljubljani, 1931. Založila Tiskovna druga.

Človečanstvo. Moderne poljske proletarBske novele (Reymont — Goetel — Kaden-Bandrowski — Morcinek). Poslovenil Tine Debeljak. Ljubljana, 1931. Krekova knjižnica 5.

Juš Kozak, Šentpeter. Roman. Ljubljana. Tiskovna zadruga, 1931. Slovenski pisatelji-sodobniki IV. Opremil ing. arh. J. Omahen.

Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 240. Razreda Historičko-Filologičkoga i Filozofičko-Juridičkoga 106. U Zagrebu, 1931.

Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1929/30. Svezak 43. U Zagrebu, 1931.

Dijaški koledarček za šolsko leto 1931/32. Izdala Slovenska dijaška zveza v Ljubljani. IV. letnik. Uredil Etbin Bojc. Cena 15 Din. Založila Slov. dijaška zveza v Ljubljani.

Johan Bojer, Izseljenci. Roman. Ljubljana, 1931. Jugoslovanska knjigarna. Avtoriziran prevod iz norveščine. Prevedel Božo Vodusek. Opremil arh. Jože Mesar. Leposlovna knjižnica.

Sav. M. Štedimlija, Rub. Jave. 1930. Kosmos. Izrada Umetničkog grafičkog zavoda Žikison. Paračin (cirilica).

Giuseppe Nemi, Grammatica della lingua slovena. Casa editrice Premiata stabilimento tipografico Lodovico Lucchesi. Gorizia 1931.

40 let državne deške meščanske šole v Mariboru 1891—1931. Uredil ravnatelj Dragotin Humek. Maribor, 1931. Tisk Mariborske tiskarne d. d.

Čremošnik Gregor, Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva. Sarajevo. 1930.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga XXVIII, zv. 1. Zagreb, 1931. Urednik Dr. D. Boranić.

Prvi del obsega zanimivo mitološko razpravo o Dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlju i značenju od dr. I. Pilarja, dalje razpravo dr. Marijana Stojkovića, obdelavo pravljice in vražavega temata Čudo od kokota, potem Oto Bablerjev donos O dvanaestorici lenivaca in A. Šimčikovi razpravici, Izpred pasa kostiju

rema in Hajdučka mjera za sukno. — Drugi del obsega dr. Božidarja Širole Etnografske zapise s otoka Raba (hiše, noše, običaji, zlasti pa glasba), dr. Messner-Sporšiča zgodovinsko razpravo Kolonije hrvatskih plemiča u Banatu in M. Pavičevića Crnogorske šale. Med manjšimi članki najdemo Vukovičev donos Kako čeljade može postati vukom, Banoviča Pet težačkih ljekarija od bolesti zuba in Cetinič-Talejev zapisek Ljubavne pjesme (Korčula). S. V.

Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno zgodovinski del. Izdal in založil Narodni muzej v Ljubljani, tiskala Jugoslovanska tiskarna. 1931. Str. 183, 8°.

Jean de la Fontaine, Basni. III. Prevel Ivan Hribar. V lastni založbi. Ljubljana, 1931. Str. 280.

Ivan Cankar, Nowele. Warszawa 1931. Dom Książki Polskiej, Spółka akcyjna. Str. 154. Z przedmową Wojesława Molè, Przełżyła Ela Molè.

N. Vulić, L. M. Suhotin, Stari vek u odabranim odlomcima. (Istoriska čitanka). Drugo popunjeno izdanje. Beograd. Izdanje Sveslovenske Knjižare M. J. Stefanovića i druga.

Joseph Conrad, Senčna črta. Prevel Oton Župančič. Izdala Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1931. Str. 154. Opremil ing. arh. Janko Omahen.

Ernst Glaeser, Klasa 1902. Roman jedne generacije. Preveo sa nemačkog Jovan Popović. Grafička oprema P. Bihaly. Izdanje Nolit, Beograd, (1931). Str. 272.

Slovniki in slovarski brus knjižne slovenščine. Sestavil I. Koštial. Drugi natisk. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1931.

Katalog izložbe Udruženja umjetnika »Zemlja«. Zagreb, septembra 1931. Umjetnički paviljon. (Katalog je lepo izdan in vsebuje 14 reprodukcij po slikah, risbah in osnutkih arhitekture »Zemljašev«.)

Ljubo Karaman, Otkriće Kraljevskog samostana XI. vijeka Sv. Mojsija u »šupljoj crkvi« u Solinu po društvu »Bihaću« u Splitu. Izdanje »Bihaća«, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti. Split, 1931. Str. 23, 1 t.

Dr. Ivan Esih, More u poljskoj književnosti. (Posebni otisak iz »Jadranske straže«). Split, Hrvatska štamparija Gradske štedionice. 1931. Str. 22.

Slovenska čitanka in slovnica za prvi razred srednjih in sorodnih šol. Sestavili dr.

A. Bajec, dr. M. Rupel, Anton Sovre, Jakob Šolar. Ljubljana. 1931. Založila Banovinska zaloga šolskih knjig in učil. Cena Din 40.—. Str. 211+XI.

Kalender Katholischer Jugend. 1932. Herausgegeben von P. Ernst Drouven S. J. Herder & Co., Freiburg im Breisgau. S. 336.

Gabriel Scott, Mala trojka. Prevel Ivan Vouk. 1931. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Tiskarna Sv. Cirila v Mariboru. Str. 173. (Zbirka mladinskih spisov.)

Henrik Sienkiewicz, Skozi pustinje in puščavo. Roman iz Mahdijevih časov. Prevedla dr. Leopold Lenard in Ivan Vouk. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Tiskarna Sv. Cirila v Mariboru. 1931. Str. 334. (Ljudska knjižnica.)

Narte Velikonja, Otroci. Novele. 1931. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Tiskarna Sv. Cirila v Mariboru. Str. 253. (Zbirka domačih pisateljev.)

A. Kacin, Esercizi per la grammatica Slovena di G. Trinko. Gorizia, Tipografia Cattolica, 1931.

Josip Brinar, Volk sivor. 1931. Knjigo ilustriral akad. slikar M. Modic v Celju. Natisnila tiskarna Brata Rodè & Martinčič v Celju. Str. 103.

Srečko Kosovel, Izbrane pesmi. Uredil in uvod napisal Anton Ocvirk. Oprema ing. arh. D. Serajnik. 1931. Tiskovna zadruga v Ljubljani. Zbirka Slovenski pisatelji-sodobniki 2. Str. 171.

Knjige Vodnikove družbe za l. 1932. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani.

Vodnikova pratika 1932. Uredil Pavel Karlin.

Ivan Matičič, Moč zemlje. Pripoved vasi. 1931.

Ivan Lah. Sigmovo maščevanje. 1931.

Mihajlo Pupin, Od pastirja do izumitelja. I. del. S pisateljevim dovoljenjem prevel Pavel Brežnik. 1931.

J. O. Curwood, Podarjeni obraz. Roman. Založil Konzorcij »Nove dobe« v Celju. Poslovenil Boris Rihteršič.

Robert Kump, Smučanje. Ljubljana, 1931. Samozaložba.

Bernhard Kellermann, Pot bogov. Po Indiji, Malem Tibetu in Siamu. Prevedel dr. Valter Bohinec, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1931. Zbirka Kosmos. 179 strani, 49 slik.

NAŠIM NAROČNIKOM

Ob sklepu 44. letnika Doma in sveta in ob prehodu v novega čutimo najprej dolžnost, da se zahvalimo svojim naročnikom, ki kljub težkim časom omogočajo obstoj in izhajanje lista, zavedajoč se njegovega pomena v slovenskem kulturnem življenju. Zaradi nepričakovanih zaprek tekom izhajanja se je letnik nekoliko zakasnil, kar naj nam cenjeni naročniki blagohotno oprosté, vendar smo prepričani, da te neljube zamude niso niti najmanj zmanjšale vrednosti in tehtnosti bodisi posameznih zvezkov bodisi celotnega letnika, ki predstavlja pomemben dokument našega kulturnega hotenja. Dalje smo prepričani, da je revija tudi po svoji opremi popolnoma izpolnila pričakovanje naših naročnikov. Ob začetku novega letnika prosimo vse dosedanje naročnike, da ostanejo listu še nadalje zvesti in da mu pridobivajo novih prijateljev. Smer lista, utemeljena v tradiciji Doma in sveta, ostane nespremenjena, skušali pa bomo še globlje prodreti do resničnosti časa in jo oblikovati v smislu pozitivnega, religijozno-duhovnega reda, ki izključuje vsak svetovno nazorni relativizem, ter kulturnega poslanstva slovenstva.

Izmed sotrudnikov, ki so nam obljubili prispevke za bodoči letnik, omenjamo v leposlovnem delu zlasti Franceta Bevka, ki bo objavil daljšo novelo. Boža Voduška, Bogomirja Magajno, Mihaela Kranjca, Mirka Javornika in Mirana Jarca. Članke bodo prispevali v novem letniku Francè Koblar, Francè Stele (o Jožetu Plečniku), dr. Anton Breznik, ki bo lani napovedano, a zaradi nujnih poslov odloženo razpravo objavil letos, Jakob Šolar, Francè Vodnik, ki bo nadaljeval Obraze novega rodu, Tine Debeljak, Božo Vodusek, dr. Avgust Žigon, dr. Anton Trstenjak, dr. Anton Slodnjak, Boris Orel, Silvester Škerl, L. Klakočer, ki pripravlja daljšo studijo o našem rojaku L. Adamiču, Rajko Ložar, Edvard Kocbek, Etbin Bojc, Bogo Pregelj in drugi. Dr. Avgust Pavel bo objavil studijo o moderni madjarski literaturi, lektor A. Kobal (New-York) pa studijo o moderni ameriški literaturi. V kritičnem delu bodo pisali Francè Koblar, I. Pregelj, dr. J. Šilc, Francè Vodnik, Miran Jarc, Jakob Šolar, Tine Debeljak, Rajko Ložar in drugi.

Dom in svet bo izhajal tudi nadalje v dosedANJI opremi z umetniškimi prilogami. Naročnina znaša Din 100.— (za inozemstvo Din 120.—), dovoljeno je tudi polletno in četrletno plačevanje ter plačevanje v 10 obrokih po Din 10.—. Vse one cenjene naročnike, ki so doslej plačevali naročnino za Dom in svet pri Jugoslovanski knjigarni v Ljubljani, prosimo, da odslej plačujejo naročnino neposredno upravi Doma in sveta, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, po priloženih položnicah. Neposredno na upravo prosimo naslavljati tudi vse morebitne reklamacije. Naročnina za dijake (želimo, da naročajo skupno) znaša Din 75.—.

Uredništvo in uprava Doma in sveta.